

THEORIA
ET HISTORIA SCIENTIARUM
VOLUME XXI

Toruń 2024

Journal Editor

Michał Głuszkowski

Assistant Editor

Julia Trzeciakowska

Editorial Board

James Hurford, University of Edinburgh, UK

Włodzisław Duch, Nicolaus Copernicus University in Toruń, Poland

Advisory Editorial Board

Piotr Chruszczewski, University of Wrocław, Poland

Nathalie Gontier, University of Lisbon, Portugal

Stevan Harnad, Princeton University, USA

Michał Heller, Pontifical Academy of Theology, Poland

Ray Paton, University of Liverpool, England

Piotr Stalmaszczyk, University of Łódź, Poland

Jordan Zlatev, Lund University, Sweden

Advisory Editorial Board – honorary members

Steven Pinker, Massachusetts Institute of Technology, USA

Vilayanur S. Ramachandran, University of California, San Diego, USA

Nicholas Rescher, University of Pittsburgh, USA

John Searle, University of California, USA

PL ISSN 0867-4159

© Copyright by Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu
Toruń 2024

Editorial address: Theoria et Historia Scientiarum
Nicolaus Copernicus University in Toruń
ul. Fosa Staromiejska 3
87-100 Toruń, POLAND

Publisher: Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu
ul. Gagarina 11, 87-100 Toruń

CONTENTS

ARTICLES

Natalia Kobchenko

The Use of Corpus Data to Assess the Functional Potential of the Grammeme (On the Basis of the Ukrainian Vocative Case) • 7

Marta E. Strukowska

Commissives as the Type of Preemptive Leadership Practice: The Case of the Israeli PM Tweets on the Israel-Hamas War • 29

Rymma Maiboroda

Lexical and Metaphorical Aspects of the Concept of War on the Material of the Russian War Against Ukraine and Its Representation in the Contemporary American Media • 49

Tetyana Kosmeda

Фальсифікація мовного образу України та презентація українізмів у тлумачних словниках російської мови кінця XX – поч. XXI століття • 83

Oksana Kushlyk

Зіставлення континууму семантичних позицій вербальної зони типових словотвірних парадигм дієслів-ономатопів на позначення звуковияву в процесі споживання в українській і польській мовах • 103

Alla Kravchuk, Iryna Bundza

Мовнонормативна свідомість викладачів польської мови в Україні у сфері використання дієслівних форм третьої та другої особи множини як складових польських прономінальних звертань до адресата • 121

Mirosław Jankowiak

Polish Spoken Language and Belarusian Dialects in Lithuania:
Preliminary Considerations on Selected Areal Aspects • 143

Zhanna Yankovska

“...Пахтить ця книжка всією запашністю України”:
просторові виміри роману Тодося Осьмачки *Старший
боярин* • 163

Olena Bondareva, Oleksandra Shtepenko

Writing on the Edge: A Strategic Map of Contemporary
Ukrainian Dramaturgy • 187

THUS WORKING PAPERS

Michał Głuszkowski, Maria Winclawska

THUS Working Papers – Introduction • 209

Grzegorz Konecniak, Damla Yağızyılmaz, Mahmoud Abu Hanieh

The Importance of Paratext Across Cultures in the Light
of Gérard Genette’s Theory: Selected Theoretical Considerations
and Case Studies in Arabic, Turkish and Polish • 213

Afrina Tasnim

Evaluating the SNP’s Defence Policy Vision for an Independent
Scotland: Suitability for Foreign Policy and International
Dynamics • 237

Yuliia Pysklynets, Mariana Dolynska

Сприйняття сучасниками культурно-соціальної
стратифікації населення Львова у другій половині
XX століття • 255

REVIEWS

Michał Głuszkowski

Review on: P. Levchuk, *Wielojęzyczność migrantów wojennych
z Ukrainy w Polsce*, Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk,
Warszawa, 2024, p. 246 • 273

ARTICLES

Natalia Kobchenko

National University of Kyiv-Mohyla Academy

Kyiv, Ukraine

n.kobchenko@ukma.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0003-4369-5909>

The Use of Corpus Data to Assess the Functional Potential of the Grammeme (On the Basis of the Ukrainian Vocative Case)

Abstract. It is known that changes on the grammatical level of the language system occur less frequently and more slowly than at the lexical level, and, therefore, it is difficult to notice and record them from a synchronic perspective. Observations of certain grammar shifts in communication of some professional or territorial communities do not allow us to fully assess the grammar trend. Thus, this study aims to apply corpus data (in particular, General Regionally Annotated Corpus of the Ukrainian Language (GRAC)) to assess the functional competition between the vocative and nominative in expressing address to the recipient of the speech. The paper proposes a new methodology to assess the functional potential of the grammar form. It is based on the thesis of the correlation between the functional strength of a grammar form and its ability to extend to newly-derived words. A group of feminine personal nouns that came into use in recent decades (not recorded in the Ukrainian Language Vocabulary in 11 volumes) served as lexical data for testing this methodology. The results of analysis of the case forms that are common for feminine personal nouns in the addressee position lead to the following conclusions: 1) refuting the statement about the expansion of the nominative in the modern Ukrainian language due to it displacing the vocative; 2) introducing feminine personal nouns into the address domain of the vocative.

Keywords: corpus; vocative; nominative; address; feminine personal noun; functioning of language units; language ideology; postcolonial state of the language; grammar; pragmatics; Ukrainian language.

Acknowledgement. This research has been partially completed thanks to a 2023 scholarship awarded by the Verkhovna Rada of Ukraine to young scholars with doctorate degrees. It is partly based on a project carried out within the Program of Advanced Training for Academic and Pedagogical Staff entitled “Language Corpora Use in the Teaching of Philological Disciplines and Language Research” organized by Friedrich Schiller University Jena (Germany) within the funded program by DAAD, “Ukraine digital: Ensuring academic success in times of crisis” (2023).

1. Introduction

The Ukrainian vocative case is an interesting object of linguistic research both in terms of its functioning and linguistic perception. Only in the last century have scholars observed two opposite trends: 1) from the late Soviet period to the early 2000s, the usage of vocative forms has decreased and has been almost displaced by nominative forms (Dudyk, 1973, p. 269; Horodens’ka, 2017, pp. 41–42); 2) in recent years the vocative case has expanded/restored its functional sphere and begun to dominate over the nominative (Skab, 2007; Boyko, 2017; Horodens’ka, 2021). Both tendencies were caused mainly by extra-linguistic factors. Powerful interference processes in the context of the dominance of the Russian language, the loosening of the language norm for expressing address in grammar textbooks (Kobchenko, 2021), and the introduction of official knowledge about the vocative as a special form that is outside the case paradigm of the noun (Kobchenko et al., 2023, pp. 9–13) led to marginalization of the vocative case in the language practice of Ukrainians. The actualization of the use of the vocative to express address in modern communication is associated with the codification of the “new old”¹ (restored) language norm and to individual language

¹ This term belongs to a Croatian scholar A. Peti-Stantić. Analyzing language planning in Croatia, the linguist distinguishes three kinds of language norms: 1) “old language norm” – established before the period of Croatia’s political dependence; 2) “new language norm” – the norm that was codified in the process of standardization during the period of Croatia’s political dependence; and 3) “new old language norm” – the norm that was valid before the standardization during the period of political dependence of Croatia and that was returned after liberation from this dependence (Peti-Stantić, 2009, pp. 75–77). Accordingly, in relation to Ukrainian realities, the “old language norm” is understood as the norm established before 1933, the “new language norm” as a norm of the Soviet period, and the “new old language norm” as a contemporary norm codified after 1991.

ideology² of Ukrainians who perceive the vocative as a unique feature of the Ukrainian language.

On the other hand, it seems incorrect to dismiss the influence of intra-linguistic factors, such as the general tendency to replace the vocative with the nominative, which has reached its completion in many Indo-European and, in particular, in some Slavic languages (Historical Typology, 2008, pp. 21–22; Daniel & Spencer, 2009, p. 627), and lexical and grammatical restrictions of the creation of this form (at the level of the language system, only masculine and feminine singular nouns have special vocative inflections; at the communicative level, this form occurs only in the names of persons). In particular, Yu. Shevelev, who cannot be accused of transmitting the official knowledge of the Soviet authorities, once noted “the limitation of the role of the vocative form” as one of the manifestations of the tendency to reduce the number of cases in the Ukrainian language (Sherekh, 1951, p. 197). P. Selihey, offering a prediction of the development of the Ukrainian language for next two hundred years, calls the expansion of the nominative case to the functions of others one of the main causes of the loss of inflection. The scholar believes that use of the nominative instead of the vocative to address an interlocutor in modern oral communication is one of the most prominent manifestations of this process (Selihey, 2023, p. 336). In this regard, taking into consideration the increasing frequency of vocative addresses in public communication space, it is interesting to trace the unfolding of functional competition between the vocative and the nominative cases at the level of the language system. This study proposes a methodology for determining the systemic parameters of the vocative as a grammatical form, in particular, estimating if its performance is limiting or expanding.

Section 2 of this paper gives a brief overview of studies on the use of the vocative by contemporary Ukrainian speakers and proposes the author’s original methodology for determining the strengthening or weakening of the functional potential of a grammatical form. Section 3 substantiates the choice of the research data and describes the procedure of using the General Regionally Annotated Corpus of Ukrainian (GRAC) for data collection and sorting. Section 4 outlines the outcomes of the study, and, finally, Section 5 presents the findings of this research, focusing on two key observations con-

² The term “language ideology” is used in the meaning of “sets of beliefs about language articulated by users as a rationalization or justification of perceived language structure and use” (Silverstein, 1979, p. 193).

nected with the peculiarities of the vocative function in the modern Ukrainian language practice.

2. Theoretical and methodological basis

Studies of recent years dealing with the usage of the vocative case are based on two methods. They are observations of language practice in certain social or professional spheres and questionnaires of speakers. In particular, the observation of the means of expressing address in prepared and spontaneous speeches in official communicative situations (speeches of the members of the Verkhovna Rada of Ukraine, journalists' speeches in studios and during live streaming) and in fiction and media texts is outlined in the paper "The Ukrainian Vocative: Changing Views on the Functions of the Morphological Form in the Context of Social Transformations" (Yasakova et al., 2022, pp. 10–12). L. Kolibaba and S. Romaniuk use this method to identify grammatical forms of address in political discourse (Kolibaba & Romaniuk, 2023). K. Horodens'ka traced the grammatical features of expressing an appeal to the interlocutor on the material of the broadcasts of the Public Radio of Ukraine (Horodens'ka, 2021). The study of trends in the morphological expression of the address, conducted by M. Skab using the survey method, is notable for its thoroughness (Skab, 2007). The scholar not only identified the quantitative ratio between the vocative and nominative in the function of address, but also determined the impact of the speaker's level of education, their mother tongue, place of residence (urban/rural dwellers), gender, and age on the choice of a particular morphological form. He has analyzed 500 filled questionnaire forms collected in the Chernivtsi region, and carried out quantitative processing using a specially developed computer program (Skab, 2007, p. 298).

Both of these methods are applied in I. Boyko's dissertation research. Having analyzed the choice of morphological form for expressing address in fiction, the author states that the vocative case predominates significantly in cases of less common addresses (expressed by one word) and the nominative case is more frequent for addresses extended with adjectives (Boyko, 2017, pp. 161–163). The linguist has also observed lexical and grammatical features of expressing address in social media and concluded that while 54,7% of proper-Ukrainian nouns in address position were expressed by the vocative, the functional potential of the nominative is quite strong in this communicative field (Boyko, 2017, pp. 178–181). In the follow-up phase of the

study, I. Boiko has used the survey method to “check the entrenchment of vocative forms in the minds of Ukrainian native speakers” and to find out the impact of the communicative situation on the way of appeal. The results of the questionnaire of 75 respondents aged 14–60 testify that in everyday communication, speakers use the vocative to express addressing the recipient of the speech more frequently than the nominative, although this quantitative advantage is insignificant (Boyko, 2017, pp. 182–200). The final conclusions of this research confirm the scholar’s hypothesis about the dominance of the vocative in the function of the address (Boyko, 2017, p. 222).

The outcomes of the above-mentioned studies, suggest that today speakers prefer to use the vocative case in address, in particular in official communication. However, these conclusions are based on the analysis of language practice in communicative situations limited to a specific professional or territorial spheres or a specific speech genre. This data is not enough to make generalizations about the tendencies of limiting or expanding of the vocative function at the level of the language system. Thus, the issue of functional competition between the vocative and the nominative cases requires further research.

The aim of this paper is to determine the tendency to expand or contract the function of the vocative case to express the address. The realization of this objective will help to understand the systemic processes in the noun paradigm, in particular whether there are signs of its movement towards a reduction in the number of cases due to the displacement of the vocative by the nominative.

An original corpus-based methodology has been employed to reach this aim. Its theoretical basis is the statement that the functional strength of a morphological form depends on its ability to extend to new derivatives. In other words, the features of the decline of a certain morphological form in the language system are: 1) the use of this morphological form only for those lexical units that have a long tradition of functioning in a certain syntactic position; 2) the use of a competitive morphological form for new derivatives in this syntactic position. In the context of this study, the task is to find out which case – the vocative or the nominative – predominates in the design of addresses expressed by newly derivated nouns. If the vocative case predominates, it may be the evidence of the potential expansion of its function. On the contrary, if the nominative case predominates, it may signify the restriction of the functional potential of the vocative and confirm the assumption about the gradual restriction of its role.

3. The data

Relatively new feminine personal nouns appear to be a useful material for such an analysis. The increase in their amount and frequency, as well as the extension of their areas of use, is one of the most noticeable trends in the development of the Ukrainian language in recent decades. Despite the fact that some linguists still stress their distinct stylistic marking (Arkhanhelska, 2019, pp. 103–108; Brus, 2022, p. 37), language practice demonstrates that they have entered even such conservative discourses as academic and official (see Arkhanhelska, 2019, pp. 109–111). It is evidenced by the appearance of dictionaries (Plachynda, 2018; Synchak, 2022; *Slovnyk feminivityv*, 2021), changes in the National Classifier of Occupations³, and the work of the National Commission on Ukrainian Language Standards to standardize the use⁴ of feminine gender, as well as its application in the addresses of state leaders, officials, official documentation, and legislation titles⁵. It is

³ On 18 August 2020, the Ministry for Development of Economy, Trade and Agriculture of Ukraine issued Order on Amendment to the Classifier of Professions. The gist of this amendment is to legitimise the use of personal feminine nouns for professions in the field of office work, namely: “At the request of the user, when making a record of the job title in the personnel documentation of an individual employee, professional job titles may be adapted to indicate the female gender of the person performing the relevant work (in accordance with paragraph 4 of paragraph 23 of the Ukrainian spelling approved by the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 437 dated 22.05.2019). For example, *inzhenier* [engineer] – *inzhenerka*, a *verstatnyk shyrokocho profil’u* [generalist machine operator] – *verstatnyts’a shyrokocho profil’u*, *sotsioloh* [sociologist] – *sotsiolohyn’a*” (Order of the Ministry of Economy of 18.08.2020 No. 1574 “On Approval of Amendment No. 9 to the National Classifier DK 003:2010”. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=c1108c0b-54f2-4e12-b196-efe22f195e05&title=NakazMinekonomikiVid18-08-2020-1574-proZatverdzhenniaZmini9-DoNatsionalnogoKlasifikatoraDk003-2010->).

⁴ Rishennia Natsionalnoi komisii zi standartiv derzhavnoi movy vid 10 hrudnia 2021 roku № 339: Rekomendatsii schodo tvorennia ta vzhyvannia nazv profesii u dyplomatychnii sferi dlia utverdzhennia hendernoï rivnosti. URL: https://mova.gov.ua/storage/app/sites/19/rishennja_komisii/desember/dodatok-rekomendatsii-shchodo-tvorennia-ta-vzhivannia-nazv-profesii-v-diplomachnyi-sferi.pdf; Rishennia Natsionalnoi komisii zi standartiv derzhavnoi movy vid 22 zhovtnia 2021 roku № 238: Rekomendatsii schodo tvorennia ta vzhyvannia nazv profesii u medychnii sferi dlia utverdzhennia hendernoï rivnosti. URL: <https://mova.gov.ua/storage/app/sites/19/standarty/feminitivi-rekomendatsii.pdf>.

⁵ For instance, on 3 August 2021, the President of Ukraine signed Law No. 1643-IX “On Amendments to Article 73 of the Labour Code of Ukraine”. According to this law, the name of the holiday “Den’ Zakhysnyka Ukrainy” [Defender of Ukraine Day] is changed to “Den’ Zakhysnykiv i Zakhysnyts’ Ukrainy”. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1643-20#Textf>.

also worth mentioning that in the new edition of the Ukrainian Pravopys (Ukrainian Spelling Rules), in the paragraph on “Noun Suffixes”, there is now a point that defines the peculiarities of combining derivative bases with suffixes with the help of which “masculine nouns are used to form nouns for female persons” (Ukrayins’kyi pravopys, 2019, pp. 39–40). However, discussions about the appropriateness of using such lexemes do not disappear among experts (linguists, editors etc.) as well as among ordinary speakers. Modern language practice and academic discussions demonstrate that a codified linguistic norm is not the main reason in the choice to use or not to use feminine personal nouns, but rather the language ideology of a particular speaker.

Besides the fact that some feminine personal nouns are new lexical units without the tradition of being used in the syntactic function of address, they constitute an appropriate material for clarifying the functional potential of the vocative due to two more factors. Firstly, they represent the same word-formation category, i.e., they belong to the same semantic and grammatical group. Until recently, they were not used at all in official communication, so the Ukrainian language does not have a pattern of their functioning as an address that could be applied to new derivatives of the same semantic and grammatical group. Accordingly, the results of the analysis conducted on the material of this lexico-grammatical type, instead of the material of separate nouns that are different in semantic and grammatical dimension, seem to be more relevant. They allow us to draw conclusions about the tendencies concerning the language system. Secondly, Ukrainian linguistic culture has not formed a tradition of addressing the interlocutor by using his/her occupation title or position (Skab, 2003, pp. 65–67). Consequently, the tradition of using a certain morphological case – the vocative or the nominative – to adapt “occupation titles” to the function of address has not been formed as well. Thus, when a speaker addresses their interlocutor using a feminine personal noun and chooses the morphological case to express this address, they are not guided by a historically established pattern, but rather a speaker’s decision is largely caused by their personal language ideology.

Taking into consideration the attitude of some people to the use of feminine personal nouns⁶, we are fully aware that speakers can use addresses, expressed by these nouns, not so much as a means of appealing to the recipient

⁶ See A. Arkhanhel’s’ka’s work about the attitude of Ukrainians towards the use of personal feminine nouns (Arkhanhel’s’ka, 2019, pp. 192–297).

of the speech but as a means of manifestation of their assessment. Therefore, such addresses may be dominated by an evaluative rather than identifying function. But it is important to underline that the focus of this study is not to find out whether it is appropriate/inappropriate to address an interlocutor using a feminine personal noun, but to trace the competition of the case forms in the communicative situation when such address takes place.

Feminine personal nouns were selected with the help of the General Regionally Annotated Corpus of Ukrainian (GRAC). At first, we collected feminine personal nouns that are recorded in the corpus in the vocative case. The search is carried out in the 17th version of the GRAC using a CQL-query that combines semantic (concrete animated noun, occupation) and grammatical (feminine noun in the vocative case) tags, as well as an extraction of occupation titles of adjective type, morphological homonyms (for instance, *poviye* is a noun *poviya* [a prostitute] in the vocative case and a verb *poviyaty* [to start to blow] in the form of 3rd person, future tense), surnames, nouns that can refer to both genders (for instance, *suddya* [judge], *pysaka* [scribbler] etc.), nouns of male gender with the suffix *-k-* (for instance, *rybalka* [fisher]), etc. The formulation of the request is as follows:

```
[tag="noun.*f:v_kly"&semtag=".*conc:hum:prof.*"]!containing[word="patrulna|Patrulna|Slidcha|slidcha|slidcha|vchena|Vchena|VCHENA|uchena|Uchena|Pionervozhata|pionervozhata|PIONERVOZHATA|Vozhata|vozhata|prydvorna|Prydvorna|poviye|Poviye|POVIYE|rybalko|rybalochko|rybalonko|Rybalko|RYBALKO|sudde|Sudde|radioveducha|Radioveducha|khorunzha|Khorunzha|KHORUNZHA|SHVACHKO|Shvachko|Chabanko|pysako|nyanko|Nyanko|Chernychko|yasnovydo|Yasnovydo|pitiye|pifiye|operupovnovazhena"]7.
```

After that, some words were removed, namely: surnames ending with *-ko* (for instance, Tetiana Vorozhko, Izabela Pastushko), words with misprints (for instance, *ekonomko* [vocative female form from housekeeper] instead of *ekonomno* [frugally]), homonyms (for instance, *Stavalo niyakovо, navit*

⁷ [tag="noun.*f:v_kly"&semtag=".*conc:hum:prof.*"]!containing[word="патрульна|Патрульна|Слідча|слідча| слідча|вчена|Вчена|ВЧЕНА|Учена|учена|Піонервожата|піонервожата|ПІОНЕРВОЖАТА|Вожата|вожата|придворна|Придворна|повіє|Повіє|ПОВІЄ|рибалко|рибалочко|рибалонько|Рибалко|РИБАЛКО|судде|Судде|радіоведуча|Радіоведуча|хорунжа|Хорунжа|ХОРУНЖА|ШВАЧКО|Чабанко|писако|нянько|Нянько|Швачко|Черничко|ясновидо|Ясновидо|пітіє|піфіє|оперуповноважена"].

*vorozhko*⁸ [*It is becoming uncomfortable, even hostile*]), as well as search results containing titles of songs and films (for instance, “*Vchytelko moya* [*My teacher*]”, “*Proshchavay, moya nalozhnytse* [*Farewell, my concubine*]”), etc.

The results of this search found 1019 occurrences of personal feminine nouns in the vocative; these are 140 personal feminine nouns. For direct analysis, we selected from this list only those nouns that are not in the 11-volume *Dictionary of the Ukrainian Language* (Slovnnyk Ukrayinskoyi Movy – SUM) (Bilodid, 1970–1980) – 22 units. Also, *medsestrychka* [diminutive from *nurse*] and *povodyrka* [*guide*] were removed from this list, because the first one is a diminutive form from *medsestra* and the second one is the phonetic variant of *provodyrka*, and both of them are in the SUM (see Table 1). Also, the analysis does not include cases where the feminine in the form of the vocative case is not an address to the recipient of the speech, but a quote of an imaginary or real opponent, for instance, *Filolohy y redaktery! A khto z vas u tramvayi naspravdi kazhe*: “*Nuzh bo, konduktore, peredayte reshtu?*”. *Abo zvertayetsya “Pani prodavchyne!”* [*Philologists and editors! How many of you really say on a tram: “Hey, conductor, could you pass the change?” or use: “Mrs. saleslady!”*] (O. Nehrebetskyi, HRAK-17, 26.12.2023).

It should be noted that the *Free Explanatory Dictionary* is integrated into the web version of the *Dictionary of the Ukrainian Language*. The purpose of this project is to gradually supplement the 11 volumes of the SUM. Today, the register of the *Free Explanatory Dictionary* comprises 507 entries added between 2013–2018 (<https://sum.in.ua/f>). Out of the 20 femininities selected for analysis, only 7 are recorded in this register.

The second stage deals with collecting addresses expressed by these personal feminine nouns in the nominative form. For each lexeme, we search by word form (nominative singular) and manually select cases where this word form functions as an address.

⁸ It is the vocative case of *vorozhka* [*fortune teller* – noun of female gender] and adjective *hostile*.

Table 1. The frequency of the use the vocative form of personal feminine nouns that are not in the SUM

Lexeme	Number of uses in the vocative form	Frequency per million uses	Record in the Free Explanatory Dictionary
doktorka	20	0.01123	+
operatorka	4	0.00225	
voyitelka	3	0.00168	+
prodavchynya	2	0.00112	+
filolohynya	2	0.00112	
prokurorka ⁹	2	0.00112	+
zhrekynya	2	0.00112	
vartivnytsya	2	0.00112	
folosofynya	1	0.00056	+
travnytsya	1	0.00056	
strazhnytsya ¹⁰	1	0.00056	
skelelazka	1	0.00056	
reperka	1	0.00056	
piratka	1	0.00056	
psykholohynya	1	0.00056	
myslytelka	1	0.00056	+
luchnytsya	1	0.00056	
dohlyadalnytsya	1	0.00056	
voyinka	1	0.00056	
biolohynya	1	0.00056	+

⁹ It is interesting that SUM contains the personal feminine noun with the same word base and another suffix, and this noun is marked as colloquial and infrequently used: *prokurorsha* – 1. Lady prosecutor. 2. A prosecutor's wife (Bilodid, 1970–1980, vol. 8, 1977, p. 211. URL: <https://sum.in.ua/s/prokurorsha>).

¹⁰ There is dictionary entry *strazhnytsya* [*guard*] in the SUM, but there is one meaning of this lexeme only – “room for a watchman or military guards” (Bilodid, 1970–1980, vol. 9, 1978, p. 748. URL: <https://sum.in.ua/s/strazhnytsya>).

4. The case form of addresses expressed by personal feminine nouns

According to the GRAK data, almost all analyzed personal feminine nouns in the position of address are used only in the vocative case. That is 20 selected for the analysis feminine personal nouns used in the position of address assume a vocative form in 98% cases. The only exception is the noun *filolohynya* [*philologist*] for which the corpus records two uses in the vocative form (in fiction – (1), (2)) and one in the nominative (comment in the Twitter – (3)).

(1) – Vin poyikhav do dyad’ka Pavla na khramove svyato. / – Khramove svyato ... O-o-o, – holos u Irynky mriylyvo-sonnyy. – U nashomu seli bi-l’she tak nikhto ne kazhe. Til’ky ty. / – A yak kazhut? – rozhublyuyusya ya. / – Praznyk. / – Spy vzhe, **filolohyne**... / – Filo... lo... lo... Irynka koshenyam tulyt’sya do mene. Ya hladzhu yiyi po holovi [He went to uncle Pavlo’s place for a church festival. / Church festival... O-o-o, – Iryna’s voice is dreamy and sleepy. – Nobody else in our village speaks in that way. Only you. / – What do they say? – I am confused. / – A holiday. / – Sleep now, philologist... / – Philo... lo... lo... Iryna is leaning against me like a kitten. I am stroking her head] (V. Lys/ HRAK-17, 26.12.2023)

(2) Natalka naystatnisha sered moyikh ditey. Ob’yektyvno kazhuchy, vona ne krasunya, navit’ ne nadto vrodlyva, ale tsya statnist’, harna postava y dyvne poyednannya na oblychchi, u vyrazi ochey dytyachosti z yakoyus’ azh nache nezemnoyu (ni, ne tochne slovo, **pani filolohyne**) pohordoyu v pohlyadi temno-horikhovykh ochey stvoryuyut’ ... yak by tse teper skazaly?.. Sharm, napevne [Natalia is the eldest of my children. Objectively speaking, she is not a beauty, not even remotely, but her stature, her good posture, and on her face, in the expression of her eyes, there is a strange combination of childishness with some kind of unearthly (no, not the word I’m looking for, lady philologist) arrogance in the look of her dark walnut-coloured eyes create... how would one say it now? Charm, I guess.] (V. Lys/ HRAK-17, 26.12.2023)

(3) [2014-08-30 09:57:00][MiLka_V_]: Moya kokhana **filolohynya** @MiraOe, z povernennyam v Ukrainu! za toboyu tut skuchyly [My beloved lady philologist @MiraOe, welcome back to Ukraine! We miss you here!] (Twitter/ HRAK-17, 26.12.2023)

According to West-European tradition, vocatives as a syntactic category have two basic semantic functions: calls and addresses (Levinson, 2008, p. 71). Although other classifications are proposed, for instance, G. Schaden claims three functions of the vocative: “to *identify* the addressee, to *predicate* a property on the addressee, or to *activate* the addressee” (Schaden, 2010, p. 182). Since Ukrainian belongs to the languages of the inflectional type with predominance of synthetic means of expressing grammatical relations, in Ukrainian linguistic theory, the tradition to classify vocatives according to the semantic-syntactic principle has been established. Respectively, three functions are distinguished: 1) address-potential subject; 2) emphasized address-neutralized subject; 3) identification (Vykhovanets', 1987, pp. 140–142). As an address-potential subject, the vocative indicates a possible doer of the action a speaker desires. In such constructions a predicate has a form of the 2nd person imperative – (10). As an emphasized address-neutralized subject, the vocative denotes an interlocutor that is not a participant of the described situation. In such cases, there are no formal markers of the syntactic connection of the vocative with any sentence component – (12). Finally, as an identification, the vocative duplicates the 2nd person pronoun a sentence contains, and through mediation of this pronoun becomes involved in a syntactic connection with the certain sentence component – (11). In fact, vocatives of the first and the third types seem to be similar at the communicative level, for they denote a person who is simultaneously a participant of the described situation and the addressee of the message about this situation as well. On the contrary, vocatives of the second type relate to a person who is just an addressee of the message and remains outside the situation described in the sentence. The analysis of feminine personal nouns in vocative shows that the predominant ones are those that refer to a person involved in the situation reported by the speaker, i.e., vocatives that are in syntactic connections with some sentence components (67%). Namely, speech acts where the vocative denotes an interlocutor whom a speaker applies to with a request or an order to do some action (address-potential subject function) amount to 33%; speech acts where the vocative duplicates a personal or possessive pronoun denoting one of the participants in the situation (identification function) amount to 34%. And 33% of vocatives of feminine personal nouns nominate a person who is just an addressee of the speech act (emphasized addressee-neutralized subject).

Analyzed vocative forms are recorded mainly in texts of the early 21st century; however, the form *zhrekyne* [*priestess*] is used in the texts of the early 20th century, namely in the original novel published in 1926 (4) and the translation published in 1927 (5). There are some addresses expressed by personal feminine nouns in the vocative case in the fiction of the Soviet period (6), mostly in translations (7), (8). It is also noteworthy that poetry dominates among them – (5), (6), (8). Instead, in the 21st century, such units are recorded in prose fiction (1), (2), (9), (10), (15) and media texts (3), (11), (12), (16).

(4) – Medom yoho hoduyte. Vin chudotvornyy, akh, dyvit'sya, dvi bdzhilky azh syudy za mnoyu pryletily. / – Dam, dam, spasybi, **zhrekyne**, ale proshu, zaydit' u khatu. / – Ni, ne mozhu, meni treba skoro doma buty... [– Feed him honey. It's miraculous, look, two bees have flown here to fetch me. / – Will do, will do, thank you, **priestess**, but please do come inside. / – No, I can't, I have to be home soon...] (O. Kobylanska/ HRAK-17, 26.12.2023)

(5) Vona kolykhalasya u bedrakh syudy y tudy, khylyla holovu i pidnosyla yiyi, vyhynala ramenamy u povitri dyvni zmiyini liniyi. A yurba movchala, z zapertym viddykhom – vyzhydayuchy. Tykho proshepotiv ody: «Blahoslovennoyu bud', Manho, nasha **zhrekyne**!» [She swayed her hips back and forth, bent her head and raised it, in the air, she curved her shoulders in strange snake-like lines. The crowd was silent, waiting with bated breath. Somebody whispered quietly: “Blessed be Mango, our **priestess**!”] (H.H. Evers, translated by I. Kedryn/ HRAK-17, 26.12.2023).

(6) Pytayu yiyi, karooku y rudu, Modernovu krasunyu dostotu, Antykvarno doskipuyus' na bidu: «Zradon'ko, zvidky ty, khto ty?» Katuyu pytanniam huby yiyi – Huby pekuche stoyat' navproty, Rayuyu v lyubovi sered ruyin, Pytayu na dotork, na dotyk. «**Biolohyne**, bohyne, tviiy kod, Khromosomni tvoiy turboty...» Ta movchyt' tviiy solonny rot, Tviiy haryachyy skeptychnyy rotyk. «Smerton'ko, khto ty?». Til'ky dym nad brovoyu Z rudoho zavoyu [I ask this brown-eyed and red-haired true modern-day beauty, like an antiques dealer searching for a flaw: “Treachery, where are you from? Who are you?” I torture her lips with a question – Her lips are stinging in front of me, I am paradising in love amongst the ruins, I ask her to touch, to feel. “**Biologist**, goddess, your code, your chromosomal concerns...” But your salty mouth is silent, your hot skeptical mouth. “Death, who are you?” Only

smoke above my brow From the reddish curl] (I. Drach 1967 / HRAK-17, 27.12.2023)

(7) Ale tviy narod, Habrielo, neperemozhnyy. Vin pyshayet'sya tobouy. I ty mozhesh pyshatysya z ts'oho, **myslytel'ko** prostoho lyudu Chili [But your people, Gabriela, are invincible. They are proud of you. And you can be proud of that, **thinker** of the common people of Chile] (M. Aguirre / translated by M. Fishbein & L. Olevsky, 1974 / HRAK-17, 27.12.2023)

(8) Vidkynula nazad ty khvylyu teplykh kis; Ya vvyty vzhe khotiv, ty zh movyla: «Lyshys'!». Stoyala, i doshchem z-pid pal'tsiv polylosya, Zapakhshy kvitamy, rozpushchene volossya. Za zbroyu – hrebinets', i chornyy sviy sholom «Bezsmertna» moloda zdiymaye nad cholom. Takoyu ty meni, z lytsya, yak Dezdemona, O **voyinko** moya, z'yavylas' nevhomonna, Bozhestvenna bula... [You threw back a wave of warm braids; I was about to leave, you said: "Stay!". You stood there, and let down your hair from your fingers like the rain, and your hair was fragrant with flowers. Take a comb like a weapon, and the Immortal young lady raises her black helmet above her forehead. You appeared to me like Desdemona, O my **warrior**, restless and divine...] (A. Morois, translated by Y. Kalynychenko, 1971 / HRAK-17, 27.12.2023)

(9) Ado, ty zh v yuniversityi svoiyemu navchayeshsya, na psykhiatra... Tak? / – Psykholoha! – pospikhom popravlyayu divchynu. / – Yes, na psykholoha. To, mozhe, pozasnysh, choho my vsi tak trymayemosya za mistse v ts'omu fakin klubi? Mistse zh paskudne. / – Chomu paskudne? Ya bachyla y hirshi, – namahayusya vidpovidaty yakomoha neytral'nishe. / – Okh, nou! Ne zabyvay baky, **psykholohyne!** Prosto day vidpovid': chomu? – ne vhavaye Inna ["Ada, you're studying at your university, to be a psychiatrist, right?" / "To be a psychologist", I hastily correct the girl. / "Ok, to be a psychologist. So, maybe you can explain why we're all holding on to our place in this fucking club? It's a shitty place". / "Why is it shitty? I've seen worse", I try to answer as neutrally as possible. / "Oh, no! Don't bother with it, **psychologist!** Just answer me: why?" Inna does not let up] (D. Korniy / HRAK-17, 27.12.2023)

(10) – Ta ye vzhe v mene dolya, – vidkazala. / – Tobto? / – Dolya – to kokhannya, – Kateryna opustyla holovu i led' sl'ozy vtrymuye. / – Ovva! – otsynyla Zhannochka Katryne zhinoche yestvo. / – Idy spaty, **filosofyne...** ["But I already have a destiny", she replied. / "What do you mean?" / "Destiny is love",

Kateryna lowered her head and barely held back her tears. / “Wow!” Zhanna appreciated Kateryna’s feminine nature. / Go to bed, **philosopher** ...] (Luko Dashvar / HRAK-17, 27.12.2023)

(11) Sami obvynuvacheni zayavlyaly, shcho ne zbyrayut’sya tikaty, bo mayut’ rodyny v Ukraini. Vony zaperechuyut’ svoyu prychetnist’ do zlochyntsu. «Ya ne mayu zhodnoho stosunku do ts’oho zlochyntsu, i vy, **prokurorko**, tezh pro tse znayete, ale namahayetesya y dali lipyty tse vse», – skazav u sudi Serhiy Myslyvyy [The defendants themselves stated that they were not going to flee because they had families in Ukraine. They denied any involvement in the crime. “I have nothing to do with this crime, and you, the **prosecutor**, know it as well, but you are trying to continue this case”, Serhiy Myslyvyy said in court] (Dzerkalo tyzhnya 2020/ HRAK-17, 26.12.2023)

(12) «Doroha **doktorko** Bayden, miy bat’ko buv doktorom ne medytsyny. I yoho robota prynesla bahato korysti lyudstvu. Y vasha robota takozh», – zvernulasya do maybutn’oyi pershoi ledi Kinh [“Dear **Dr** Biden, my father was not a doctor of medicine. And his work brought a lot of benefit to humanity. And so has your work”, King addressed the future first lady.] (Tablo ID/ HRAK-17, 26.12.2023)

As we can see, in the texts of the 20th century, addresses expressed by the feminine noun that names a person by their occupation maintain a sublime and solemn, sometimes pathetic tone of expression (5), (6), (7), (8). However, this pragmatic effect is caused not so much by grammatical features of the language means to denote the recipient of the speech (feminine gender, the vocative case) as by its lexical ones. Most of these personal feminine nouns (5), (7), (8) are derivatives of historicisms or archaic words that have an emphatic connotation of exaltation in their semantic structure. The analysis of the contexts of the 21st century shows that, quite often, the aim of the speaker using the personal feminine noun denoting occupation as an address to make contact and maintain a dialog in official communicative situations, especially when speaker is not personally acquainted with the addressee (12), (13), (14), (15). However, we can also observe cases when a speaker uses such an address not to make contact or adhere to the rules of etiquette but to express their own assessment of the previous speech act or action of the addressee. Usually, speech acts with this kind of addresses are possible when interlocutors have a close relationship, so an address expressed by a personal

feminine noun performs a characteristic function rather than an identifying one and intimates the utterance (1), (9), (10). Also, it seems to be an exaggeration to claim that this pragmatic effect is achieved exactly by the use of a personal feminine noun in an address function. It is rather due to the context of the communicative event and interaction with the other linguistic means.

(13) – Vash abonent ne vidpovidaye, – povidomyla operatorka. – Chy vy bazhayete, shchoby ya prodovzhuvala vyklykaty? / – Shche paru dzvinkiv, **operatorko**. Vy ne proty? [“Your caller is not answering”, the **operator** said. “Do you want me to keep calling?” / “Some more callings, operator. Don’t you mind?”] (S. King, translated by O. Krasiuk / HRAK-17, 27.12.2023)

(14) Za dva dni po tomu ya znov pochula yoho holos: – **Prodavchyne!** Mademuazel’! Ya obsluhovuvala molodu zhinku, yaka obrala paru rukavychok iz tonkoyi layky. Kyvnuvshy yomu, ya prodovzhyla oberezhno zahortaty yiyi pokupku. Ale vin ne stav chekaty. – Meni konche potriben ishche odyen sharf, – vyholosyv vin [Two days later, I heard his voice again: „**Sale-swoman!** Mademoiselle!” I was attending to a young woman who had chosen a pair of fine leather gloves. Nodding to him, I continued to carefully wrap her purchase. But he didn’t wait. “I really need another scarf,” he said] (J. Moyes, translated by D. Petrushenko / HRAK-17, 27.12.2023)

(15) – Pidyom, **luchnytse**, – movyv khtos’ nadi mnoyu na svitanku tret’oho dnya. Holos buv tykhym, ale vlasnym. Ya povil’no rozplyushchyla ochi, i mymovoli znovu zamruzhylas’ – sontse, shcho same vstalo, zalyvalo palatu yaskravym prominnyam. U ts’omu prominni, poryad z moyeyu postillyu, stoyav vysokyy cholovik. Trokhy za sorok, z korotkym kashtanovym volossyamy, syvymy skronyamy ta svitlo-karymy ochyma [„Wake up, **archer**”, someone said above me at dawn on the third day. The voice was quiet, but overbearing. I opened my eyes slowly and squinted involuntarily again – the sun, which had just risen, was flooding the room with bright rays. In that light, a tall man stood next to my bed. He was a bit over forty, with short brown hair, grey temples and light brown eyes] (Ya. Katorozh / HRAK-17, 27.12.2023)

Observing the language code of communicative acts that contain an address expressed by a personal feminine noun in the vocative case, we can see that 21 of them are produced in the Ukrainian language and 28 are translations from other languages. However, the predominance of these forms

in the translated texts of GRAC is due to the fact that the address *doktorko* [doctor] occurs several times in 3 different texts, in particular – uses 12, 3, and 2. Therefore, if we count the texts, GRAC records the use of feminine vocatives in 18 original Ukrainian texts and 13 translated ones. The distinction seems to be not so significant that we can state a certain dependence.

M. Skab, describing the «profession names» of persons, underlines that they function as an address in the masculine gender only and are combined with lexemes used as etiquette forms of naming the interlocutor. In such cases, lexemes such as *pan* [mister, sir], *tovarysh* [fellow], *dobrodiy* [good man] perform an etiquette and socially-regulatory function, whereas “occupation title” performs an identificatory function (Skab, 2003, p. 64). The GRAC data show that feminine titles that refer to a person by occupation or field of activity are rarely combined with the word *pani* [Ms, Msr, madam] or similar in the position of address. There are only 8 such cases with 5 nouns: (*doctor-ka* [doctor], *filologynya* [philologist], *prokurorka* [prosecutor], *reperka* [rapper], *dohlyadalnyts'a* [nurse]), which are recorded in the GRAC. The components of some of these addresses have the same distribution of functions, and they support quite naturally the official tone of communication (16), (17). However, in other communicative acts containing such addresses, the condition of sincerity is flouted, because the use of the etiquette unit *pani* [Madam] as a means of demonstrating respect for the addressee does not reflect the speaker's true attitude. So, such addresses perform a certain perlocutionary effect – distancing oneself from the addressee and public insult (18), (19).

(16) «**Pani** heneral'na **prokurorko**, za sto dniv, za yaki vy zvituyete, do sudu skerovano vs'oho 2% kryminal'nykh provadzhen' iz tykh, shcho rozsliduvалysya! Reshta yak rozsliduvалysya rokamy, tak i prodovzhuyut' «rozsliduvалysya», azh doky yikh ne zakryyut' za davnistyu. Yak bachymo, tsya hanebna praktyka, koly spravy rokamy valyayut'sya bez nalezhnoho rozsliduvannya u seyfakh slidchykh ta prokuroriv, tryvaye. A shcho za tsym stoy-it', nedavno pokazaly suspil'stvu kerivnyky Spetsializovanoyi antykoruptsiynoyi prokuratury Nazar Kholodnyts'kyy ta NABU» – Artem Sytnyk [**Ms Prosecutor** General, you've been reporting for one hundred days, and in this time, only 2% of the criminal proceedings under investigation have been sent to court! The rest have been investigated for years and continue to be “investigated” until they are closed due to the statute of limitations. As we can see, this shameful practice of letting cases lie in the vaults of investigators and prosecutors for years without proper investigation continues. And

what is behind it has been recently revealed to the public by the heads of the Specialised Anti-Corruption Prosecutor's Office, Nazar Kholodnytskyi, and the NABU", Artem Sytnyk] (Dzerkalo Tyzhnia 2020 / HRAK-17, 27.12.2023)

(17) «Yevku do nas u sadok?». Poblazhlyvyy pohlyad, u yakomu mozhna prochytyaty navit' zverkhnist'. «Shche semero ditey zaynyatykh mam pered vamy, **pani doktorko**» ["Will you enrol Evka to our kindergarten?"]. A condescending look, in which one can even read arrogance. "There are seven more children of busy mothers behind you, **Madam Doctor**"] (Z. Pluharzh, translated by V. Pasichna / HRAK-17, 27.12.2023)

(18) Obureni dryftom na Sofiy's'kiy ploshchi i spaplyuzhennyam brukivky komentatory vymahayut' vid reperky ta yiyi komandy yty i vidmyvaty ploshchu vid slidiv shyn. «Dyzlayk za vandalizm», «A teper khochu bachyty video, na yakomu vy, neshanovna **pani reperko**, razom z hydotnym Red-Bull povnistyu vidnovlyuyete Sofiyivs'ku ploshchu» [Commentators, outraged by the drifting on St Sophia's Square and the desecration of the pavement, demand that the rapper and her team go and clean the square of tyre marks. "Dislike for vandalism", "And now I want to see a video in which you, disrespectful **lady rapper**, together with the disgusting RedBull, completely restore Sofia Square"] (NV 2022/ HRAK-17, 27.12.2023)

(19) – Shcho zh, sestrytse, pokazhy nam, na shcho ty zdatna. / – Moye im'ya Kendi Uayt. I proshu zapam'yataty tse. / Yakyy zhakh! To yak, **mis dohlyadal'nytse?** / – Tut neobkhidna operatsiya. / – Nu zh bo , roby yiyi. / – Ale ya... / – Ne mozhesh? / – Tak, ne mozhu. Ale ya mozhu nadaty pershu dopomohu. – Todi pishla ty! / – Vy hrubiyany, ser [Well, sister, show us what you've got. / My name is Candy White. And please remember that. / What a horror! Well, **Miss nurse?** / There's an operation to be performed. / Go on, do it. / But I... / You can't? / No, I can't. But I can give you first aid. – Then fuck you! / You're rude, sir] (TET "Candy Candy", translation by PP Fedorinchyk / HRAK-17, 27.12.2023)

5. Discussion and conclusion

Today, the statement about the use of corpus analysis for more valid outcomes of linguistic research hardly meets objections. The development of corpus linguistics and improvement of national corpora expands possibili-

ties for other linguistic disciplines. In particular, corpus data are becoming an unbiased measure in assessing the progress or regression of certain intra-linguistic trends, as they allow us to observe the entire language practice of a particular linguistic community on the synchronic level and as well in the historical perspective.

We consider the use of the corpus to be effective in establishing a methodology for assessing the procedures for activation or decline of a certain grammatical unit in the context of its functional competition with the other grammatical unit. It appears to be logical that when new words in a certain syntactic position are used more frequently in one morphological form than in the other morphological form, it means that the former form is functionally stronger in contrast to the latter. Respectively, the functional strength of the Ukrainian vocative case may be tested by evaluating its engagement in expressing address by means of new nouns. In our opinion, conducting such a test on the material of relatively new personal feminine nouns, has several advantages. Firstly, it eliminates the analogy factor, because these personal feminine nouns are only starting to enter the official communication area, and, therefore, there is no morphological pattern for their accommodation into the address position. Secondly, it eliminates the impact of tradition, since the Ukrainian-speaking community is not generally inclined to address the interlocutor by their occupation.

Therefore, the use of the GRAC corpus to assess the functional activation/decline of the Ukrainian vocative on the material of feminine neologisms, has demonstrated that this case has quite a strong functional position in the language system. When address is expressed by a personal feminine noun, GRAC does not reflect the functional competition between the vocative and the nominative. Almost all 20 feminine nouns selected for the analysis to refer to a person by her occupation in the position of address have the vocative form. GRAC records only one case (against 49 – see Table 1; it is 2%) of the nominative form of a personal feminine noun (*filolohynya* [*philologist*]) in that position. This fact points to the activation of the vocative case in the language system and undermines the statement about the strengthening of the tendency to reduce the number of cases due to the displacement of the vocative by the nominative. The quantitative advantage of vocatives that are involved either directly in a syntactic connection with a predicate (33%) or through the mediation of a pronoun with some sentence components (34%) may be considered evidence of the grammatical activity of this case.

The analysis also allows us to note another peculiarity of contemporary language practice – naming of the addressee by occupation or field of activity, which may be the emergence of a new communication tradition. It is worth noting that the vocative case, which can be interpreted as a nationally marked form, ensures that these lexemes enter the area to indicate address. This activation of the vocative could be due to two factors. The first one is the spread of the restored linguistic norm in expressing address thanks to the education system, and the second one is the language ideology of the Ukrainian speakers themselves, who consciously choose the vocative case to express address to distance themselves from Russian as the language of the colonizer.

On the other hand, two important facts should be taken into account since they may influence the outcomes. Firstly, the formation of feminine personal nouns denoting occupation and their entering into the language practice of Ukrainians is currently in an active phase. Secondly, the tendency to address the interlocutor by their occupation is quite new and not common in Ukrainian society. Therefore, such analysis, conducted on the basis of future versions of GRAC may show different results.

REFERENCES

- Arkhanhel's'ka, A. (2019). *Femina cognita. Ukrayins'ka zhinka u slovi y slovnyku*. Kyiv. [Архангел'с'ка, А. (2019). *Femina cognita. Українська жінка у слові и словнику*. Київ].
- Bilodid, I. K. (Ed.). (1970–1980). *Slovnyk ukrayins'koyi movy: v 11 tt*. Kyiv. [Білодід, І. К. (Ed.). (1970–1980). *Словник української мови: в 11 тт*. Київ].
- Boyko, I. O. (2017). *Funktsional'na sfera apelyativnosti u suchasnomu ukrayins'komu rozmovnomu dyskursi*, dys. ... kand. filol. nauk (doktora filosofiyi). Kyiv. [Бойко, І. О. (2017). *Функціональна сфера апелятивності у сучасному українському розмовному дискурсі*, дис. ... канд. філол. наук (доктора філософії). Київ].
- Brus, M. (2022). Diakhronni ta synkhronni vyavy feminityvotvorennia v ukrayins'kiy medychniy terminolohiyi. *Ukrayins'ka mova*, 4, 24–40. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2022.04.024>. [Брус, М. (2022). Діакронні та синхронні вияви фемінітивотворення в українській медичній термінології. *Українська мова*, 4, 24–40. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2022.04.024>].
- Daniel M., & Spencer A. (2009). The vocative – an outlier case. In A. Malchukov & A. Spencer (Eds.). *The Oxford Handbook of Case* (pp. 625–634). New York.
- Dudyk, P. (1973). *Syntaksys suchasnoho ukrayins'koho rozmovnoho literaturnoho movlennya: proste rechennya, ekvivalenty rechennya*. Kyiv. [Дудик, П. (1973). *Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення: просте речення, еквіваленти речення*. Київ].

- Horodens'ka, K. (2017). Hramatychni normy ukrayins'koyi literaturnoyi movy i su-chasna praktyka profesiynoyi spil'noty. *Dyvoslovo*, 4, 40–45. [Городенська, К. (2017). Граматичні норми української літературної мови і сучасна практика професійної спільноти. *Дивослово*, 4, 40–45].
- Horodens'ka, K. (2021). Hramatychni formy zvertan' u komunikatyvnomu prostori ukrayins'koho suspil'noho radio. *Studia Ucrainica Varsoviensia*, 9, 9–17. <https://doi.org/10.31338/2299-7237suv.9.1>. [Городенська, К. (2021). Граматичні форми звертань у комунікативному просторі українського суспільного радіо. *Studia Ucrainica Varsoviensia*, 9, 9–17. <https://doi.org/10.31338/2299-7237suv.9.1>].
- HRAK-17 – Heneral'nyy rehional'no anotovanyy korpus ukrayins'koyi movy (HRAK), M. Shvedova, R. Fon Val'denfel's, S. Yaryhin, A. Rysin, V. Starko, M. Voznyak, M. Kruk et al., Kyiv, L'viv, Yena, 2017–2021. URL <http://uacorporus.org> (28.07.2022–24.08.2022). [ГРАК-17 – Генеральний регіонально анотований корпус української мови (ГРАК), М. Шведова, Р. Фон Валденфельс, С. Яригін, А. Рисін, В. Старко, М. Возняк, М. Крук та ін., Київ, Львів, Єна, 2017–2021. URL <http://uacorporus.org> (28.07.2022–24.08.2022)].
- Kobchenko, N. (2021). Vokatyv i nominatyv u funktsiyi zvertannya: formuvannya movnoyi normy v radyans'kyu period. *Mova: klasychne – moderne – postmoderne*, 7, 68–91. <https://doi.org/10.18523/lcmp2522-9281.2021.7.68-91>. [Кобченко, Н. (2021). Вокатив і номінатив у функції звертання: формування мовної норми в радянський період. *Мова: класичне – модерне – постмодерне*, 7, 68–91. <https://doi.org/10.18523/lcmp2522-9281.2021.7.68-91>].
- Kobchenko, N., Yasakova, N., & Ozhohan, V. (2023). The interpretation of the vocative case in Ukrainian language education: Scientific foundations and socio-political factors. *Cognitive Studies | Études cognitives*, 2023(23), Article 2813. <https://doi.org/10.11649/cs.2813>.
- Kolibaba, L., & Romanyuk, S. (2023). «Vil'nyy narode nezlamnoyi krayiny!», abo pro hramatychni formy zvertan' v ukrayins'komu politychnomu dyskursi KhKhI st. In N. Yasakova (Ed.). *Sotsial'ne u movi ta mova v sotsiumi* (pp. 313–354). Kyiv. <https://ekmair.ukma.edu.ua/items/9ba206fa-02cb-43e5-a3eb-2b27e94c7fd1>. [Колібаба, Л., & Романюк, С. (2023). «Віл'ний народі незламної країни!», або про граматичні форми звертан' в українському політичному дискурсі КгКгІ ст. In Н. Ясакова (Ed.). *Сотсіал'не у мові та мова в сотсіумі* (pp. 313–354). Київ. <https://ekmair.ukma.edu.ua/items/9ba206fa-02cb-43e5-a3eb-2b27e94c7fd1>].
- Levinson, S. C. (2008). *Pragmatics*. Cambridge.
- Peti-Stantić, A. (2009). Restandardizacija (hrvatskoga) standardnoga jezika. In: L. Badurina, I. Pranjković, & J. Silič (Eds.). *Jezični varijeteti i nacionalni identiteti: prilozi proučavanju standardnih jezika utemeljenih na štokavštini* (pp. 71–82). Zagreb.
- Plachynda, H. (2018). *Slovnichok feminityviv dlya pres-ofitseriv ta pres-ofitserok terytorial'nykh upravlin' derzhavnoyi sluzhby Ukrayiny z nadzvychaynykh situatsiy*. Kyiv. [Плачинда, Г. (2018). *Словничок фемінітивів для прес-офітсерів та прес-офітсерок територіальних управлін' державної служби України з надзвичайних ситуацій*. Київ].
- Schaden, G. (2010). Vocatives: A Note on Addressee-Management. *University of Pennsylvania Working Papers in Linguistics*, 16(1), Article 20. <https://repository.upenn.edu/pwpl/vol16/iss1/20>.

- Selihey, P. O. (2023). *Ukrayins'ka mova u 2222 rotsi: Vstup do linhvofuturolohiyi*. Kyiv. [Селігей, П. О. (2023). *Українська мова у 2222 році: Вступ до лінгвофутурології*. Київ].
- Sherekh, Yu. (1951). *Narys suchasnoyi ukrayins'koyi literaturnoyi movy*. Myunkhen. [Шерек, Ю. (1951). *Нарис сучасної української літературної мови*. Мюнхен].
- Silverstein, M. (1979). Language structure and linguistic ideology. In R. Clyne, W. Hanks. & C. Hofbauer (Eds.). *The Elements: A Parasession on Linguistic Units and Levels* (pp. 193–247). Chicago.
- Skab, M. (2003). *Prahmatyka apelyatsiyi v ukrayins'kii movi*. Chernivtsi. [Скаб, М. (2003). *Прагматика апеляції в українській мові*. Чернівці].
- Skab, M. S. (2007). Vokatyvni formy v suchasnomu ukrayins'komu movlenni: yakisna ta kil'kisna kharakterystyky. *Naukovi zapysky Ternopil's'koho natsional'noho pedahohichnoho universytetu. Seriya: Movoznavstvo*, 1(16), 291–302. [Скаб, М. С. (2007). Вокативні форми в сучасному українському мовленні: якісна та кількісна характеристики. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: Мовознавство*, 1(16), 291–302].
- Synchak, O. (2022). *Vebslovnnyk zhinochykh nazv ukrainskoi movy*. https://r2u.org.ua/html/femin_details.html. [Синчак, О. (2022). *Вебсловник жіночих назв української мови*. https://r2u.org.ua/html/femin_details.html].
- Slovnnyk feminityviv* (2021). <https://gendergid.org.ua/a/>. [Словник фемінитивів (2021). <https://gendergid.org.ua/a/>].
- Tkachenko, O. B. (Ed.). (2008). *Istorychna typolohiya slov'yanskyykh mov*. Part 2. Kyiv. [Ткаченко, О. Б. (Ed.). (2008). *Історична типологія слов'янських мов*. Ч. 2. Київ].
- Ukrayins'kyi pravopys. (2019). Kyiv. [Український правопис. (2019). Київ].
- Vykhovanets', I. R. (1987). *Systema vidminkiv ukrains'koi movy*. Kyiv. [Вихованец', І. Р. (1987). *Система відмінків української мови*. Київ].
- Yasakova, N. Yu., Kobchenko, N. V., & Ozhohan, V. M. (2022). Ukrayins'kyi vokatyv: Zmina pohlyadiv na funktsiyi morfolohiynoyi formy na tli suspil'nykh transformatsiy. *Studia z Filologii Polskiej i Slowiańskiej*, 57, Article 2673. <https://doi.org/10.11649/sfps.2673>. [Ясакова, Н. Ю., Кобченко, Н. В., & Ожоган, В. М. (2022). Український вокатив: Зміна поглядів на функції морфологічної форми на тлі суспільних трансформацій. *Studia z Filologii Polskiej i Slowiańskiej*, 57, Article 2673. <https://doi.org/10.11649/sfps.2673>].

Marta E. Strukowska

Poznań University of Technology

Poznań, Poland

marta.strukowska@put.poznan.pl

<https://orcid.org/0000-0002-0177-1734>

Commissives as the Type of Preemptive Leadership Practice: The Case of the Israeli PM Tweets on the Israel-Hamas War

Abstract. The presentation explores the pragmatic characteristics of the speech acts content facilitated by tweets generated by Prime Minister Benjamin Netanyahu, particularly the function of commissives as preemptive leadership practice in the face of imminent danger. These tweeting practices promote ways of dealing with the war crisis and map the future potentialities, which are an assumed part of future reality. The study is based on the manually compiled dataset of 141 examples of commissives (including promises and threats) collected between 7 October and 20 December 2023. This article analyses commissive illocutionary acts as indicators of collective involvement by readily adopting the “we” orientation. It specifically investigates the patterned correlations among three referential devices of personal deixis and two speech act variables using the Pearson correlation coefficient. A strong positive correlation between the speech act of promises and the “we” pronoun parameter could be found. Even stronger positive correlation between the promise and the “3rd person” pronoun variable was found. Moreover, there were significant but relatively weak positive correlations between 3rd person use and threat. The study investigates the occurrence and the potential effects of these variables in the prefiguring of the future in various ways.

Keywords: Benjamin Netanyahu; Hamas; Israel; anthropological pragmatics; commissives; leadership.

1. Introduction

This study aims to explore the speech act approach to account for Prime Minister Benjamin Netanyahu's leadership practices and to account for new realities created in his tweets during the initial stages of the Israel-Hamas war in 2023. The central idea of this work primarily revolves around the analysis of tweets as units of analysis that contain illocutions, understood in the Austinian sense of performing speaker's intentions under certain conditions. The study, developed from two broader scholarly fields- anthropological pragmatics and speech acts theory- demonstrates both the macro and micro examination of preemptive discourse practice and its patterns. On the level of an individual, the analysis of the concept of promising entails the study of acts that place oneself under an obligation to do the promised thing (Searle, 1979, p. 179). By studying the contexts within which PM Netanyahu formulated promises, it is of interest to see how these obligations function as future performatives, as projecting actions having not only the foreseeing/ foreseeable potential but also the one that facilitates the preemptive intervention as the type of leadership practice (see, e.g. Strukowska, 2023, p. 16). In this respect, promises examined in this study are the specific linguistic realisations employed by the PM to pursue the goal of mitigating the threats and insecurities caused by the acts of Hamas terror. Contextual factors such as these may act as means of balancing power and building the society's sense of security through projecting "what may happen next".

The projecting potential in anthropological pragmatics is strongly anchored in the study of speech acts as highly contextualised forms of creating reality. This is largely due to the fact that anthropological pragmatics is committed to the study of the context of use and cultural meaning in language as communicative practice (Hoye, 2006, p. 945; Nassenstein & Völkel, 2022, p. 12). Such a definition could be reformulated as the study of language use anchored in culture to highlight the ways in which human interaction as performance is both shaped by and shapes the functions of social interaction. This contextualised cultural environment can be explained with the culture-specific acts (speech acts) at the ethnopragmatic level (Duranti, 2001, p. 269). Therefore, a systematic overview of promises as situational, systematic, regular and functional elements of language, which form patterns of meaning, provides a system of rules governing the linguistic communication within the Israeli culture. But not only that, such an overview, examines the instances of prefiguring the future in specific ways in the sense

of “how the future will be” and foregrounds some possibilities the future could take. Taking this perspective gives insight into the ideational function of Netanyahu’s texts as context-determined means of “constructing the reality” (Fairclough, 1993). Such a view assumes a preemptive type of leadership practice that hinges on conventional illocutionary acts of Netanyahu’s promises. Therefore, the present study represents a case of normalisation of the reality through the convention-based effects that rely on social and individual agreement dictated by the norms governing it (Sbisa, 2023, p. 1).

Given the central role of speech acts as communicative practice, it is important to recognise that such practice heavily relies on the human cognition of those who take part in the communication process. As such, the relevance-theoretic pragmatic framework also gives us insight into the type of external factors and internal representations that are relevant, i.e. evoke positive cognitive effects in the processing of new information derived from promises (Sperber & Wilson, [1986] 1995, p. 48). My claim is that Netanyahu’s language behaviour serves particular leader-based goals that stem from maximising the relevance of the information communicated, serving as a stimulus to achieve cognitive effects. There is, thus, a point in teasing out relevant information types because they transform and improve the cultural representation of the world. Such guarantee of information relevance given by Netanyahu a change of beliefs, at a low processing cost. I postulate that Netanyahu’s promises strengthen cognitive effects, which are strategies for creating more grounded attitudes, beliefs and norms in the form of ideologies.

The chief purpose of this speech act contribution is to show how they serve as legitimate tools that deal with projecting a potential action through a preemptive response. The underlying idea here is that the generated PM promises are *prima facie* factors to account for a preemptive strategy in the face of *imminent threats* (Dunmire, 2011, p. 2), specifically the Hamas attack on Israel on 7 October 2023. The local character of the Hamas attack accounts for specific threat discourse and its communicative functions, which become evidenced at the micro level of a leader’s status and his intentions combined with the macro scope that accounts for the representational character of certain future potentialities, i.e. the “perlocutionary sequel” (Austin, 1975, p. 118). In a most general and practical sense, the act of promising, being a “commissive” speech act, is undertaking a commitment made by a speaker to perform a given action in the future (Searle, 1979). Therefore, I shall also argue that, due to the fundamental accounts of the role of

intention in determining the meaning, the preemptive potential of promises stands to gain from investigations at their functional interface. Since functions, including the function of promises, are intentionality-relative (Marsili, 2016, p. 307; Searle, 2010, p. 59), the systematic account of PM's tweeting promises would be of practical significance in that it could serve as finding the regularities in use, which also stem from the cognitive dimension of the PM anchored in the social dimension of a wider context. The identification of promises as intentions with the projecting potential allows the creation of facts that are the already-existing representations of PM's preemptive response, and therefore, his leadership practices are the ones that ultimately create catalytic conditions for reacting to imminent threats.

Drawing on the promises as evidence of the speaker's intentions, this study also investigates another aspect worth investigating, i.e. the moral point of view. From such a perspective, the commitment to performing the promise is always of a moral kind of practice. Following David Hume, "every new promise imposes a new obligation of morality on the person who promises" (Hume, [1888] 1965, p. 524), and "[i]t is morally wrong for the promisor not to do what was promised" (Gilbert, 2004, p. 86). Furthermore, whatever is promised always needs to conform to the principle of the truthfulness of every linguistic behaviour (Wilson & Sperber, 2012, p. 47). Importantly, they can be relative only to particular contextual parameters, e.g. personal deixis variables as indexical (referential) expressions which are discernible in the fundamentals of every interaction (Levinson, 1983, p. 45). Therefore, taking this approach, the functional account of promises and their force is contingent to the grammatical categories of person used by Netanyahu viewed as orientation features that relate to culture-specific forms of interaction. I believe that the social aspect of the person deixis makes reference to participant-roles that are an approximation to a covert person element and its relation to the surrounding text. It is informative to consider person deixis as the means of encoding the reference to persons mentioned and their role in the projecting force of promises. Here, the categories of person deixis under study are the personal pronouns of first, second and third person as the source of generating the force of promising.

When defining promises in the context of true moral obligations and commitments, it is imperative to address one last but not least important element in this puzzle, namely, the felicity conditions of performing such acts effectively. On the one hand, there exists the preparatory condition of every

promise that while promising the event, it will have a beneficiary effect (see, e.g. Strukowska, 2024). On the other hand, the sincerity condition highlights that the speaker genuinely intends to do something in the future. So, it seems that promising generates moral commitment that intrinsically works to the benefit of the hearer, since it “predicts” the needs that are to be fulfilled and that it will have a future character, therefore, of a certain degree of uncertainty that will happen. A pending question is then whether the promising as a linguistic practice of creating a certain type of the reality is an intra-discourse element of the promiser or an inter-dependent act dynamically recreated in the process of mapping the needs of a society and its “readiness” to acknowledge the delivered promises. And I may add, what if the moral force of promissive commitments expresses the vile and ruthless type of behaviour? What if the promisee’s acts offer a moral ambiguity that questions the ethics and normativity of cultural norms? This is the case of PM Netanyahu’s promises, which seek “mighty vengeance” (Netanyahu, 7 October 2023 Twitter post) despite any moral order.

In this paper, I will focus on the promises made by the Israeli PM Benjamin Netanyahu to provide an understanding of how the operation of promissive commitments and morals can serve as “preemptive leadership” and reactive response to Hamas’ barbaric actions. By openly promising specific acts, Netanyahu creates a matrix of possible futures which build a particular order of reality.

2. How to do promising – the ‘atomistic’ view

In pragmatics, the study of promising as a rule-governed form of behaviour, has had a long history, starting with the work of John Austin (1975), followed by John Searle (1979). Both pragmaticians presented promises as having a certain intention while making a claim (Austin, 1975, p. 10), thereby creating in the promisee a reason to believe that the promise will become effectively realised. By observing the rules for performing the speech act of promising, Austin (1962; 1970) specified the conditions that need to be met for this speech act to successfully take place, the so-called “felicity conditions”. In that sense, promises are rule-governed forms of conventional behaviour driven by certain constitutive rules that create or define new forms of performance (Searle, 1979, p. 33). These rules are presented in the follow-

ing table (Table 1), providing a clear framework for the proper performance of such communicative acts.

Table 1. The features of an illocutionary act of assertive type

Propositional content:	The speaker predicates a future act A.
Preparatory condition:	The speaker must have the intention or commitment to undertake a future course of action as stated in the promise.
Sincerity condition:	Apart from the genuine intention to do the promised act, the speaker needs to be reliable and trustworthy.
Essential condition:	It is the undertaking of an obligation to perform a certain act.

For any utterance to function felicitously as an intentional promise, it is imperative that the preparatory, sincerity and essential conditions are met. In the interpretation of promises, the audience must acknowledge that the fulfilment of the promise may not be inherently obvious. Additionally, the promised action should align with the hearer's desires, interests or preferences for it to be considered meaningful. As evident in the foundational aspects of speech act theory, the cognitive environment of the speakers and their shared knowledge plays a crucial role in shaping the construct of a promise. As such, promising in a language is a matter of acting according to constitutive rules, typically having the form of "X counts as Y in context C". Thus, for example, such and such sentence under certain circumstances counts as the making of a promise (Searle, 1979, p. 4). Therefore, we have been dealing with the contextual coordinates that enable mutual recognition of the of an intention by a speaker and hearer.

The main idea behind this article is that the analysis of the type of illocutions and the constitutive rules governed by Netanyahu's promises not only creates reasons to perform the act of promising but also demonstrates the ways to produce some perlocutionary effect upon attitudes, feelings and thoughts of those involved in the reception process. The sameness of the interpretation of the given act between the speaker and the hearer can be strengthened by certain linguistic forms that communicate "intent". In the case of declarative sentences, it will be to inform, when using future tense mood, we perform commissives, or by means of the imperative form, we can get the hearer to do something, thereby conveying directives. This partly explains the nature and possibilities of promises. As long as the speaker specifies his purpose in communicating promises in a clear-cut meaning-form

alignment, the hearer's function is to specify the justification of communicating (Lanigan, 1977, p. 69) that rests on his own consciousness.

3. Promising as preemptive practice – the contingency perspective

This paper investigates how performing the speech act of promising plays a crucial role in creating pre-emptive discursive practices as the type of leadership performance that deals with obligating oneself to do something in the future as a reaction to an imminent threat. In methodological terms, this means presenting PM's propositions that stem from the highly context-based factors rather than from the choice of the individual driven by his own self-interests. Adopting the perspective of the situative context that determines the function of promises based on the necessary information that it provides, it is of use to interpret the "force", i.e. the actional component of promises (Fairclough, 1993, p. 82), which always remains in close relation to context. Therefore, the promissive meaning relies on the important function of context, here the speech event of the Hamas attack, which guides the meaning of promising pre-emptive action. Engaging in such practice always entails taking into consideration morality which "[i]s not shaped by the social norms alone but also by broader belief systems or ideologies" (Wodak et al., 2021, p. 375) and is rather constructed *in situ*, i.e. from a situation to a situation, rather than become fixed and predictable (Pearce & Littlejohn, 1997). As such, promises are social facts that sustain moral order and are a driving force of human action.

Furthermore, they may also act as "social pressures" which do not allow to withdraw from them due to the social demands and expectations. This may involve taking the forms of social control, i.e. "[t]he imposition of one person's or group's will on others – inducing members of society (the ones under the 'political control' of the dominant person or group) to do what the 'leadership' wants them to do" (Eller, 2016 [2009], p. 170). In this way, the PM, who is the agent of social control (Eller, 2016 [2009], p. 170), has the power to instil social norms which become externalised, achieve the regulatory function and appear as a belief system. This is by far the most common type of political process that leads to an enculturation, reconstructed and reinvented through linguistic acts. Any of these acts, depending on their function, become institutional facts generated by institutions, e.g. governmental, sport, economic, etc. (Searle, 2020, p. 91). The powers of the PM's

promises are created based on the institution which he represents and which is linguistically and non-linguistically constituted and maintained. These institutional powers always become normative; they achieve the status of right and wrong, appropriate and inappropriate, superior and inferior. They are also an occasion to take action and may become a manifesto of the oppressed, the discriminated, or the deprived. From this, it can be extrapolated that political actors and their institutions create the trajectories of how the future will come true, what structure it will form, and what system of cultural values will create the social and political programme. Specifically, in the context of Hamas' attack on Israel, PM's promises give rise to preemptive storytelling that maps out the ideology of the future and provides the strategic plan for the actual future military intervention. By presenting promises as potentialities, the PM legitimises "preemptive" military action (Dunmire, 2011, p. 62). Based on this rationale, I will focus on the categories of promises distinguished in PM Netanyahu's Twitter posts and look for the representations that project certain "realities".

4. Methodology: data and analysis

In responding to the Hamas attack of October 2023, Prime Minister Netanyahu has sent numerous comments and posts to inform the public about the ongoing attack and to express his stance on the attack. While stance is considered a public "[a]ct of evaluation owned by a social actor" (du Bois, 2007, p. 173), that reflects the way interlocutors position themselves during interactions. Therefore, the use of a personal deixis variables as grammatical categories of a person enables the speaker to construct a subjective stance and demonstrate features that are the projecting force of his promises. They can also evidence participant-roles that are related to the speaker's attitudes and identities. In other words, person deixis markers not only reflect the attributes and the intentions of a speaker but, most importantly, provide a framework for unpacking the relationship between the speaker's intentions and the type of reasoning based on what Netanyahu actually promises to do for his nation.

This research also examines the moral/ethical perspective when he creates an obligation to perform action. By revising Netanyahu's promises as pre-emptive action, it is noteworthy to consider the moral normativity of his speech act. The moral considerations highlight the logical structure between

the nation, the citizens and the leaders of the nation. It follows logically that those in power who represent an authoritative style of leadership will impose obligations and require obedience to his orders, regardless of the character of the orders, i.e. moral or immoral. The very meaning of promising would then be anchored in the evaluative statement. The moral significance of promises puts light on the type of legitimisation strategy used in planning of potential military intervention.

The analysis follows three stages: identification of contextual cues, interpretation and evaluation. This analytical frame marks PM Netanyahu and his promises as the leader who makes certain obligations to perform actions for the nation to legitimise his military action in the certain socio-cultural context of war. Therefore, another task is to consider the scope and the type of pragmemes that are the interpretation of speech acts bound by the actual situation and linguistic conventions. Hence, the analysed pragmemes hold significant importance in distinguishing established preemptive patterns.

As a first step, the corpus of statements in the form of tweets was created. It encompasses the timeframe of the first three months following the Hamas attack on Israel on 7 October 2023. It constitutes PM Netanyahu's promises, which purport to suggest a type of preemptive practice in the face of threats. They carry a potential to project and build certain future potentialities, which are made present in Netanyahu's discursive promises. The data in the study were culled manually from Twitter between 7 October 2023 and 15 December 2023. The choice of the timeframe was influenced by the outbreak of war, as this period was marked by heightened tensions and significant political and military developments. Analysing Prime Minister Netanyahu's promises allowed for capturing the immediate response of the leader, whose responsibility was to project specific future scenarios. Furthermore, the speech acts of promises were collected by the author, mainly based on the future tense marking, which is a typical temporal marker of a promise (e.g., Anggraeni & Hardjanto, 2021, p. 72; Laval & Bernicot, 1999, p. 179). As a result of this manual search, a dataset of 141 speech acts of promises was gathered. The posts were easily accessible to the public and could be obtained without the need for signing in, thus not requiring permissions or informed consent from the individuals who posted them, as stated in AOIR internet research ethics (<https://aoir.org/ethics/>).

In order to tease out the emerging pragmatic patterns, I decided to employ a preliminary frequency word count, and then a keyword analysis; a filtering method rooted in the concordance-informed discourse analysis to

show the strongest occurrence of words, including the patterns of meaning, use and attitudes (Gabrielatos & Baker, 2008, p. 6). This preliminary analysis stage helps reveal statistically significant lexical terms which are approached objectively and fulfill certain statics-related criteria rather than focus on semantic/pragmatic subjectively assessed content.

The keyword analysis demonstrated that lexical items with the highest value of keyness (the degree of recurrence) were *will*, and *we*, in the analysed corpus with a very high keyness score (at 710) and (at 423), with frequency ($f=123$) and ($f=101$), respectively. The third and fourth keywords in the list are “Israel” and “Hamas”. They occurred ($f=23$) times and ($f=18$) times in the Twitter corpus, with keyness values (178) and (177), respectively. However, while keywords offer valuable insights, the analysis would lack practical application without looking into the particular usage contexts of the highlighted lexical elements. Thus, it becomes essential to explore context-specific relationships by specifying clusters which contain the extracted keywords. An examination of these word clusters reveals a notable pattern of the two-word cluster pattern “*we will*”, occurring with the frequency of ($f=84$) (see Table 2).

Table 2. The frequency of words in the corpus

AntConc

File Edit Settings Help

Target Corpus

Name: my_corpus

Files: 1

Tokens: 1527

data twitter.docx

Reference Corpus

Name: AmE06

Files: 500

Tokens: 1017879

AmE06_A01.txt

AmE06_A02.txt

AmE06_A03.txt

AmE06_A04.txt

AmE06_A05.txt

AmE06_A06.txt

AmE06_A07.txt

	KWIC	Plot	File View	Cluster	N-Gram	Collocate	Word	Keyword	Wordcloud
Keyword Types 46/417 Keyword Tokens 535/1527 Page Size 100 hits 1 to 46 of 46 hits									
	Type	Rank	Freq_Tar	Freq_Ref	Range_Tar	Range_Ref	Keyness (Likelihood)	Keyness (Effect)	
1	will	1	123	1723	1	394	710.897	0.073	
2	we	2	101	3244	1	423	423.722	0.041	
3	israel	3	23	107	1	24	178.492	0.028	
4	hamas	4	17	15	1	5	177.123	0.022	
5	win	5	15	84	1	53	111.292	0.018	
6	continue	6	15	103	1	79	105.678	0.018	
7	victory	7	12	52	1	35	94.567	0.015	
8	hostages	8	8	5	1	4	86.792	0.010	
9	together	9	16	279	1	185	84.737	0.018	
10	our	10	23	1353	1	312	69.695	0.016	
11	gaza	11	6	4	1	3	64.619	0.008	
12	eliminate	12	6	11	1	11	56.026	0.008	
13	fight	13	9	102	1	72	54.952	0.011	
14	war	14	14	637	1	154	48.923	0.013	
15	restore	15	5	27	1	19	37.396	0.006	

Search Query ☒ Words ☐ Case ☐ Regex Min. Freq 1 Min. Range 1

Since the above features prove to be robust in the research corpus, my aim is to establish the degree, strength and directionality of these relationships. Therefore, I have adopted another key method of analysis, the statistical procedure based on the linear correlation popularised by Pearson (1896), in order to evaluate the directional association between the analysed variables, i.e. person deixis markers and commissive speech acts in the form of promises and threats. I employ correlational analysis to identify the leadership style of the Prime Minister and to map the associations between the dominant variables.

With a focus of unpacking dominant speech act patterns of Netanyahu preemptive leadership practices, I can identify two salient trends in the corpora, as detailed in the section that follows. The discussion therein is centred on the use of commissives along with personal deixis markers to figure out how the Israeli PM employed them to create the preemptive type of response.

5. Findings

Table 3 presents data on five variables that have been singled out in the analysis based on their high frequency. The table indicated three types of correlations that appear to be statistically significant. As two of them are the most predominant, I analyse them respectively. They include the parameter of 3rd person plural, 1st person plural, and the speech act of promising.

Table 3. Correlations between the five dominant variables

	Variable1	I	we	3rd person	promise	threat
Variable1	1,000000	#####	#####	#####	0,003758	#####
I	#####	1,000000	0,164883	0,256687	0,300362	0,173906
we	#####	0,164883	1,000000	0,211956	0,539829	0,241694
3rd person	#####	0,256687	0,211956	1,000000	0,698828	0,368559
promise	0,003758	0,300362	0,539829	0,698828	1,000000	0,125775
threat	#####	0,173906	0,241694	0,368559	0,125775	1,000000

5.1. 3rd person singular and a speech act of a promise (−0.69)

The findings section consists of the thematic frames established and derived from PM Netanyahu's tweets, notably the ones which provide relatively strong correlations with the variables under study. In the current study, the first group of results examines the negative correlation of 3rd person singular and a speech act of a promise (−0.69). Table 4 presents us with a detailed distribution of the speech act of promising in the three thematic categories:

Table 4. Thematic categories of promise using 3rd person singular

A thematic frame	Data
(a) The Nation (Israel)-collectivity	– <i>Israel will win this war</i> – <i>Israel will prevail</i> – <i>Israel will fight until this battle is won</i> – <i>Israel will continue to eliminate Hamas</i> – <i>Israel will do everything</i> – <i>Israel will stand against the forces</i>
(b) Victory	– <i>This will be a victory of good over evil, of light over darkness, of life over death</i> – <i>There will be a victory here</i>
(c) The Other	– <i>Gaza will no longer constitute a threat to Israel</i> – <i>Gaza will never again threaten the citizens of Israel</i> – <i>No threat will come from Gaza again</i>

Table 4 presents us with certain mental representations of Netanyahu's discursive practices, which do not merely present what is going on, but notably evaluate the reality and make certain projections of the future. The study demonstrates that the most frequently used pattern is the "collectivisation" of Israel. This could signal the agreement of the nation for certain actions to be performed, e.g. to continue to fight. The function is to form a collective that may pave the way for a cumulative generation of shared ideas, beliefs and intentions regarding the war. In this case, Israel becomes an aggregate of individuals who internalise and accept these representations.

The "Victory" frame is the second most frequently used concept in the study, which explicitly manifests the success of the Israeli military interventions. On a wider national level, Netanyahu creates an obligation that certain sociopolitical conditions will be met, and as a result of that, the victory will be secured. The commitment to lead Israel to a victory is also linked to the determination of the enemy, i.e. "Gaza". This type of practice involves shift-

ing the focus on the oppressive outgroup and its hostile behaviour. By doing so, he informs the society of the in-group/out-group environment, which naturally creates the self/the other camp that triggers threat and uncertainty. However, these binary oppositions play a crucial role in Netanyahu's rhetoric; they point to the "agentivity" (Strukowska, 2024, p. 3) of the Israeli leader who maintains his position of leaders and an active defender of "home" entities (i.e. Israel and its citizens). This practice shows the orientation towards legitimising Netanyahu's preventive measures by presenting antagonistic and morally wrong entities while, at the same time, highlighting his active contribution to the strategic process of winning the war.

5.2. First person plural and a speech act of a promise (−0.53)

Having examined 3rd person singular and a speech act of a promise, this section further explores a correlation with promising, drawing specific attention to the 1st person plural "we". Results show a moderately strong negative correlation between the analysed variables. Netanyahu often formulated his promises using the collective personal pronoun "we". Table 5 below shows how the promises are used.

Table 5. Thematic categories of promises using 1st person plural

A thematic frame	Data
(a) Victory (the state "be", but more often action verbs)	– <i>We will be victorious</i> – <i>We will win (it)</i> – <i>We will advance and win</i> – <i>We will triumph</i> – <i>We will complete the work</i> – <i>We will continue until victory</i> – <i>We will quickly bring the absolute victory over the forces of evil</i>
(b) Transformation	– <i>We will end this war stronger than ever</i> – <i>We will emerge stronger, better prepared and more united</i> – <i>We will be able to build and expand, and make this area prosperous and safe</i> – <i>We will rebuild the cities/We will build, and we will continue to build, here and all throughout the Land of Israel/We will rebuild and expand the communities, and we will add more communities</i> – <i>They will flourish and prosper for generations</i> – <i>We will restore security to the State of Israel/to the residents of both the south and the north</i>

A thematic frame	Data
(c) Shared leadership	– <i>We will (continue to) work together</i> – <i>We will continue to work with you</i> – <i>We will achieve all our goals</i> – <i>We will do so with God's help and the help of our heroic soldiers</i> – <i>Together we will fight and with God's help</i> – <i>Together we will win</i>
(d) Religion	– <i>We will not relent in this sacred task</i> – <i>We will do so with God's help and the help of our heroic soldiers</i> – <i>Together we will fight and with God's help</i> – <i>We will continue our just war</i>
(e) Territoriality (movement forward) and Action	– <i>We will fight on land, at sea, and in the air</i> – <i>We will advance and win</i> – <i>We will simply continue until we defeat them/we will continue to work together/ We will continue until victory/the Government will continue to be involved/We will continue until the end</i> – <i>We will fight and not retreat</i> – <i>We will act</i> – <i>We will bring back our hostages</i>

The results of the data show that the use of the pronoun “we” occurs in 65% of the cases, followed by 30% of the use of 3rd person pronoun. It indicates that the undertaking of the obligation by Netanyahu through the collective pronoun “we” that may have some crucial implications for the collective acceptance of his propositions. Upon a closer statistical examination, it is found that the pronoun “we” and the speech act of promising exhibit a relatively strong positive correlation of (0,53). The presence of association patterns between the two variables shows the existence of certain preemptive strategies used by PM Netanyahu.

Many instances of the collective “we” in the data reside in the collective bound to concepts that they expect others to accept and follow. By definition, promising is the creation of obligation. Therefore, they are treated objectively as a reason for pre-emptive action that derives from the fact the speaker has created an intention-based and plan-dependent course of action. In his commissive act, Netanyahu binds his will in the future by creating commitments performed in the present. On the whole, Netanyahu is prone to strengthen his pragmatic force of promising through the *collective intentionality* viewed as the ability to cooperate with each other by the collective

agreement (Searle, 2010, p. 61). Given the Searlan perspective of speech acts anchored in the intentions of the speaker rather than the cooperative and collective aspects of communication, this study takes into account the collaborative aspect of performing speech acts. From such a point of view, Netanyahu's promises are collective actions that integrate the individual and the societal types of interactions, which serve some discursive purposes.

6. Discussion

This article aimed to analyse how Prime Minister Netanyahu uses commissives to map future potentialities, which are assumed aspects of a future reality. My findings build on what has already been established about the relationship between promises and their projecting potential (Dunmire, 2011). Specifically, promises are framed as possibilities through which the Prime Minister legitimises preemptive military action (Dunmire, 2011, p. 62). The analysis demonstrates that Netanyahu's use of promises functions as a distinct aspect of his preemptive leadership strategy in the context of imminent threats.

The conclusions drawn from this study highlight how Prime Minister Benjamin Netanyahu's use of commissive speech acts, particularly promises, plays a central role in his preemptive leadership strategy during the Israel-Hamas war, as conveyed through his tweets. The findings demonstrate that his rhetorical choices – specifically the use of the third-person singular and the collective pronoun “we” – are not merely communicative acts but discursive tools that shape national identity, foster collective responsibility and establish future commitments on both an individual and societal level.

The negative correlation between the third-person singular and the act of promising (-0.63), as revealed in the study, suggests that Netanyahu frequently projects his leadership role onto the nation rather than limiting it to personal commitments. This rhetorical strategy allows him to distance himself personally while positioning himself as the voice of the collective Israeli people. By framing the nation's actions as collective endeavours, his promises go beyond personal commitments and assume the weight of national obligation. The frequent use of third-person singular language in Netanyahu's discourse underscores his ability to evaluate the ongoing conflict while simultaneously projecting future actions that are presented as inevitable or necessary for the security and survival of Israel. This rhetorical de-

vice also reinforces Netanyahu's role as a leader with the foresight to protect Israel from external threats, particularly in the context of ongoing military operations.

One of the most significant themes emerging from the analysis is the "collectivisation" of Israel, where Netanyahu frames the conflict as a collective effort, aligning the entire nation with his political and military objectives. This collectivisation serves not only to unify the nation but also to foster broad-based public support for continued military actions. By presenting the fight as a shared, collective endeavour, Netanyahu strengthens the perception of national unity and mutual responsibility, particularly in moments of crisis. The strategic use of this collective frame, as demonstrated in his commissive speech acts, functions to rally public support and justify ongoing military intervention, aligning the nation's future with the promised outcomes of military victory.

The study also identifies the "victory" frame as a dominant rhetorical tool in Netanyahu's discourse. This frame, frequently linked with the promise of future success, functions as a key element in Netanyahu's leadership strategy. By committing to military victories and the attainment of sociopolitical conditions favourable to Israel, Netanyahu positions himself not only as the commander of the nation but also as the guarantor of its future success. The promises he makes regarding military victory are not merely statements of intent; they serve as binding commitments, reinforcing the legitimacy of his leadership and his preemptive strategies. The victory frame also ties directly to the enemy, most often "Gaza", and draws clear distinctions between the Israeli in-group and the hostile out-group. In doing so, Netanyahu cultivates a sense of national unity against a common enemy, reinforcing the binary oppositions that underpin his rhetorical stance and help legitimise military action.

Additionally, the study's examination of the first-person plural "we" in Netanyahu's tweets reveals another layer of preemptive leadership practice. The use of "we" in 65% of cases reflects a strategic shift from individual responsibility to collective agency. The relatively strong positive correlation (0.53) between the collective pronoun and the speech act of promising suggests that Netanyahu's promises are framed as collective commitments intended to bind not just himself but the entire Israeli nation to future actions. This shift in agency allows Netanyahu to diffuse responsibility for decisions and outcomes across the broader societal collective, creating a sense of shared duty and accountability. By framing his promises in the collec-

tive “we”, Netanyahu strengthens the impact of his commissive speech acts, making them not just personal guarantees but collective mandates that reflect the will of the people and their acceptance of his strategic vision.

This collective intentionality, as noted in the study, aligns with John Searle’s theory of speech acts, where promises inherently create obligations. In Netanyahu’s case, the collective framing of promises not only reflects his leadership but also creates a discursive environment in which the entire Israeli society is engaged in the fulfillment of those promises. His commissive acts are designed to create future-oriented commitments that bind the will of the people to the actions of the present, thus fostering a form of collective intentionality that strengthens national cohesion and political unity during the war.

In conclusion, the study sheds light on Netanyahu’s preemptive leadership through the lens of commissive speech acts. His use of promises, particularly through the third-person singular and collective “we”, reveals a deliberate rhetorical strategy designed to legitimise military actions, foster national unity and secure public buy-in for his leadership during a time of conflict. Netanyahu’s promises function not just as personal commitments but as collective actions that bind the Israeli public to his strategic vision, framing the nation’s future in terms of shared responsibility and collective success. This approach not only reinforces his role as a decisive and visionary leader but also provides a discursive framework for legitimising preemptive measures in the ongoing Israel-Hamas conflict.

7. Conclusions

The present detailed study demonstrated that promises, being a core element of PM Netanyahu’s preemptive leadership strategy, serve as tools to project and legitimise future military actions.

His rhetorical use of third-person singular and the collective pronoun “we” reflects his ability to position the Israeli nation as both subject and agent in the ongoing conflict, thus constructing a collective identity that aligns with his leadership vision. The high frequency of third-person singular use indicates that it is his marked political behaviour when communicating the decision process and national interest. He constructs a collective agency, binding not only himself but the Israeli public to his commitments. The study demonstrates that Netanyahu’s promises, particularly framed

in the collective “we”, serve as commissive acts that shape collective intentionality and foster societal cooperation in pursuit of military and political goals. This approach strengthens public buy-in for his leadership, legitimises preemptive actions and reinforces national solidarity in the face of external threats.

Combining insights from anthropological pragmatics, the speech act theory and leadership studies, this study furthers our understanding of promising in contexts of imminent threat and conflict. Therefore, this study addresses a significant gap in the knowledge surrounding the role of commissives as rhetorical tools and mechanisms through which leaders like Netanyahu construct collective futures and secure public agreement for military strategies. This approach fills a gap in understanding how leaders use language to map out potential realities and bind their nations to strategic visions during periods of conflict, offering a new lens through which to analyse political leadership and discourse in crisis situations.

The data show the co-occurrence of promises with some specific linguistic conceptualisations using “victory” as the leitmotif and a thematic frame, which work together to maximise the promising force in creating a future reality. This rhetorical strategy helps to foster alignment between his leadership and the nation, which is a useful tool for politicians. The main contribution of the strategy lies in demonstrating the important role of collective agency, binding not only Netanyahu’s promises but the Israeli public to his commitments. This study does not comprise a comprehensive account of all possible ways in which Netanyahu’s promises can be used as a type of preemptive leadership practice. Nor does it highlight all ways in which commissive speech acts are realised in his tweets during the Israel-Hamas conflict, which still is in progress. Additionally, the study relies solely on the most frequently used speech acts. Thus, it may overlook other leadership styles of Netanyahu in different geopolitical environments. To further examine the role of commissives as preemptive leadership practices during the Israel-Hamas conflict, more data should be examined. What is more, the study does not give insights into the responses that Netanyahu’s tweets elicit; therefore, it does not reveal how they resonate with the general public.

REFERENCES

- Ambroise, B. (2013). Promising. In M. Sbisà & K. Turner (Eds.), *Pragmatics of Speech Actions* (pp. 501–522). Berlin: de Gruyter.
- Anggraeni, S., & Hardjanto, T. D. (2021). Making promises in English in the TV series *Gilmore Girls*. *Lexicon*, 8(2), 72–84.
- Austin, J. L. (1962). *How to do things with words*. Oxford: The Clarendon Press.
- Austin, J. L. (1963). Performative-constative. In C. E. Caton (Ed.), *Philosophy and ordinary language* (pp. 22–54). Urbana: University of Illinois Press.
- Austin, J. L. (1970). Performative utterances. In J. O. Urmson & G. J. Warnock (Eds.), *Philosophical papers* (pp. 233–252). Oxford: Oxford University Press.
- Capone, A. (2018). Modes of communication. Italian. In Y. Y. Kim & K. MacKay-Semmler (Eds.), *International encyclopedia of intercultural communication* (pp. 1–6). Oxford: Wiley.
- Du Bois, J. W. (2007). The stance triangle. In R. Englebretson (Ed.), *Stancetaking in discourse: Subjectivity, evaluation, interaction* (pp. 139–182). Amsterdam: John Benjamins.
- Chafe, W., & Nichols, J. (Eds.). (1986). *Evidentiality: The linguistic coding of epistemology*. Norwood: Ablex.
- Dunmire, P. (2011). *Projecting the future through political discourse*. Amsterdam: John Benjamins.
- Duranti, A. (2001). Performance and encoding of agency. *Texas Linguistic Forum*, 44(2), 266–287.
- Eller, J. D. (2016). *Cultural anthropology: Global forces, local lives* (2nd ed.). London: Routledge.
- Fairclough, N. (1993). *Discourse as social change*. Cambridge: Polity Press.
- Gabrielatos, C., & Baker, P. (2008). Fleeing, sneaking, flooding: A corpus analysis of discursive constructions of refugees and asylum seekers in the UK press, 1996–2005. *Journal of English Linguistics*, 36(1), 5–38.
- Gilbert, M. (2004). Scanlon on promissory obligation: The problem of promisees' rights. *Journal of Philosophy*, 101(2), 83–109.
- Hoye, L. (2006). Linguistic anthropology and pragmatics. *Journal of Pragmatics*, 38, 944–967.
- Hume, D. ([1965] 1988). *A treatise of human nature*. London: Oxford University Press.
- Lanigan, R. L. (1977). *Speech act phenomenology*. The Hague: Martinus Nijhoff.
- Laval, V., & Bernicot, J. (1999). How French-speaking children understand promises: The role of the future tense. *Journal of Psycholinguistic Research*, 28, 179–195.
- Levinson, S. C. (1983). *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Marsili, N. (2016). Lying by promising: A study on insincere illocutionary acts. *International Review of Pragmatics*, 8(2), 271–313.
- Nassenstein, N., & Völkel, S. (2022). *Approaches to language and culture*. Berlin: de Gruyter.
- Pearce Barnett, W., & Littlejohn, S. W. (1997). *Moral conflict*. California: Sage.
- Pearson, K. (1896). Mathematical contributions to the theory of evolution. III. Regression, heredity, and panmixia. *Philosophical Transactions of the Royal Society A*, 373, 253–318.
- Sbisà, M. (2023). *Essays on speech acts and other topics in pragmatics*. Oxford: Oxford University Press.

- Searle, J. R. (1979). *Expression and meaning: Studies in the theory of speech acts*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Searle, J. R. (2010). *Making the social world: The structure of human civilization*. Oxford: Oxford University Press.
- Sperber, D., & Wilson, D. ([1995] 1986). *Relevance: Communication and cognition*. Cambridge: Blackwell.
- Strukowska, M. E. (2023). Mapping and projecting otherness in media discourse of the Russia–Ukraine war. *Poznan Studies in Contemporary Linguistics*, 60, 1–24.
- Strukowska, M. E. (2024). *Tracking Trump: An anthropolinguistic study of discourse practice and political persona*. Poznań: Publishing House of Poznan University of Technology.
- Wilson, D., & Sperber, D. (2012). *Meaning and relevance*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wodak, R., Culpeper, J., & Semino, E. (2021). Shameless normalisation of impoliteness: Berlusconi's and Trump's press conferences. *Discourse & Society*, 32(3), 369–393.

Rymma Maiboroda

Senior Lecturer of the Department of Special Language Training
Military Institute of Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine
rimma.mayboroda@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-7490-8471>

Lexical and Metaphorical Aspects of the Concept of War on the Material of the Russian War Against Ukraine and Its Representation in the Contemporary American Media

Abstract. The article deals with the problem of lexical and metaphorical aspects of the concept of war on the basis of the Russian war against Ukraine (2022–present) and its representation in the contemporary American media. Throughout the history, individuals have been in conflict with one another over territories, political ideologies, and spiritual beliefs. Experts from various fields study the problem of war exploring its causes and dynamics, attempting to predict the course of conflicts, prevent the horrific actions of warring parties, and understand the consequences. They also examine the impact of war on the economy, the environment, international relations, and the population of a country. Therefore, the concept of war remains a highly debated topic. Jonathan Littell, Timothy Snyder, Jacobus Delwaide, and others provide a nuanced analysis that touches upon various viewpoints and interpretations related to the war in Ukraine, namely geopolitical struggle, information warfare, hybrid warfare, power dynamics, national identity, and resistance, unintended consequences, strategic chessboard, global implications, and impartial ambitions. The lexical and metaphorical aspects of the concept of war are analyzed on the chosen material. Metaphorically, the articles present the war as a strategic chessboard where different players make calculated moves to achieve their objectives. It becomes a geopolitical chess match, a struggle for influence akin to a tug of war, and a narrative battlefield where media narratives play a decisive role. The lexical choices and metaphorical nuances collectively weave a complex tapestry that invites readers to delve into the intricate layers of the ongoing war in Ukraine.

Keywords: war; concept; metaphorical verbalization; metaphorical language; linguistic feature; conceptual map.

1. Introduction

The theme of conflicts, wars, and confrontations always occupies an important place in the mind of men, and it can be said without exaggeration that the history of the humanity as a whole and the history of each individual civilization is the history of wars.

Throughout history, and continuing into the present day, individuals have been in conflict with one another over territories, political ideologies, and spiritual beliefs. Frequently, this animosity surpasses mere hostility and evolves into more extensive confrontations involving the use of weapons. When we reflect on the past, it becomes evident that nearly every country or its populace encountered war in some form. That is why the topic of war is relevant on a global scale in almost every modern civilization (Balyuta, 2013, p. 6). The phenomenon of war is not a simplistic concept, contrary to initial perceptions. Armed conflict should be perceived as a complex phenomenon that has far-reaching consequences for all parties involved and various aspects of social life. Specifically, we observe a distinct influence of conflict on politics, morality, economy, ideology, and the legal system of a state (Lavrynenko, 2017, p. 14).

The concept of war is universal, present in all cultures, and languages. However, its interpretation varies across different linguistic and cultural contexts. Media play a crucial role in reporting armed conflicts, especially in countries directly involved or geographically/culturally adjacent to the conflict zones.

The concept of war is investigated by the Ukrainian scholars through various linguistic and cultural lenses: lexical choices and semantic nuances in the cinematic narrative (Boiko N.), foundational ideas shaping English-language representations of war (Brozovska L.), the structural, semantic, and psycholinguistic dimensions of the concept of war (Vasianovych Ye.), the philosophical and linguistic dimensions of war and peace in contemporary media (Lots T.), insights into the visual and textual elements used in social media discourse in the connection of Russian war against Ukraine (Zornytskyi A.), a linguistic representation of the concept of war in modern Ukrainian media discourse (Melnyk S., Nazarenko O., Sikorska V.), key

constituents of the concept war in British media discourse (Pavlenko V.), associative field of the concept of war in the perspective of Ukrainian youth (Blyzniuk K.), the linguistic portrayal of war in print media (Vilchynska T.). These scholars collectively contribute to a deeper understanding of the concept of war through diverse methodologies and perspectives, enriching both linguistic and cultural studies.

Foreign scholars have made significant contributions to the study of the concept of war. Johan M. G. van den Dennen examines war; concepts, and definitions, providing foundational insights into the various interpretations and definitions of war. Richard Ned Lebow explores international relations, theory, and the Ukrainian war, analyzing how the Ukrainian war fits within broader international relations theories. Noemi Gal-Or and Laus-Gerd Giesen discuss the concept of war, delving into the complexities and multifaceted nature of war as a concept. Dickson Keith considers how post-modernist perspectives reshape the understanding of war. T. Clifton Morgan investigates the concept of war and its impact on research and policy, focusing on how conceptualizations of war influence academic research and policy-making. Benjamin A. Host and Harvey Starr offer insights in conceptualizing of 'war' and its consequences for theory and research, discussing the implications of different conceptual frameworks on theoretical and empirical studies. Christopher Greenwood examines the concept of war in modern international law. Joseph Margolis explores the concepts of war and peace, comparing and contrasting the conceptual underpinnings of both war and peace. These scholars collectively enhance our understanding of the concept of war through diverse theoretical frameworks, historical contexts, and interdisciplinary approaches, contributing to the fields of international relations, law, and peace studies.

The aim of the study is to analyze the peculiarities of the verbalization of the concept of war on the basis of the Russian war against Ukraine in the contemporary American media resources.

The subject of the study is the linguistic means of verbalizing the concept of war, with a specific focus on the conceptualization of war through the lenses of vocabulary and metaphorical expressions present in the analyzed articles. The analysis explores how different authors employ language to convey their perspectives on the causes, nature, and consequences of the war. It involves an examination of the lexical choices and metaphorical language used by the authors to articulate their views on the war in Ukraine.

2. Research methodology

The methods of research employed in addressing the problem of the Russian war against Ukraine in the analyzed article include: theoretical – the study, analysis and synthesis of linguistic sources on the researched problem; textual analysis (to uncover specific words, phrases, and linguistic choices related to the concept of war; to identify key terms, assessing their connotations, and understanding their role in shaping the narrative); lexical analysis (to identify and categorize words and phrases related to the concept of war in the article; to group the vocabulary into semantic clusters, such as war-related words, words-substitutions of the word “war”, weaponry, and strategies, geopolitical concepts, and conceptual terms); linguistic analysis (to examine the author’s use of language, including syntax, discourse structures, and rhetorical devices; to identify linguistic strategies employed to shape the narrative and influence the reader’s perception of the war); metaphorical analysis (to uncover metaphors and symbolic language used to depict the Russian war against Ukraine; to explore the underlying meanings, associations, and emotional nuances conveyed through metaphors); semantic grouping (to categorize words and phrases into thematic clusters, which helps in organizing and understanding the vocabulary associated with war, revealing patterns and connections within the discourse); conceptual mapping (to create a conceptual map or topic to visually represent interconnected structures and themes associated with the concept of war in the article); discourse analysis (to conduct discourse analysis to understand how language constructs power relationships, ideologies, and social realities in the context of the war); the methods of comparative analysis (to contrast the author’s perspective on the Russian war against Ukraine with alternative viewpoints or historical contexts; to investigate how different voices and perspectives contribute to the overall discourse on the war); synthesis, abstraction, generalization; classification and systematization; forecasting, design to clarify the state of research and development of the problem; definition of fundamental concepts; theoretical and methodological principles of intelligence, which became the basis of the methodological system of lexical, metaphorical, and linguistic aspects of the concept of war on the material of the Russian war against Ukraine (2022–present) and its representation in the contemporary American journalism.

Thanks to these methods, the study aims to provide a nuanced and in-depth understanding of how the concept of war is linguistically framed and

metaphorically verbalized in the specific context of the Russian war against Ukraine, as presented in the analyzed articles.

3. Highlighting of the current research problems. Theoretical basis for the concept research

Experts from various fields study the problem of war, exploring its causes and dynamics, attempting to predict the course of conflicts, prevent the horrific actions of warring parties, and understand the consequences. Scholars in specific fields also examine the impact of war on the economy, the environment, international relations, and the population of a country.

Since the issue of war has been widespread for an extended period, it has left its mark on the literature of all nations. Armed conflict has become the central idea and theme of numerous works across various genres. Therefore, the concept of war remains a highly debated topic. While the term “concept” is often equated with the term “notion”, they are not the same. The concept has its distinctiveness and peculiarities in each linguistic-cultural context, and the concept of war is no exception.

The term “concept” is more complex than it initially appears, involving various elements that demand careful scrutiny. These elements differ based on the author, genre, the work’s theme, writing style, the temporal setting of the conflict, and the linguistic-cultural context associated with the work. Each author brings a unique viewpoint to the concept of war, emphasizing aspects they find most crucial. Some delve into the psychological dimension, offering intricate portrayals of characters’ experiences and emotions as they engage in or witness armed conflicts. Conversely, others prioritize factual details, reconstructing historical events and depicting the realities of life in times of war.

The exploration of the concept of “war” and the broader phenomenon of warfare is frequently a subject of discussion among experts from diverse fields, including historians, philosophers, philologists, translators, political scientists, and linguists. They endeavor to identify the causes and mechanisms of war, devise strategies for preventing it, and delve into the consequences for nations. Additionally, they study the transformations occurring in the minds of individuals and society in the face of such tragic circumstances. Armed conflicts have repercussions not only on a country’s and the

world's economy but also on the human psyche. This is unsurprising, as individuals commonly experience anxiety, fear, and constant tension during war.

When discussing the linguistic dimension of the concept in general, there exists potential confusion regarding its understanding and proper usage. This confusion primarily arises from the diverse interpretations of the term and its subjective nature among different researchers, coupled with an incomplete comprehension and a lack of clear distinctions. Furthermore, the tendency to equate the term with others contributes to its ambiguous use. Many individuals do not have a comprehensive grasp of what a concept entails and often mistake it for a "notion". One key distinction is that a notion is an intellectual or logical construct, whereas a concept is a reconstruction – the result of reproducing and restoring an idea, essentially in its embryonic state for communicators (Andrienko, 2002, p. 22). Y. S. Stepanov also draws a line between these ideas, asserting that a concept is an idea that encompasses emotional and associative features. In contrast to a "notion", a concept is not solely a mental construct but something we also experience (Stepanov, 2001, p. 43). Another viewpoint suggests that a concept is the content of a notion, signifying its substance (Markova, 2007, p. 318). Analyzing this perspective, it becomes apparent that the concept holds a broader significance and plays a pivotal role in fully understanding the notion. To comprehensively explore the concept and gain a more thorough understanding, it is essential not only to highlight its key characteristics but also to analyze its origin and development (Plotnikova, 2013, p. 166).

Scholars' interest in the concept of war is primarily driven by its diverse interpretations, influenced by national and temporal characteristics (Khomenyuk, 2018, p. 22). The portrayal of the concept of war is directly shaped by the author's worldview and age, cultural background, and community to which they belong, and, at times, even the style of information presentation. Furthermore, the interpretation of the concept may hinge on the specific events in question, timeframe, and location of those events, as attitudes and perceptions of the phenomenon of war tend to vary based on the region, period, and the economic and political situation in countries. In general, the concept plays a role in shaping our emotions, perspectives, and attitudes (Lakoff & Johnson, 1980).

The socio-political phenomenon of "war" plays an exclusively important role in human life and society. Separate linguistic and philosophical studies are dedicated to this phenomenon, and it is especially relevant nowadays regard-

ing the war which Russia started against Ukraine. In the study an attempt is made to consider the *linguo-philosophical* aspect in understanding the concept of “war”, which is most often represented by an abstract name, distinguished by the diversity and heterogeneity of the extension. It is associated with the nouns (war, peace, victory, defeat, warrior, battle), adjectives (militant, hostile, peaceful, deadly), and verbs (fight, struggle, win, die, survive).

The linguistic examination of the concept of war involves pinpointing significant features related to the concept of war, encompassing the phenomenon and the subject. This analysis is conducted with consideration for the culture of the ethnic group to which the work belongs. Scholars employ historical facts, knowledge from psychology, philosophy, sociology, and various other disciplines to identify these features. Notably, metaphorical analysis is frequently utilized by linguists during the study of the concept of war to understand how metaphors contribute to revealing and emphasizing specific aspects of the concept (Vasyanovych, 2018, p. 5). Linguists also commonly employ critical analysis to explore methods of influencing public opinion and identify unresolved problems in previous studies of the structure of the war concept (Chystyak, 2016, p. 101).

The universality of the war concept is evident across all languages and cultures worldwide, given its presence in the aftermath of two World Wars and the global consequences of conflicts, even in regions without direct hostilities. However, the understanding of the concept varies in the linguistic consciousness of different nations, reflecting changes in the economic and social spheres, international relations, and societal norms. During wartime, individuals reevaluate life values and alter their perspectives on ordinary matters.

As noted earlier, each nation interprets the concept differently, and this diversity is particularly noticeable when comparing its representation in Ukrainian and English linguistic cultures. Analyzing the lexical units used to express the concept, known as verbalization, provides insight into the linguistic embodiment and disclosure of the concept's content (Kovalenko, 2018, p. 62). Given the extensive experience of prolonged armed conflicts, the concept of war has a multifaceted system of verbalization means, offering a comprehensive understanding of its linguistic and cultural nuances.

The concept can be elucidated not only through linguistic means but also through non-linguistic methods. This refers to various means that, in one way or another, directly or indirectly contribute to developing the content of

the concept (Vilchynska, 2017, p. 110). These lexical units exhibit polysemy, encompassing multiple meanings.

In both English and Ukrainian, numerous concepts describe various types of war. For instance, the term “civil war” is used in English to denote a conflict between social classes, political groups, or people either supporting or opposing a particular political regime or dictatorship (Vovk, 2012, p. 5). Another example is the Cold War, referring to a conflict where information serves as the main weapon. In the 21st century, a new type of warfare known as hybrid warfare has emerged, defined as the simultaneous use of different types of actions by the enemy, including weapons, guerrilla warfare, and information warfare (Tryhub & Misyats', 2019).

Let us explore the meanings of the lexical unit “war” to draw a comparison between the semantic cores of these lexemes. In the explanatory dictionary of the Ukrainian language, the term “war” carries two meanings. Firstly, it signifies an organized armed struggle between states, social classes, etc. (Zinevych & Krasavina, 2017, p. 70). For instance, a nuclear war involves the use of nuclear weapons as the primary means of destruction. The second figurative meaning denotes a state of enmity between individuals, involving disputes, quarrels, or struggles with someone (Busel, 2005, p. 186). An example of this is a price war, representing a prolonged reduction of prices by enterprises or firms for their products, functioning as a noun in Ukrainian.

Now, let us delve into the meaning of the core concept of war in English. Unlike Ukrainian, the English lexeme “war” can function as a noun, adjective, and verb. Regarding the noun “war”, it is primarily used to describe armed fighting between two or more countries or groups. Alternatively, it can denote any situation characterized by strong competition between opposing sides (Cambridge Dictionary). As a verb, “to war” means engaging in or carrying on war, and, as an adjective, it relates to things associated with, used in, or resulting from war (Dictionary: meanings and definitions). Additionally, the English word “war” is frequently employed in a metaphorical sense. For instance, concepts like “the war on drugs” or “the war on terrorism” in English-speaking countries utilize the lexical unit “war” to convey the idea of a determined struggle.

In summary, a lexical unit “war” is used to reference armed conflicts and situations where individuals are in conflict with each other, even in the absence of weapons.

As evident, the central lexical unit (core) representing the concept of war is a noun. The verbal expression of this concept encompasses a state, procedural components, and various verbal elements. Therefore, war is perceived in the collective consciousness as a mass-scale action affecting society at large (Veryovkin, 2013, p. 8).

In the realm of fictional works, authors depict and explore war in diverse contexts. Within fictional texts, the term “war” can encompass both armed conflicts and conflicts of opinions, ideas, and beliefs. War may manifest not only between two or more individuals, social movements, or entities, but also within the internal struggles of a hero, battling their own thoughts, emotions, beliefs, desires, and feelings.

Synonymous units contribute to the conceptual field of the concept, serving as alternative terms people use to refer to war based on different circumstances. These synonyms provide additional nuances to the predominant lexical unit “war”. Examining the synonymous range in the Ukrainian language, dictionary entries list synonyms such as armor, bloodshed, struggle, conflict, rivalry, battle, etc. (Karavansky, 2014, p. 55). In English, synonyms include warfare, combat, conflict, fighting, clash, hostilities, battle, struggle, engagement, encounter, and strife (Urdang, 1991). A comparison of these dictionary synonyms in the two linguistic cultures reveals their nearly equivalent semantics (Stadnik, 2016, p. 315).

Scholars are increasingly exploring the verbal expression of the concept through metaphors, particularly in artistic language, but also in everyday usage (Marchuk, 2015, p. 79). R. Kovalenko, examining the concept of war in English consciousness, identified its primary semantic components, such as “hostility”, “warfare”, “competition”, “fight”, and “struggle” (Kovalenko, 2011, p. 62). In Ukrainian linguistic culture, V. Mishchenko notes that metaphors involving the concept of war are prevalent in political discourse, including metaphors like “war is a weapon”, “war is an attack”, “war is an explosion”, and “war is warriors” (Mishchenko & Dubyk, 2013, p. 193), serving as tools of political influence.

In both linguistic cultures, the concept of war is conveyed not only through the lexeme “war” and synonymous units, but also through various associative words and phrases. Authors may employ personal names and noun phrases to describe conflict parties, as seen in examples like “We will fight on, says Zelensky, as Russia renews offensive in the east” (BBC: Newsday, 2022). Numerals and references to territories, such as “thousands of sol-

diers”, “five hundred civilians”, or “Mariupol” and “Eastern Ukraine”, are used to highlight the scale and geographic extent of conflicts.

Descriptions of the parties involved often include mentions of weaponry such as “tank”, “hand grenade”, “fighter jet”, and “armoured personnel carrier” (Zornyts'kyy & Mosiyenko, 2018, p. 47), reflecting advancements in technology and changes in tactics. Linguistically, people’s perception of war in English and Ukrainian cultures often exhibits a clear “friend or foe” division, expressed through pronouns like “our – their” or “we – they”.

Positive vocabulary is typically employed when describing military personnel aligned with the author’s perspective, such as “our heroes”, “brave”, “powerful”, and “real warriors”. Nonetheless, the term “war” universally conveys negative connotations, evoking emotions like sadness, fear, death, sorrow, panic, and tragedy.

In cognitive linguistics, scholars differentiate between a concept and a notion, emphasizing emotional and associative features unique to concepts that can vary across cultures, countries, and people. Despite advancements, the concept of war remains relevant in the 21st century, often expressed through the lexeme “war”. The metaphorical use of this lexical unit has become a trend in both fiction and everyday speech, complemented by a synonymous and associative range of lexemes that enrich the conceptual field of the concept of war. These include proper names characterizing conflict subjects, numerical data indicating the scale of war, and names of weapons and tactics.

The concept of war is implemented in the language with the help of various means and occupies an important place in the linguistic picture of the world, in which there are universal binary oppositions represented by lexemes “war – peace”, “evil – good”, “death – life”. These dual aspects are closely intertwined in history of language and world culture in general.

The concept of war as a multidimensional semantic formation will be modelled in the form of a frame as a model for measuring and describing knowledge (mental representations) stored in the memory of people.

The war emerges in German literature as a socio-political phenomenon playing an exceptionally significant role in human culture. It is an experience shared by the entire nation and has shaped the creative paths of many German writers in the post-war years. The interdisciplinary application of the term “concept” has led to various definitions. For our purposes, we can adopt the definition formulated by D. S. Likhachev, who interprets the con-

cept as the “result of the collision of the word’s dictionary meaning with an individual and collective human experience” (Likhachev, 1993, p. 4).

The concept’s structure comprises an internal form, core, and an actual layer. The internal form, developed historically, includes etymological, historical, and associative features. The core of the concept is linked to its dictionary meaning and encompasses cognitive potential. The actual layer of the concept conveys the immediate response of the viewer, listener, or reader to the notions and representations embodied in the concept. The semantic additions to the actual layer lead to changes and evolution of the concept as a whole.

The internal form and core of the concept of war have been clearly defined. By the internal form and core of the concept of war, we understand a “large-scale protracted conflict between political entities (states, tribes, political groups, etc.) occurring in the form of armed actions between their armed forces”.

For the analysis of the actual layer structure of the concept of war, we have identified primarily its figurative system, including images of militarists, fascist criminals, and their silent accomplices – all those who served the Hitlerian dictatorship or simply accepted it. These are contrasted with images of good and honest people unwilling to reconcile with injustice. Within the framework of the issues related to the relationship between human beings and war, as disclosed by this concept, we primarily highlight the problem of the senselessness and inhumanity of war, the problem of accountability for tolerating fascism, the problem of the “irreversibility of military past”, and the problem of redemption from guilt.

4. The analysis of the concept of war on the basis of the American media

To analyze the concept of WAR by the American journalists on the example of the Russian war against Ukraine is the centre of our attention.

The article “Ukraine as a Pawn: the Contentious Causes of Russia’s War”, written by Jacobus Delwaide in December 2022, delves into the contentious causes of Russia’s war against Ukraine (Delwaide, 2022). Jacobus Delwaide is a political scholar who studied at the University of California, where he received the B.A. in history, and at Harvard University where he received the M.A. and Ph.D. in political science.

Delwaide argues that Russia's war against Ukraine is not a reaction to an increasingly threatening West but an attempt to retrieve the key European part of the lost Soviet empire. The goal is to decapitate Ukraine's government, establish a puppet regime, annex strategically vital regions, and render Ukraine a vassal state. The article mentions that some Moscow-friendly perspectives, often found in realist approaches to international relations and among political extremes in Europe (particularly in France and Germany), tend to deny Ukraine agency. They blame the West, ignoring domestic factors, and portray Ukraine as a helpless pawn pushed by outside forces. The article explores how both the radical right and left, including figures like Jean-Luc Mélenchon and Marine Le Pen, find common ground in their views on Russia. It suggests that the far left may view Russia's actions as a counterforce against US' imperialism, while the far right is drawn to Moscow as an autocratic power. The article discusses the challenges in understanding the conflict, which may involve elements of historical grievances and ideological biases.

The journalist notes a change in Germany's stance after Russia's invasion, with Chancellor Olaf Scholz emphasizing the need to stand up to Russia's revanchist imperialism. The article mentions a historic turning point and increased assertiveness in German defense policy.

The author suggests that Putin's popularity in Russia is influenced by factors such as economic stability during his rule, media control, and anti-Western sentiment among Russians who feel that the West imposed capitalism on Russia. The article points out paradoxes in Russian perceptions, including a sense of being reduced to a colony by the West despite Russia's history as a vast colonial empire. It emphasizes the lack of reckoning with Russia's imperial and Soviet past, hindering a proper understanding of the conflict.

Delwaide argues that Russia's war has united and motivated Ukrainians, while Russia has experienced a decline in power and prestige. The article suggests that Russia's war is more about regime survival than national survival. He concludes by advocating for maximal support for Ukraine from Europe and substantial investments in European security. The focus should be on countering Russian aggression and promoting democratic development.

The article encourages a nuanced understanding of the conflict, taking into account historical context, domestic factors, and the complex dynamics between Russia and Ukraine. It calls for a united European response in

support of Ukraine and emphasizes the importance of addressing the root causes of the conflict.

In summary, Jacobus Delwaide's article provides a comprehensive analysis of the causes of Russia's war against Ukraine, considering historical, geopolitical, and ideological factors, while critically examining various perspectives on the conflict.

The article employs a diverse range of **lexicon** to discuss the concept of war, delving into geopolitical, historical, and political terminology. Key terms include:

- **war terminology** (the article frequently uses terms such as "war", "invasion", "conflict", and "aggression" to describe the situation between Russia and Ukraine);
- **geopolitical terminology** (phrases like "European part", "regional hegemony", and "vassal state" contribute to the geopolitical analysis of the conflict);
- **political and ideological terminology** (the article discusses various political ideologies, such as "realism", "extremism", and "isolationism", to explain different perspectives on the war);
- **conceptual terminology** (terms like "puppet regime", "annexation", and "revisionist powers" contribute to conceptualizing the motives and actions of the involved parties).

It should be noted that metaphorical analysis involves examining the symbolic language used in a text or expression to uncover deeper layers of meaning, revealing the underlying metaphors that convey abstract concepts in a more vivid and relatable manner. So, let us pay attention to the metaphorical analysis of the article in the connection of the concept of war:

- **chess metaphor** (the article employs a chess metaphor when describing Ukraine as a "pawn on the geostrategic chessboard", suggesting a lack of agency and vulnerability to strategic moves by external forces);
- **economic metaphor** (phrases like "romance with Russia is over" and "economic toll" metaphorically represent the changing economic and political dynamics between countries);
- **political spectrum metaphor** (the mention of the "red-brown consonance" metaphorically captures the alignment or convergence of extreme left and extreme right perspectives on Russia).

The importance of linguistic analysis lies in its ability to unveil the intricate details of language, offering valuable insights into communication pat-

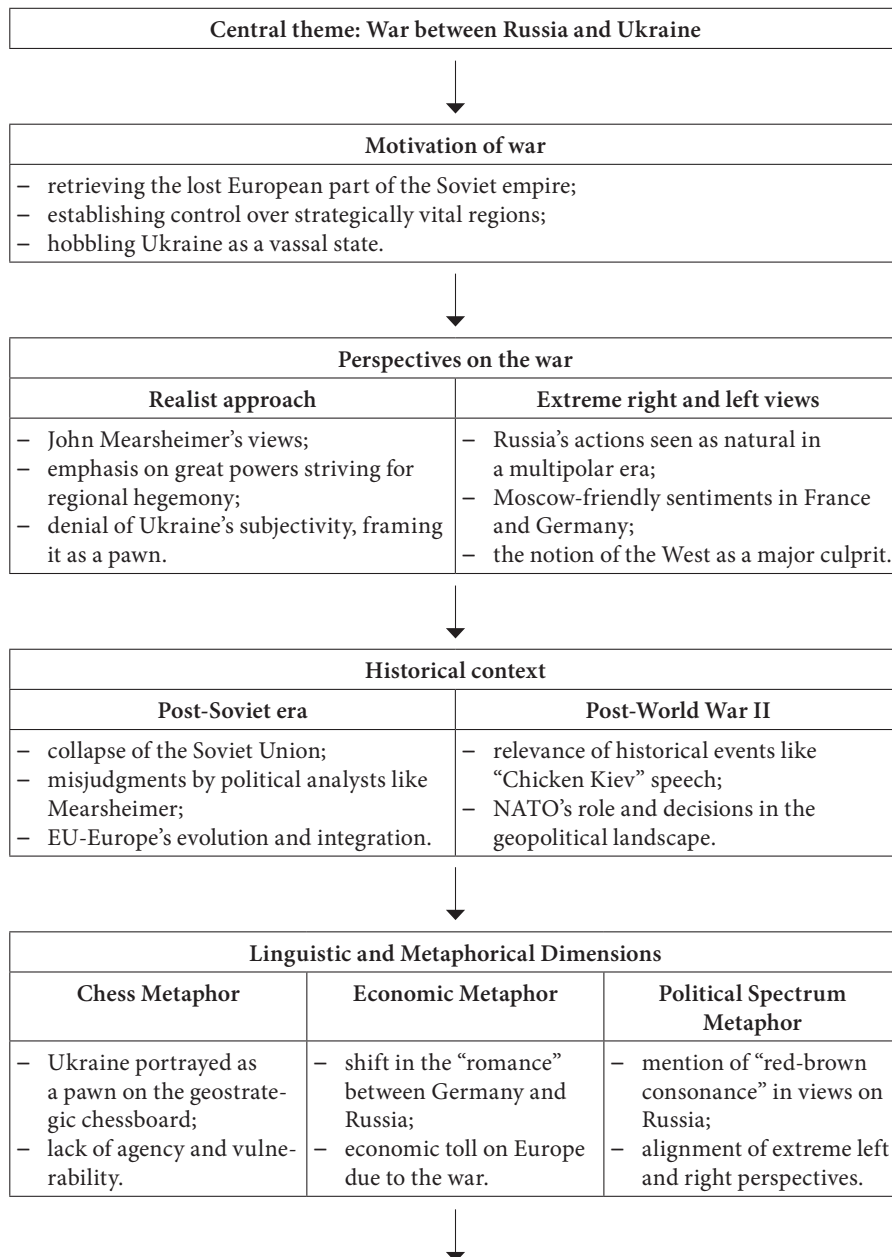
terns, cultural nuances, and the subtle dynamics that shape human interaction. The key points of the **linguistic analysis** are the following:

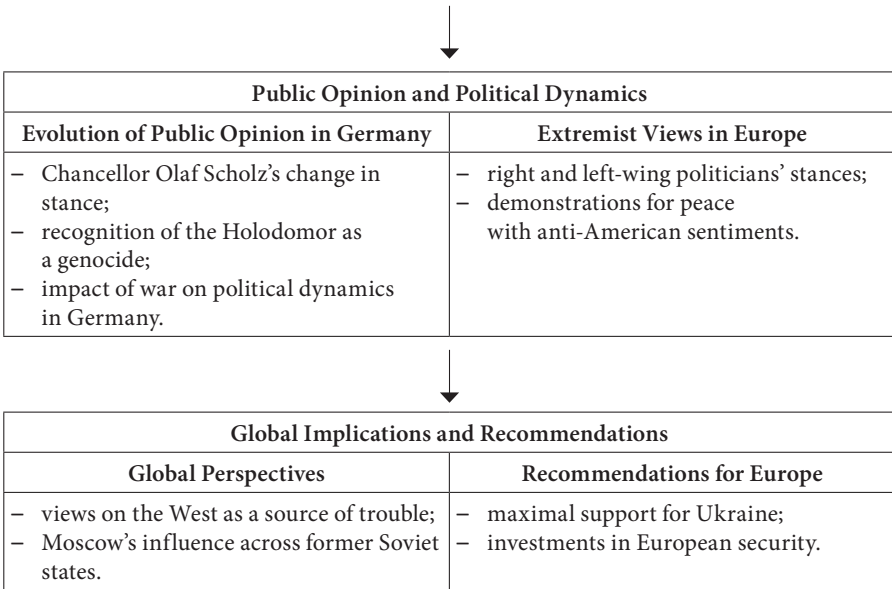
- **causal language** (the article uses causal language to explain the reasons behind Russia's war, employing phrases such as "attempt to retrieve", "decapitating", and "annexing" to articulate the sequence of events and motives);
- **historical references** (the use of historical references, such as the mention of the Soviet Union's disintegration, President George H. W. Bush's "Chicken Kiev" speech, and NATO's historical decisions, adds a layer of historical context to the analysis);
- **quotations and attribution** (the article includes direct quotations, attributing statements to scholars like John Mearsheimer and politicians like Jean-Luc Mélenchon, providing authority and context to the arguments presented);
- **comparative language** (comparative language is used to juxtapose different perspectives, such as contrasting the realist approach with the viewpoints of Europe's political extremes).

In summary, the article employs a rich and varied lexical, metaphorical, and linguistic toolkit to analyze and articulate the complexities of the concept of war in the context of the Russia-Ukraine war.

A comprehensive scheme for the concept of war based on the article "Ukraine as a Pawn: the Contentious Causes of Russia's War" by Jacobus Delwaide involves highlighting different structures, relationships, and key elements discussed in the text and is presented to your attention.

Scheme 1. The concept of war based on the article “Ukraine as a Pawn: the Contentious Causes of Russia’s War” by Jacobus Delwaide

This scheme provides a visual representation of the interconnected structures, perspectives, and elements associated with the concept of war as discussed in the article.

These categories encompass vocabulary related to various aspects of war, including political concepts and strategies, military and warfare terms, geopolitical concepts, and ideological perspectives.

The article “How to think about war in Ukraine” by Timothy Snyder, IWM Permanent Fellow, analyzes Russian military escalation against Ukraine (Snyder, 2020). This essay reflects on the current situation in Ukraine, its roots, and potential consequences. Snyder discusses the uncertainty surrounding Russia’s intentions and highlights the significant risks and potential horrors of a new invasion. He notes that while Russia’s propaganda efforts were more effective in 2014, this time they seem less impactful.

Snyder also delves into the motivations behind a potential invasion, suggesting that it could be a strategic move linked to Russia’s geopolitical goals. He explores President Putin’s historical narrative, pointing out its inaccuracies and the underlying uncertainty about Russian identity. The essay emphasizes the importance of understanding the present and future aspirations of the Ukrainian people, arguing that nationality is about how people think about their future together.

Table 1. War-related terms used in the article “Ukraine as a Pawn: the Contentious Causes of Russia’s War” by Jacobus Delwaide

Words – substitutions of the notion WAR	War-related terms	Verbs associated with war	Conceptual Terms	Weapons and Military	Geopolitical Concepts
– invasion – conflict – aggression – battle – military – troops – full-scale war – war against Ukraine – hostilities – combat – confrontation military action – campaign	– siege – offensive defeat – armistice truce	– to wage – to fight – to invade – to confront – to attack – to defend – to resist – to mobilize – to deploy – to conquer – to retreat – to surrender – to bomb – to occupy – to negotiate	– geostrategic chessboard – realist approach – European part of the Soviet empire – puppet regime – vassal state – Moscow-friendly – revisionist powers – Monroe Doctrine – NATO enlargement – hegemony – imperialism – neutrality – Moscow’s post-Soviet toolbox – Color revolution – propaganda – censorship – media control – civic society – Kremlin propaganda – civic society – sovereignty – self-determination – national identity – resistance	– troops – Ukrainian artillerymen – military power – weapons – anti-tank weapons – military strong – security architecture – hybrid warfare – tactics	– Russia’s war against Ukraine – revisionist, vindictive Russia – Moscow-friendly takes – coalition supporting Ukraine – international relations – regional and global hegemony – multipolar era – European integration – Kremlin’s war against Ukraine – West as the source of Russia’s woes – annexation

The author notes that negotiating a solution is necessary but challenging, given the complexities and Russia's specific claims. He suggests broad-based negotiations to address the larger issues in the European security system, acknowledging that different capitals may have different perspectives. Snyder concludes by proposing that diplomats from the United States and Russia, whose roles have been downgraded in recent years, should be given a serious task to work on, potentially making history through meaningful negotiations.

The center of our analysis is the lexical, metaphorical, and linguistic aspects of the concept of war based on Timothy Snyder's article:

1. *Lexical Analysis:*

- **war-related terms:** The article is rich in war-related lexicon, including terms such as "invasion", "escalation", "front lines", "forces", "strategy", and "casualties";
- **geopolitical language:** It utilizes geopolitical terms like "European security system", "NATO", "global cause", and "U.S.-Russia relations";
- **propaganda terminology:** It discusses "propaganda", "memes", and "cyberwarfare", highlighting the information warfare aspect of contemporary conflicts;
- **identity and nationality:** It explores terms related to identity and nationality, such as "brotherly nations", "imperialism", and "identity crisis";
- **negotiation vocabulary:** It introduces terms associated with negotiations, such as "diplomats", "draft treaties", and "sovereignty".

2. *Metaphorical Analysis:*

- **war as a horrifying event:** The article utilizes metaphors to convey the potential horrors of war, describing an invasion as a "horror for Ukrainians" and highlighting the "terrifying level of destruction";
- **war as a political move:** It describes a potential invasion as an "incredibly stupid move" by Russia, drawing a parallel to the Soviet invasion of Afghanistan in 1979;
- **identity crisis as a battle:** It describes Putin's posture regarding Russian identity crisis with the metaphor "if you won't be my brother, I'll beat your skull in";

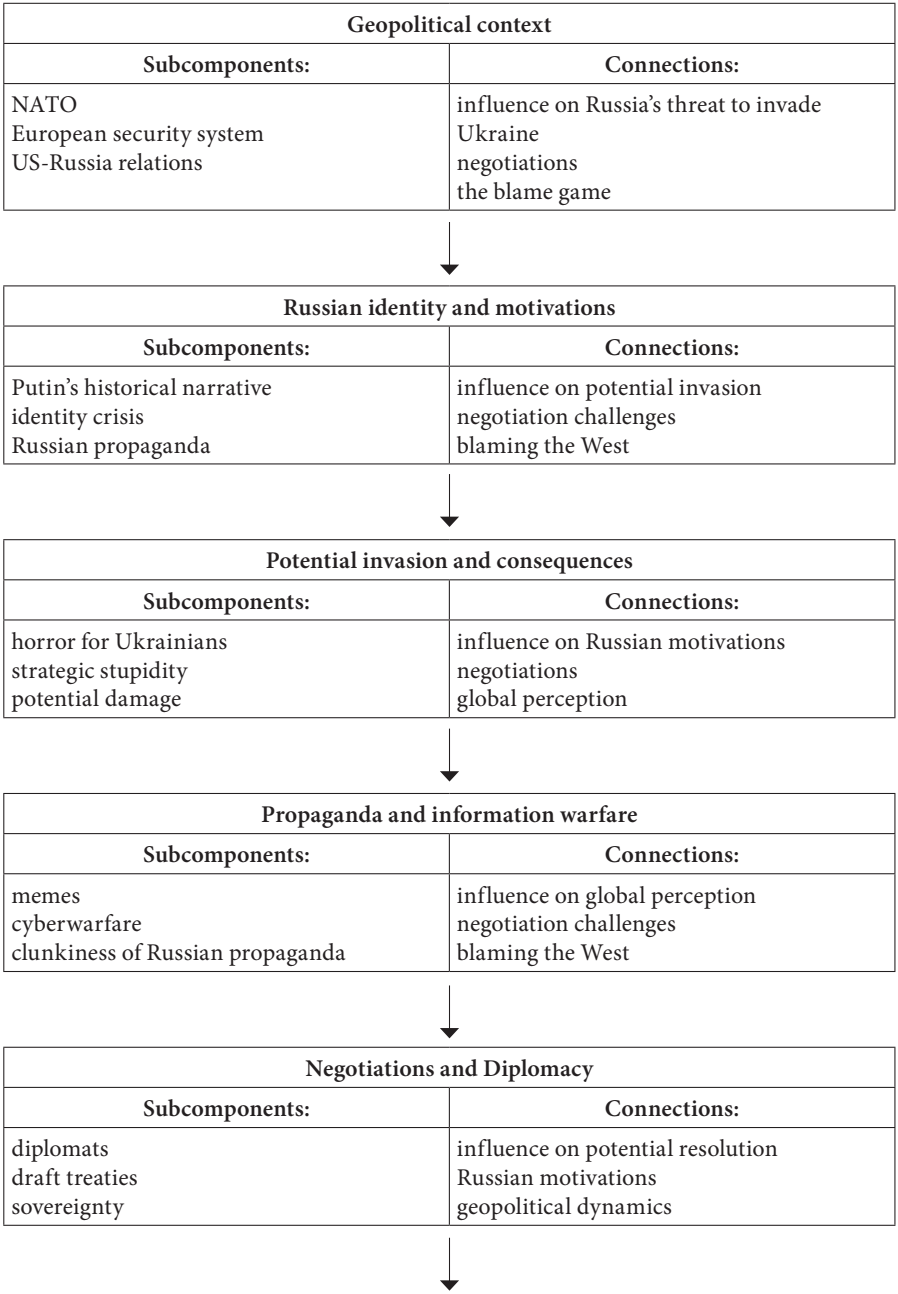
- ***propaganda as a weapon***: It views propaganda as a weapon, noting the contrast between the effectiveness of Russian propaganda in 2014 and its current perceived clunkiness;
- ***negotiations as a battlefield***: It describes negotiations as necessary but difficult, suggesting a broader basis for negotiations to address the “battlefield” of European security.

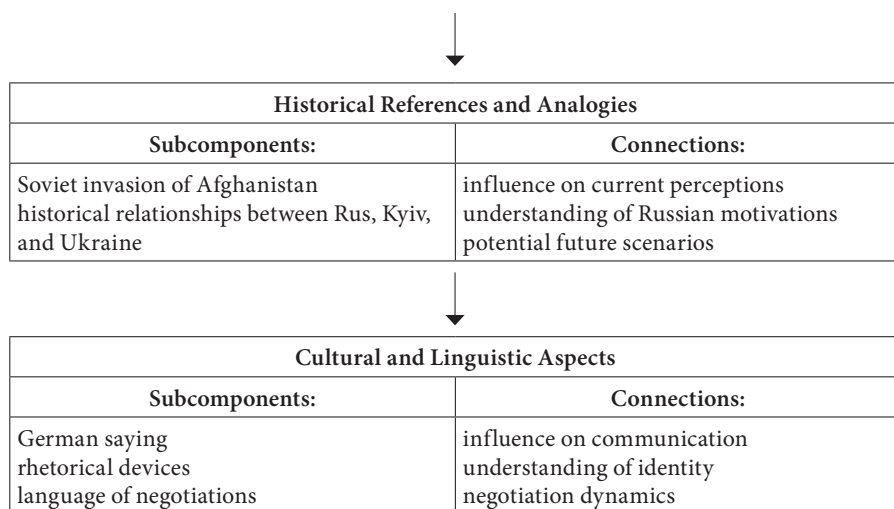
3. *Pragmalinguistic Analysis*:

- ***tone***: The tone of the article is analytical and reflective, evaluating the current situation and speculating on possible motivations and outcomes.
- ***rhetorical devices***: The article employs rhetorical devices such as parallelism in the phrase “I don’t know. The last time...”, emphasizing uncertainty.
- ***historical references***: It references historical events and analogies (Soviet invasion of Afghanistan) to provide context and convey the potential consequences of actions.
- ***cultural references***: It incorporates cultural references, such as the German saying about brotherhood, to illustrate and emphasize points about Russian identity.
- ***political language***: It utilizes political language, discussing the preferences of Moscow for a Trump administration and the complexities of U.S.-Russia relations.
- ***narrative structure***: It follows a narrative structure, starting with the current situation, delving into historical context, and exploring potential future scenarios.

In summary, Timothy Snyder’s article employs a diverse range of lexical choices, metaphors, and linguistic devices to convey the complex and multifaceted nature of the concept of war. The use of historical, geopolitical, and cultural references enriches the language and helps articulate the nuances of the Ukrainian-Russian war.

Scheme 2. The concept of war based on the article “How to think about war in Ukraine” by Timothy Snyder

To sum up, we are to mention the interconnections of these elements. The geopolitical context influences Russian motivations, shaping potential scenarios for invasion and affecting negotiation dynamics. Russian identity and motivations contribute to the potential invasion, influence propaganda strategies, and impact negotiations through blaming the West. Potential invasion and consequences are influenced by geopolitical dynamics, Russian motivations, and historical references, while also affecting global perception and negotiation outcomes. Propaganda and information warfare play a role in shaping global perception, influencing negotiation challenges, and reflecting the current state of Russian motivations. Negotiations and diplomacy are influenced by geopolitical context, potential invasion scenarios, and Russian motivations, with outcomes impacting the resolution of the conflict. Historical references and analogies contribute to understanding Russian motivations, shaping perceptions, and influencing potential future scenarios. Cultural and linguistic aspects impact communication strategies, understanding of identity, and dynamics within negotiations.

This scheme is a simplified representation, and the interconnections between these components are intricate and multifaceted, reflecting the complexity of the concept of war as discussed in Timothy Snyder's article.

Table 2. War-related terms used in the article “How to think about war in Ukraine” by Timothy Snyder

Lexical Analysis:				Metaphorical analysis:	Linguistic analysis:
War-related Terms:	Geopolitical Terms:	Propaganda and Diplomacy:	Historical and Cultural References:	- war as horror (invasion as a horror for Ukrainians, forces capable of a terrifying level of destruction, - war as a system-destroying force - war as stupid move (incredibly stupid move by Russia, invasion would be like the Soviet invasion of Afghanistan) - war as propaganda (Russian propaganda victory in 2014, clunky and dull propaganda, Russian propaganda focuses on the West)	Conditional statements: - If Russia invades Ukraine - If the Kremlin knows what will happen next - If the conditions under which the war ends Rhetorical questions: - What is it all about? - Why now, and why Ukraine? Contrast and comparison: - Unlike Russia, Ukraine is a democracy
- invasion - military escalation - troops - defense - counter-offensive - ceasefire - missile campaign - military aid - tribunal for crimes of aggression - wartime economy - foreign reserves - Russian armed forces - cyberwarfare - nuclear disarmament - global cause of nuclear - non-proliferation - escalated war - concern - suffering	- Russia - Ukraine - Europe - United States - NATO - Kremlin - Moscow - Kyiv - European Union - Western media - President Biden - Trump administration	- Russian propaganda - Western media - geopolitics - negotiations - diplomats - treaties - sovereignty - European security system	- Soviet invasion of Afghanistan - Russian identity - Russian history - Russian imperialism - historical relationship - ship - national identity - Russian speakers - antisemitic territory - Soviet Union		

Lexical Analysis:				Metaphorical analysis:	Linguistic analysis:
War-related Terms:	Geopolitical Terms:	Propaganda and Diplomacy:	Historical and Cultural References:		
– invasion – provocation – folly – identity crisis – democracy – propaganda – global implications – negotiations				– war as identity crisis (Putin's essay reflects an underlying uncertainty about Russian identity, claiming neighbors as brothers signifies an identity crisis, nationality is about the future, and Russia lacks a future in Putin's view)	– In Ukraine, presidents have lost elections; that has not yet happened in Russia – Ukrainian president can be a "Russian speaker" Temporal references: – Last Russian invasion in 2014 – Eight years ago – Now, as opposed to historical references Causal Relationships: – Russia's past invasions harm the global cause of nuclear non-proliferation – Russia's threat of an escalated war in response to Zelens'kyi's gestures of reconciliation

These analyses provide insights into the various dimensions of the concept of war as discussed in the article, including the lexical choices, metaphorical expressions, and linguistic features used by the author.

The next series of analyzed articles are combined by the title “Think Tank reports on the invasion of Ukraine” (Think tank reports on the invasion of Ukraine, 2024). Atlantic Council focuses on the importance of active defense for Ukraine in the face of Russia’s invasion, emphasizes the lessons learned from the dominance of defensive warfare over offensive operations, mentions Russia’s initial blitzkrieg failure in the first month of the war. European Council on Foreign Relations discusses wartime politics in Ukraine and the challenges in reflecting changing society during the war, proposes EU support for pluralism in Ukraine through strong reform conditionality, addresses the impossibility of holding elections during wartime. European Policy Centre highlights the human security crisis unleashed by Russia’s war in Ukraine, criticizes the international community’s failure to protect people despite global policies in place, stresses the need for collective action by the EU, NATO, OSCE, and UN. The other organizations and institutions explore the concept of a ticking clock for Russia’s endless war, emphasizing temporal limitations for both sides, argue that a ceasefire is unlikely in the near future, emphasizing the need for Ukraine to strengthen its negotiating position, assess the dangers and limitations of Russia’s missile campaign against Ukraine, identifies a fundamental weakness in Russia’s strategy, emphasizing the expensive nature of missiles compared to cheap bombs, explore the impact of ending military aid to Ukraine, raise questions about the necessity of military aid, its components, and the potential consequences of reducing aid and so on.

These reports collectively provide a comprehensive overview of various aspects related to the invasion of Ukraine, including military strategies, political implications, economic effects, and environmental consequences. The think tanks offer diverse perspectives, contributing to a nuanced understanding of the complex situation.

Let us pay attention to the lexical, metaphorical and linguistic analysis of the concept of war based on these series of articles:

1. *Lexical Analysis:*

- **active defense:** This term is emphasized in the Atlantic Council's report, suggesting a proactive military strategy by Ukraine in response to Russia's invasion.
- **blitzkrieg:** It is referenced in the Atlantic Council's report, it denotes a rapid and intense military campaign intended to quickly incapacitate the enemy.
- **ceasefire:** It is explored by the German Council on Foreign Relations, it refers to a temporary suspension of hostilities between Ukraine and Russia.
- **human security crisis:** It is used in the European Policy Centre's report, it signifies the severe threat to the well-being of individuals in Ukraine due to Russia's war.
- **social contract:** It is mentioned by Egmont, it pertains to the implicit agreement between the Russian government and its citizens regarding their passive support during the war.
- **wartime politics:** It is discussed in the European Council on Foreign Relations' report, it addresses the political dynamics within Ukraine amid the ongoing conflict.

2. *Metaphorical Analysis:*

- **ticking clock:** It is used metaphorically in Egmont's report, it symbolizes the limited time for both Russia and Ukraine to achieve their objectives before facing potential consequences.
- **silent turmoil:** It is employed in the title of the Egmont report, it metaphorically describes the internal challenges and uncertainties faced by Russia.
- **dominance of defensive warfare:** It metaphorically implies the strategic advantage gained through a defensive military stance, as discussed in the Atlantic Council's report.
- **front lines:** It refers metaphorically to areas directly affected by the war, contrasting with the normalcy in central and western Ukraine, as described in the Atlantic Council's report.

3. *Pragmalinguistic Analysis:*

- **complexity:** Words like "delicate balance", "layer of complexity", and "enigma" (Egmont) convey the intricate nature of the situation.

- **consequences:** Phrases such as “risks dangerous conclusions” (Carnegie Endowment) and “emboldens Russia to defeat freedom” (European Policy Centre) highlight the potential outcomes and impacts of actions.
- **recommendations:** Terms like “lessons” (Atlantic Council) and “reform conditionality” (European Council on Foreign Relations) suggest proposed actions or changes.
- **temporal advantage:** The use of “temporal advantage” (Egmont) involves linguistic exploration of time-related elements in the conflict.
- **human dignity:** The reference to “defeat freedom, security, and human dignity” (European Policy Centre) employs powerful language to emphasize the gravity of the impact on individuals.

The combination of lexical, metaphorical, and linguistic elements in these reports contributes to a rich and nuanced understanding of the concept of war in the context of the invasion of Ukraine. The language used reflects the complexities, challenges, and potential outcomes associated with the ongoing war.

Based on the provided information from the Think Tank reports on the invasion of Ukraine, here is a breakdown of vocabulary based on different semantic groups related to war:

Table 3. War-related terms used by the series of analyzed articles combined under the title “Think Tank reports on the invasion of Ukraine”

War-related lexicon	Weapon-related lexicon	Terms related to Ukrainian soldiers	Terms related to Russian soldiers	Political aspects	Human security	Legal and judicial aspects
– War – invasion – conflict – battles – strategy – defense – offense – ceasefire – tribunal – campaign – Russian – invasion	– missile – military – aid – defensive – warfare – blitzkrieg – strategic – calculus – human – security – crisis – arms – ceasefire – costs – expensive – missiles – cheap – bombs	– Ukrainian – military – military – leadership – wartime – objectives – ceasefire – negotiations – wartime – economy – active – defense – lessons – learned – tribunal for – crimes of – aggression – wartime – politics – identity in – wartime – defensive – warfare – active defense	– Russian invasion – Russian aggressor – Putin’s objectives – social contract in – Russia – Putin’s second – front – endless war – Russian weakness – silent turmoil – temporal advance – tag – ceasefire likelihood – sanctions	– politics in – Ukraine – political – leadership – Parliament – elections – reform – conditionality – over- – centralization – of power – EU – involvement	– Human – security crisis – war crimes – international – community – freedom and – security – human dignity – NATO, OSCE, – and UN – involvement	– crimes of – aggression – international – tribunal – legal and – political – obstacles – wartime – tribunal – ceasefire – alternatives

These terms are a good starting point for understanding the lexicography related to war, weapons, Ukrainian soldiers, and Russian soldiers, political aspects, human security, legal and judicial aspects in the context of the provided articles.

The article “Nothing will change in Russia until it’s defeated in Ukraine”, based on an interview with French-American writer and journalist Jonathan Littell, explores his perspective on Russia’s actions in Ukraine and reflects on the 2008 war between Russia and Georgia (Littell, 2023). He emphasizes the need for a decisive defeat of Russia in Ukraine to bring about political change within the country. The author criticizes the West’s historical handling of Russian aggression, pointing to mistakes made after the 2008 war between Russia and Georgia. Littell argued that the West, particularly Europe, failed to understand the true nature of Russia, citing commercial interests and a lack of unity among European nations. His insights touch upon historical events, military behavior, and the geopolitical landscape, offering a nuanced view of the challenges and mistakes in dealing with Russia.

Let us consider the lexical, metaphorical and linguistic analysis of the concept of war based on this article:

1. *Lexical Analysis:*

- **aggression and conflict terms:** Phrases such as “Russian aggression”, “war between Russia and Georgia”, and “full-scale invasion of Ukraine” highlight the lexical field of conflict and aggression.
- **military terminology:** Terms like “troops”, “special forces”, “occupation”, “war crimes”, and “invasion” contribute to a strong military lexical component.
- **political terminology:** Words like “regime”, “president”, and “leaders” indicate a political dimension in the discussion of war and conflicts.
- **diplomatic vocabulary:** Phrases such as “West’s dealings with Russia” and “appeasing the situation” introduce diplomatic language.

2. *Metaphorical Analysis:*

- **war as a game:** The use of phrases like “defeating the regime” and “pull the teeth from Russia” metaphorically portrays war as a strategic game.
- **time as a weapon:** Expressions like “wake up” and “too late” metaphorically treat time as a weapon, implying that delayed responses can be detrimental.

- **political landscape as a battlefield:** The metaphorical use of “battlefield”, “defeat”, and “collapse of the regime” portrays political struggles as warfare, using battle-related terms to describe political events.

3. *Pragmalinguistic Analysis:*

- **emotive language:** Phrases like “shameful”, “completely fake”, and “absolutely shameful” evoke strong emotions, reflecting the author’s subjective stance.
- **historical references:** Referring to historical events like the “First Chechen War” and the “2008 war between Russia and Georgia” adds a historical context to the linguistic fabric.
- **conditional language:** Use of conditional terms like “if”, “unless”, and “until” in statements such as “unless there is a complete defeat” and “nothing will change politically until Russia is defeated in Ukraine” introduces a sense of contingency.
- **comparative language:** Phrases like “horrible and criminal things” (referring to American actions) and “complete misunderstanding” emphasize a comparative aspect, evaluating different nations’ actions.

This linguistic analysis reveals a narrative that combines military, political, and diplomatic lexicons, using metaphorical expressions to shape the author’s perspective on war and international relations. Emotive language and historical references add depth to the linguistic portrayal of the events and issues discussed in the article.

5. Conclusions

To sum up, the collective analysis provides a comprehensive understanding of the multifaceted aspects of the war in Ukraine. It emphasizes the need to consider both international and domestic factors, avoid oversimplified perspectives, and recognize the agency of nations involved. The evolution of views in Europe and the role of media are crucial elements in shaping the narrative around the war.

The articles collectively present a diverse range of perspectives on the Ukrainian war. Vocabulary and metaphors are influenced by the authors' attitudes, shaping the narrative in terms of support, criticism, or analytical assessment. Emphasis on empowering terms, critical language, or strategic metaphors contributes to the overall tone and stance of each article. The analysis reflects the complexity of the war, highlighting how language and discourse contribute to the portrayal of events and actors involved.

The concept of war is rich in lexical diversity, metaphorical nuances, and distinctive linguistic features. The authors employ a spectrum of metaphors and language choices to convey their perspectives on the contemporary war in Ukraine.

Let us draw a conclusion connected with the concept of war by synthesizing these aspects:

1. Lexical diversity:

The vocabulary across the articles is diverse, reflecting the complex nature of the conflict. Terms such as “geopolitical chessboard”, “tug of war”, and “puppet regime” showcase the lexical richness employed by the authors.

2. Metaphorical nuances:

Metaphors act as powerful tools to conceptualize the war. The geopolitical chessboard metaphor implies strategic calculations and power dynamics. The tug of war metaphor signifies the ongoing struggle for dominance. The puppet strings metaphor suggests external control, questioning Ukraine's autonomy.

3. Linguistic features:

The linguistic analysis reveals a range of tones and perspectives. Some authors adopt a more neutral, analytical tone, employing terms like “realist approach” and geopolitical “actors”. Others use emotionally charged language, describing the conflict as a “storm” or highlighting the “tragedy” of great power politics.

4. Attitudes of authors:

The attitudes toward the war vary among authors. Some lean toward realism, emphasizing power dynamics and historical contexts. Others adopt more critical stances, pointing to the aggression of certain actors and the need for a nuanced understanding of the conflict.

5. Common threads:

Despite differences, common threads emerge. There is a recurring theme of external influences shaping Ukraine's fate, whether through geopolitical maneuvers or media narratives. The war is often framed as a struggle for influence, both regionally and globally.

6. Evolving narratives:

The use of metaphors like the "media battleground" highlights the evolving nature of narratives in the war. Information warfare and the role of media in shaping perceptions emerge as crucial aspects.

In conclusion, the concept of war, as portrayed in these articles, transcends a mere clash of arms. It becomes a geopolitical chess match, a struggle for influence akin to a tug of war, and a narrative battlefield where media narratives play a decisive role. The lexical choices, metaphorical nuances, and linguistic features collectively weave a complex tapestry that invites readers to delve into the intricate layers of the ongoing war in Ukraine. The use of metaphors helps convey the intricacies, power struggles, and evolving dynamics involved in this geopolitical and military confrontation. It adds depth to the narrative, offering readers a more comprehensive view of the ongoing war.

REFERENCES

- Andrienko, L. (2002) *Naukovo-tekhnichnyy pereklad*. Cherkasy. [Андрієнко, Л. (2002). *Науково-технічний переклад*. Черкаси].
- Balyuta, M. (2013). Evfemistychna verbalizatsiya kontseptu "Viyna" v anhliys'kiy movi. *Nova filolohiya*, 56, 6–9. [Балюта М. В. Евфемистична вербалізація концепту "Війна" в англійській мові. *Нова філологія*, 56, 6–9].
- BBC: Newsday (2022). <https://wspartners.bbc.com/episode/w172yf8g065wqrr>.
- Busel, V. (2005) *Velykyy tлумachnyy slovnyk suchasnoyi ukrayins'koyi movy*. Kyiv-Irpin: Perun. [Бусел, В. (2005) *Великий тлумачний словник сучасної української мови*. Київ-Ірпінь: Перун].
- Cambridge Dictionary. UPL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/>.
- Chystyak, D. (2016). Problema struktury khudozhn'oho kontseptu u vitchyznyaniy filolohiyi: zdobutky, lakuny ta perspektyvu. *Naukovyy visnyk Chernivets'koho universytetu: zb. nauk. pr.*, 769, 99–102. [Чистяк Д. (2016). Проблема структури художнього концепту у вітчизняній філології: здобутки, лакуни та перспективи. *Науковий вісник Чернівецького університету: зб. наук. пр.*, 769, 99–102].
- Delwaide, J. (2022). *Ukraine as a Pawn: the Contentious Causes of Russia's War*. <https://krytyka.com/en/articles/ukraine-as-a-pawn-the-contentious-causes-of-russias-war>.
- Dictionary: meanings and definitions. <https://www.dictionary.com/browse/war>.
- ECCUE (2024). *Think tank reports on the invasion of Ukraine*. <https://www.consilium.europa.eu/en/documents-publications/library/library-blog/posts/think-tank-reports-on-the-invasion-of-ukraine/>.

- Karavansky, S. (2014) *Praktychnyy slovnyk synonimiv ukrayins'koyi movy*. Lviv: BaK.
- [Караванський С. (2014). Практичний словник синонімів української мови. Львів: БаК].
- Khomenyuk, O. (2018) Kontsept "viyna" v indyvidual'no-avtors'kiy kartyni svitu Oksany Zabuzhko (na materialy zbirky "I znov ya vlizaYu v tank..."). *Studia Ukrainica Posnaniensia*, 6, 21–26. [Гоменюк, О. Концепт «війна» в індивідуально-авторській картині світу Оксани Забужко (на матеріалі збірки «І знов я влізаю в танк...»). *Studia Ukrainica Posnaniensia*, 6, 21–26].
- Kovalenko, R. (2011) Verbalizatsiya kontseptual'noyi opozytsiyi "viyna/myr" v anhlomovniy svidomosti. *Nova filolohiya*, 45, 61–64. [Коваленко Р. (2011). Вербалізація концептуальної опозиції «війна/мир» в англomовній свідомості. *Нова філологія*, 45, 61–64].
- Kovalenko, V. (2018). *Verbalizatsiya yakisnoyi semantyky v ukrayins'komu poetychnomu dyskursi II polovyny XX stolittya: N'yu-Yorks'ka hrupa*. Dysertatsiya na здобuttya naukovoho stupenya kandydata filolohichnykh nauk. Kyiv. [Коваленко, В. (2018). *Вербалізація якісної семантики в українському, поетичному дискурсі II половини XX століття: Нью-Йоркська група*. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. Київ].
- Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors we live by*. Chicago-London.
- Laurence Urdang. (1991). *The Oxford Thesaurus: An A-Z Dictionary of Synonyms*. <https://cutt.ly/CGcobPR>.
- Lavrynenko, V. (2017). Viyna yak problema istoryko-ekonomichnoyi nauky. In *Aktual'ni pytannya finansiv, ekonomiky, obliku ta menedzhmentu: teoriya i praktyka*. Part 1. (pp. 13–15). Poltava. [Лавриненко В. (2017). Війна як проблема історико-економічної науки. In *Актуальні питання фінансів, економіки, обліку та менеджменту: теорія і практика*. Part 1. (pp. 13–15). Полтава].
- Littell, J. (2023). *Nothing will change in Russia until it's defeated in Ukraine*. <https://www.rferl.org/a/interview-jonathan-littell-journalist-russia-defeat-ukraine/32549338.html>.
- Likhachev, D. (1993). Kontseptosfera russkogo yazyka. *Izvestiya Rossiyskoy akademii nauk. Seria literature i yazyki*. 52(1), 3–9. [Лихачев, Д. (1993). Концептосфера русского языка. *Известия Российской академии наук. Серия литература и языки*, 52(1), 3–9].
- Marchuk, L. (2015). Mental'nyy aspekt kontseptu Viyna (na materialy tvoriv Tarasa Shevchenka). *Filolohichnyy dyskurs*, 1, 78–81. [Марчук, Л. (2015). Ментальний аспект концепту «Війна» (на матеріалі творів Тараса Шевченка). *Філологічний дискурс*, 1, 78–81].
- Markova, M. (2007). "Kontsept" ta "kontseptualizatsiya" u suchasnomu literaturoznavstvi. *Pytannya literaturoznavstva*, 74, 317–324. [Маркова, М. (2007). «Концепт» та «концептуалізація» у сучасному літературознавстві. *Питання літературознавства*, 74, 317–324].
- Mishchenko, V., & Dubyk, V. (2013). Metafora kontseptu "viyna" v suchasnomu frankomovnomu politychnomu dyskursi. *Visnyk L'vivs'koho universytetu. Seriya: Inozemni movy*, 21, 190–196. [Мищенко, В., & Дубик, В. (2013). Метафора концепту «війна» в сучасному франкомовному політичному дискурсі. *Вісник Львівського університету. Серія: Іноземні мови*, 21, 190–196].

- Plotnikova, N. (2013). Alhorytm analizu linhvokul'turnoho kontseptu. *Studia Ukrainica Posnaniensia*, 1, 165–170. [Плотнікова, Н. (2013). Алгоритм аналізу лінгвокультурного концепту. *Studia Ukrainica Posnaniensia*, 1, 165–170].
- Snyder, T. (2022). *How to think about war in Ukraine*. <https://snyder.substack.com/p/how-to-think-about-war-in-ukraine>.
- Stadnik, I. (2016). Ponyattyevyy komponent kontseptu war / viyna yak ob'ekt perekladu. *Naukovi zapysky "Ostroz'ka akademiya"*, 62, 313–316. [Стаднік, І. (2016). Поняттєвий компонент концепту war / війна як об'єкт перекладу. *Наукові записки «Острозька академія»*, 62, 313–316].
- Stepanov, Yu. (2001). *Konstanty: Slova' russkoy kul'tury*. 2 ed. Moskva. [Степанов, Ю. (2001). Константы: словарь русской культуры. 2 ed. Москва].
- Tryhub O., & Misyats', M. (2019). Fenomen hibrydnoyi viyny v ukayins'kiy ta zarubizhniy politolohiyi. *Naukovi pratsi. Politolohiya*, 312(324), 66–70. [Тригуб, О. & Місяць, М. (2019). Феномен гібридної війни в українській та зарубіжній політології. *Наукові праці. Політологія*, 312(324), 66–70].
- Vasyanovych, Ye. (2018). Strukturno-semantychne napovnennya kontseptu "viyna" u linhvistychnykh doslidzhennyakh, *Humanitarna osvita u tekhnichnykh vyshchykh navchal'nykh zakladakh*, 38, 5–10. [Васянович, Є. (2018). Структурно-семантичне наповнення концепту «війна» у лінгвістичних дослідженнях. *Гуманітарна освіта у технічних вищих навчальних закладах*, 38, 5–10].
- Ver'ovkin, V. (2013). *Vidobrazhennya uyavlen' pro viynu v antychniy i suchasniy movniy svidomosti (na materialy davn'ohrets'koyi, latyns'koyi, anhliys'koyi, nimets'koyi ta ukayins'koyi mov)*. Avtoreferat dys. kand. filol. Nauk. Kyiv. [Верьовкін, В. (2013). *Відображення уявлень про війну в античній і сучасній мовній свідомості (на матеріалі давньогрецької, латинської, англійської, німецької та української мов)*. Автореферат дис. канд. філол. Наук. Київ, 2013].
- Vilchynska, T. (2017). Kontsept "viyna": osoblyvosti movnoyi ob'yektyvatsiyi u hazetnomu teksti. *Linhvistychni studiyi*, 34, 110–114. [Вільчинська Т. (2017). Концепт «війна»: особливості мовної об'єктивації у газетному тексті. *Лінгвістичні студії*, 34, 110–114].
- Vovk, S. (2012) Sutnist' ponyattya "hromadyans'ka viyna". *Politolohichni zapysky: Zbirnyk naukovykh prats'*, 1(5), 412–421. [Вовк, С. (2012). Сутність поняття «громадянська війна». *Політологічні записки: Збірник наукових праць*, 1(5), 412–421].
- Zinevych, L., & Krasavina, V. (2017). Kontsept "viyna" v suchasnomu ukayins'omu suspil'no-politychnomu dyskursi. *Odes'kyi linhvistychnyy visnyk*. Special issue, 70–72. [Зіневич Л. В., Красавіна В. В. Концепт «війна» в сучасному українському суспільно-політичному дискурсі. *Одеський лінгвістичний вісник*. Спецвипуск, 70–72].
- Zornits'kiy, A., Mosiyenko, O. (2018). Verbalizatsiya zbroynoho konfliktu v anhlo-movnomu media-dyskursi. *Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarno-ho universytetu. Seriya: Filolohiya*, 33(2), 45–47. [Зорницький, А., & Мосієнко, О. (2018). Вербалізація збройного конфлікту в англomовному медіа-дискурсі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. 33(2), 45–47].

Tetyana Kosmeda

Department of Romance Languages and World Literature

Vasyl' Stus Donetsk National University

Vinnytsia, Ukraine

tkosmeda@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-8912-2888>

Фальсифікація мовного образу України та презентація українізмів у тлумачних словниках російської мови кінця XX – поч. XXI століття

Анотація. У статті схарактеризовано проблему протидії російської і української ідеології як опозиції *свій – чужий*, що виявляється в діяльності російських лексикографів кінця XX – поч. XXI ст. Ідеться про фрагмент російської мовної картини світу, що відображає стосунки Росії з Україною, фіксує мовний образ України, що здійснюється на прикладі аналізу значення лексичних одиниць з оногою рос. *украин-* та з урахуванням запозичень з української мови в російську: лексеми-варваризми (українські слова презентовані російською графікою) та варіанти лексико-семантичних кальок. Простежимо маніпулятивні технології в моделюванні вербалізаторів категорії оцінки – негативної семантики й прагматики (іронії, сарказму, зневаги, насмішки, глузування тощо), відповідної ідеологічної мовної гри, що презентовано і в структурі лексичного значення на рівні актуалізованих сем, і особливо в ілюстративному матеріалі, де розкривається аксіологічно маркований, переважно викривлений смисл. Унаслідок запозичення відбувається, зокрема, і (1) полярна зміна оцінного значення, що міститься в українському слові, а також (2) мовна експансія: штучне спрямування уваги суспільства на негативне сприйняття українізмів, усього того, що пов'язане з Україною з метою вироблення в росіян певного суспільного ідеологічно-психологічного комплексу, що презентує шкалу соціальних цінностей російського мовного колективу, відповідну шкалу оцінки носіїв російської мови: ненависть до України та українців, зверхнє, зневажливе ставлення до них, тобто відповідне різко нега-

тивне моральне й етико-естетичне їх сприйняття. Простежуємо вияв «сірої» і «чорної» пропаганди.

Ключові слова: запозичення-українізми; категорія оцінки; негативна семантика і прагматика; мовний образ України; тлумачні словники; маніпулятивні технології псевдотлумачення.

**Falsification of the Linguistic Image of Ukraine and Presentation
of Ukrainianisms in Explanatory Dictionaries of the Russian Language:
The End of the 20th and the Beginning of the 21st century**

Abstract. The article characterizes the issue of countering Russian and Ukrainian ideologies as the “friend or foe” dichotomy, manifested in the activities of Russian lexicographers at the end of the 20th and the beginning of the 21st century. It addresses a fragment of the Russian linguistic worldview that reflects the relationship between Russia and Ukraine, capturing the linguistic image of Ukraine through an analysis of the meanings of lexical units with the prefix Russian “украин-” and considering borrowings from Ukrainian into Russian: lexical barbarisms (Ukrainian words presented in Russian script) and variants of lexical-semantic calques. The article traces manipulative technologies in modeling evaluative verbalizers – negative semantics and pragmatics (irony, sarcasm, contempt, mockery, etc.), corresponding to ideological language games, which are represented both in the structure of lexical meaning at the level of actualized semantic fields and, especially, in the discursive space of illustrative material, where an axiologically marked, predominantly distorted meaning is revealed. As a result of borrowing, there occurs (1) a polar shift in the evaluative meaning contained in the Ukrainian word, and (2) linguistic expansion: an artificial focus on negative perceptions of Ukrainianisms and everything related to Ukraine, aimed at creating a specific ideological-psychological complex among Russians that presents a scale of social values of the Russian linguistic community and a corresponding scale of evaluation for Russian speakers – hatred towards Ukraine and Ukrainians, a superior, contemptuous attitude towards them, i.e., a sharply negative moral and ethical perception of them. The manifestation of “gray” and “black” propaganda is examined.

Keywords: borrowings-Ukrainisms; category of evaluation; negative semantics and pragmatics; linguistic image of Ukraine; explanatory dictionaries; manipulative technologies of pseudo-interpretation.

Слово традиційно вважають «сигналом наших сигналів», безпосереднім відображенням дійсності. Слово повинно правдиво об'єктивувати й відображати дійсність. Йому виявляється «велике довір'я». Слово, що неправдиво відображає дійсність, може викривити, спотворити, наші стосунки з дійсністю, сприйняття її (Білодід, 1972, 100)

1. Вступ

Вільгельм фон Гумбольдт (Гумбольдт, 1984) й Олександр Потебня (Потебня, 1993) сформулювали постулат про те, що в нерозривній єдності, яку утворюють мова й мислення, визначальна роль належить мові. Вона є органом, що впливає на когнітивну діяльність людини, моделює її свідомість. Положення Гумбольдта й Потебні про мову як чинник, що зумовлює характер людського мислення, пізнавальної діяльності та світогляду, набули подальшого розвитку, стали методологійними, тобто тими, якими мовознавці безпосередньо керуються, а наукові студії, що базуються на цьому положенні, залишаються вельми актуальними.

Крім інформативної, мовна система, як відомо, має також прагматичну підсистему, призначену для впливу на людську психіку й для регулювання поведінкою адресата. Прагматичні підсистеми апелюють безпосередньо до емоційно-вольової сфери психіки мовця, а через неї і до його інтелекту, бачення, сприйняття та розуміння світу, тому такого великого значення приділяють ідеологи джерелам тлумачення лексичного значення слів, адже словом можна маніпулювати, приписувати йому значення, яке вигідне насамперед пропагандистам та ідеологам тоталітарної держави. Лео Вейсгербер слушно вважав мову «первинною дійсністю» (Вайсгербер, 2004). Загальновідомо, що людина пізнає не об'єктивну дійсність, що існує поза й незалежно від неї, а ту мовну реальність, носієм якої вона є, яку для неї часто створюють маніпулятори. Кожен народ, що загальновідомо, має специфічну картину світу, характер якої визначається його мовою. Відповідно, і російський народ сприймає світ крізь призму своєї мови, тих тлумачень слів, які пропонують їм фахівці, маніпулюючи їхньою свідомістю. Тому аналіз способів тлумачення слів у новітніх словниках є важливим для усвідомлення того, якою є мовна картина світу носія тієї чи тієї мови, як вона видозмінюється, чим мотивовані відповідні вербальні оцінки, про що пише й польський лінгвіст Влодзимеж Височанський, аналізуючи неологізми польської мови, і зауважуючи, що вони віддзеркалюють довкілля (Wysoczański, 2022). Водночас Пьотр Земшал вивчає особливості вербалізації українськості в сучасному російському ідеологічному та політичному дискурсі, указуючи на своєрідність моделювання ворожого ставлення до України, відповідної негативної її оцінки (Zemsał, 2023) Зазначене можна простежити, зокрема, і через

специфіку тлумачення нових слів-запозичень російської мови та відповідних значень, що інтерпретують «чужу» для росіян (українську) дійсність. Категорія запозичення розглядається в лінгвофілософії як категорія унікального, що базується на дихотомії *свій – чужий*.

Засновник прагматичного напрямку філософії мови Чарльз Морріс (див. про це: Шинкарук, 2002) зводить практичну цінність мовних знаків до чотирьох функцій: (1) інформувати, (2) оцінювати, (3) викликати відповідні зворотні реакції, (4) систематизувати й організовувати. Ці функції виконує й текст тлумачних словників, зокрема й щодо інтерпретації слів-запозичень. Інформативність мовних знаків спонукає того, хто одержує інформацію, відповідно сприймати певні поняття, факти, реалії, явища саме так, як бажає той, хто їх інтерпретує. Оцінювання мовних знаків спостерігається тоді, коли їх використовують, щоб викликати певне ставлення до розглядуваних предметів, об'єктів, потреб тощо. Цілком очевидно, що в прагматичних функціях мовні знаки можуть і не передавати справжнього стану буття, що, відповідно, відбивається на світогляді людей, яких про щось інформують, моделюючи тлумачення з певною суспільно-політичною, ідеологічною або морально-етичною настановою, фальсифікуючи їх значення, актуалізуючи психологічний тиск на них (див. про це: Космеда, 2000).

У дослідженні ставимо за мету схарактеризувати своєрідність моделювання *образу України* крізь призму тлумачення українізмів російської мови з огляду на актуалізацію зазначених функцій щодо викривлення мовної свідомості росіян у сприйнятті України, підготовка їх до війни з Україною, зокрема й до повномасштабного вторгнення, представивши Україну як залятого ворога. Здійснюємо спробу показати, що на шкалі соціальної оцінки полюси *«росіянин, російська дійсність»* і *«українець, українська дійсність»* максимально протиставлені й презентують полярні оцінки. Однак «брехати можуть лише люди, але жодним чином не слова» (Болинджер, 1987, с. 28); «брехня не просто вдосконалюється – вона стає об'єктом докладання людської винахідливості. Ми вдосконалюємо брехню за допомогою синтаксису. Ми винаходимо її в лексиці...» (Болинджер, 1987, с. 34). Отже, новизна цієї статті полягає в розгляді аксіологічно маркованих значень, презентованих у російських тлумачних словниках з урахуванням прагматичних смислів, що представлені імпліцитно й експліцитно; з'ясуванні прийомів маніпуляції мовною свідомістю через видозміну мовної кар-

тини світу, актуалізацію гри з тлумаченням значення, моделювання відповідних маніпуляцій. Матеріалом для аналізу обрано словник-довідник мови російської преси й літератури 90-х років ХХ ст. у трьох томах *Новые слова и значения* (Буцева, 2009; Буцева, 2014а; Буцева, 2014б), а також *короткий довідник найбільш уживаної лексики російської мови*, що презентує так званий новояз (Руденя, 2019).

2. Виклад основного матеріалу. Своєрідність тлумачення лексем з основою *рос. украин-* у словнику нових слів і значень російської мови

У тлумачному словнику нових слів і значень російської мови презентовано лексему *рос. АНТИСЛОВО* з прозорою внутрішньою формою, порівн.: «Певне слово, що є для когось неприйнятним через інше світобачення, те, яке сприймається як соціальне зло» (тут і далі переклад автор. – Т. К.) (Буцева, 2009, с. 87). Щоправда, у словниковій статті зазначається, що йдеться «про матюки, церковні та ін. слова» (Буцева, 2009, с. 87). Однак насправді, як буде продемонстровано, зазначене стосується і слів, що вербалізують реалії, певні поняття українського буття і запозичені російською лексичною системою з української мови. Як видається, українізми також набувають статусу антислів. Зокрема, у розглядуваному словнику вміщено слово *рос. АНТИУКРАИНСКИЙ*, що презентує три лексико-семантичні варіанти цієї лексеми (далі – ЛСВ), порівн.: (1) ‘такий, що виражає негативне ставлення до політики, яку проводить Україна, дії її уряду’. Водночас наведено відповідний ілюстративний матеріал, що демонструє вектор сприйняття цього поняття: показано, що антиукраїнські настрої, власне, характерні для населення Росії: *рос. В некоторых социальных группах начали нарастать антиукраинские настроения...; ...идет разжигание антиукраинских настроений...; ...это решение будет использовано РДК для нагнетания антиукраинских настроений в Крыму...;* (2) ‘скерований проти політики, яку проводить Україна; дії уряду України’. Ілюстративний матеріал: *рос. ...началась антиукраинская кампания...; ...указ об антиукраинской деятельности...; ...разжигания антиукраинских акций...;* (3) ‘налаштований проти цієї країни, її політики, проти її громадян’. Контексти вживання:

рос. *Часть депутатов назвала закон недостаточно жестким по отношению к антиукраинским силам, а функции представителя президента – призрачными...; Но ведь аскеры партии «Адалет» появились в ответ на казаков, которых в свое время – для усмирения непокорных – завез на полуостров пророссийский, антиукраинский президент Крыма Юрий Мешков...* (Буцева, 2009, с. 90).

Як бачимо, синонімними є лексеми рос. *пророссийский* і рос. *антиукраинский*, що в українському мовному просторі мають аксіологічно протилежні значення.

Ще більш показовим прикладом наявності відповідного ідеологічно-оцінного семантичного складника є словникова стаття, у якій тлумачиться прислівник рос. *АНТИУКРАИНСКИ*, тобто 'проти України, українців'. Важливим вважаємо доповнення, що актуалізує відповідну прагматику: «Про ідейний і психологічний настрій» (Буцева, 2009, с. 89). Ілюстративний матеріал: рос. *...пресса России настроена антиукраински...* (Буцева, 2009, с. 89). Фіксується твердження про наявність в Росії антиукраїнськи налаштованих сил, зокрема вказується на відповідний негативний ідейний і психологічний чинники сприйняття всього, що пов'язане з Україною. Лексема рос. *НОВОУКРАИНСКИЙ* багатозначна, укладачі виокремили чотири ЛСВ цього слова, порівн.: (1) 'той, що стосується періоду після виходу України зі складу СРСР (після 1991 р.); той, що з'явився в цей період, відновлений у цей період (про суспільний лад, приватні заклади, явища культури та ін.); той, хто працює в цей період (про громадських діячів, посадовців)'. Ілюстративні контексти: рос. *Важно было бы поддержать историческое самосознание великороссов на Украине и воспрепятствовать их ассимиляции в возводимую на скорую руку «украинскую нацию»...; ...новоукраинское общество – отмирающая Украина...*; (2) 'новий для української мови після розпаду СРСР; створений, написаний цією мовою, у цей період'. І знову в дискурсі тлумачної статті красномовне доповнення прагматичного характеру: «Про слова, інтонації» (Буцева, 2014а, с. 1178). Приклади вживання: рос. *...ощущая русский язык чужим, они, как правило, владеют им гораздо лучше обитателей Центральной и Восточной Украины, говорящих «по-русски» на государственном диалекте все том же узаконенном суржике, однако третирующую интонацию сознательно отчуждаемого языка лучше всего передает новоукраинское слово «савецький»...*; (3) 'той, що стосується нових українців; такий, який

складається з них'. Приклади слововживання: рос. *Государство – банкрот, а новоукраинские меценаты жадничают да еще и дают не тем и не так...*; В принципе Волков – типичный представитель «новоукраинской элиты», для которой законы не писаны...; (4) 'той, який складається з прихильників політичного руху «Нова Україна»: рос. *По мнению наблюдателей, в скором времени к уже существующему «руховскому» теневому кабинету добавится еще один – «новоукраинский»...* (Буцева, 2014а, с. 1178). Отже, у наведеному дискурсі словникових статей простежуємо вербалізацію ідеологічних смислів насамперед в ілюстративному матеріалі, де актуалізовані такі семи, як (1) 'нація, що зводиться на швидку руку', (2) 'треба відновити історичну самосвідомість великоросів на Україні', (3) 'Україна відмирає' та под. Звернімо увагу на вживання «політичного» прийменника *НА* замість *В*, що вербалізує псевдотезу: *Україна не держава, а територія* (див про це докл.: Космеда, 2020). *Українські меценати* – це 'жадібні й нетямущі люди'. Термін *новоукраїнська еліта* вжито в лапках для вербалізації концепту 'несправжність' із додаванням негативної характеристики, порівн.: рос. *типичный представитель «новоукраинской элиты», для которой законы не писаны*. Українська мова – це (1) 'державний діалект', (2) 'узаконений суржик', (3) 'мова, яку усвідомлено відкидають, тобто не справжня мова, а штучна'. Висміяно прагнення українських громадян уживати радянську лексику з актуалізацією прийому її варваризації – передавання російських слів українською графікою, як-от: замість *радянський* – *савецький*. Така тенденція була поширена після проголошення незалежності України для презентації негативного сприйняття советизмів (див. про це: Космеда, 2000). Крім того, усе, що пов'язане з Україною, презентує не лише відповідну ідеологічну оцінку, але й оцінку морально-етичну, психологічну, соціальну, що сприяє відповідному соціально-ідеологічно-психологічному налаштуванню мовців проти України. Яскравим зразком інтерпретації несприйняття всього, що пов'язане з Україною, є інтерпретація лексеми рос. *УКРАИНИЗАЦИЯ*. У межах словникової статті пропонується тлумачення складеного терміна рос. *украинизация (российской) экономики* з неприхованою негативною оцінкою і прагматикою зневаги, насмішки, порівн.: 'про негативні процеси в російській економіці після розпаду СРСР, подібні до інфляційних процесів в українській економіці'. Надано виразне маркування – *несхвально*. Приклади слововживання:

рос. Смена политики, отказ от более чем умеренного курса, проводимого нами в 1993 году..., будет означать «украинизацию» нашей экономики...; Вот термин «украинизация экономики» понятен всем без перевода. Так во всем мире называют тот упадок и деградацию промышленности и сельского хозяйства, которого достигли на Украине...; ...о возможности «украинизации» российской экономики, т. е. ее краха под грузом гиперинфляции...; ...рубль в результате украинизации российской экономики может вообще обесцениться... (Буцева, 2014б, с. 1154).

Актуалізовано смисли: (1) 'негативні процеси', (2) 'упадок', (3) 'деградація', (4) 'крах', (5) 'гіперінфляція', (6) 'знецінювання', що яскраво презентує негативний образ і моделює прозору пейоративну оцінку.

3. Варіанти запозичень: варваризація і калькування. «Сіра» пропаганда

Укладачі *російського словника нових значень і слів* презентують і варваризми – запозичення зі збереженням української зовнішньої оболонки, «одягненої» в російську графіку, порівн. словникову статтю, де презентовано форму множини й зафіксовано явище субстантивації, коли йдеться про Україну як державу з фіксацією графічних варіантів: рос. ЖЁВТО-БЛАКИТНЫЕ, ЖОВТО-БЛАКИТНЫЕ і ЖОВТО-БЛАКИТНЫЕ. Презентовано три ЛСВ: (1) 'про громадян України; про гравців української спортивної команди'; водночас наведено відповідні контексти: рос. Вместо общерусской идеи была развернута пропаганда национализма. Такую же позицию занимал Ивашико, а сейчас Кравчук и другие партаппаратчики, заключившие союз с жовто-блакитными...; «Десятка» «жовто-блакитных» забивает голы на любой вкус...; (2) 'про прихильників державної незалежності України'. Ілюстративний матеріал: рос. По мнению значительной части аналитиков, именно его кандидатура является наиболее приемлемой для Леонида Кучмы во втором туре, ибо позволяет повторить российский опыт 1996 г. с разделением общества на «красных» и «белых» (в украинском случае – «жовто-блакитных») и с голосованием за «плохое» и «еще более худшее»...; (3) жовто-блакитная – 'про Україну': рос. В Минске-2 Кравчук открыто заявил, что «жовто-блакитная» в раздумье: нужно ли ей СНГ?... (Буцева, 2009, с. 575). Як бачимо, у написанні номінації-перифрази «жовто-блакитная» як власної назви (Україна) ужито малу літе-

ру з метою вербалізувати почуття зневаги, що підсилено актуалізацією лапок. Рос. прикметник *жовто-блакитные* розглядається з актуалізацією компаративної конструкції. Зауважмо, що в наведеному висловлюванні припущено помилку у творенні форми найвищого ступеня порівняння прикметників російської мови: «*плохое*» и «*еще более худшее*», а потрібно *плохое* и *еще худшее*, або *плохое* и *еще более плохое*. Чому припущено цю помилку? Питання залишається без відповіді. Можливо, у цьому також моделювання негативу. Рос. висловлювання «*еще более худшее*» стосується *жовто-блакитних*, тобто українців-патріотів, рос. «*желто-голубых*» *патриотов*. Продемонструємо й словникову статтю, що презентує форму однини наведеної вище лексеми з актуалізацією відповідних графічних її варіантів: рос. ЖЁВТО-БЛАКИТНЫЙ, ЖОВТО-БЛАКИТНЫЙ і ЖОВТО-БЛАКЫТНЫЙ. Простежуємо також три ЛСВ: (1) 'пофарбований у жовтий і голубий кольори; часто як символ незалежної України; про пофарбований у такі кольори державний прапор Республіки Україна'. Приклади вживання: рос. *Забавно, что наибольшую активность в переходе под «жовто-блакитный прапор» проявили самые, казалось бы, идеологически выдержанные люди на флоте – особы...; ...Почему не реет гордый жовто-блакитный?...; (2) 'такий, що стосується Республіки Україна; вироблений в Україні'. Контексти: рос. Толик – пример классического «беженца». Служба в жовто-блакитной армии его не привлекала, и он сбежал...; Нынешние «жевто-блакитные» «Запорожцы» (теперь это тоже «иномарки»)...; ...самостийное «жевто-блакитное» пиво...; принимают жевто-блакитное гражданство...; (3) 'пов'язаний з українським націоналістичним рухом за державну незалежність України; такий, що підтримує цей рух'. Контексти: рос. Там, в «высоких сферах» заходятся в спорах, какой быть Украине – червонной, жовто-блакитной...; В итоге ярко-красный Донбасс проголосовал за коммунистов, «жовто-блакитная» Галиция – за националиста Чорновила... (Буцева, 2009, с. 576). Якщо лексема ЖЁВТО-БЛАКИТНЫЙ має три ЛСВ, то, здавалося б, її аналог – лексична калька – повинна мати стільки ж, однак слово рос. ЖЁЛТО-ГОЛУБОЙ презентоване одним ЛСВ з указівкою лише на наявність відтінку значення, що збігається з другим ЛСВ слова ЖЁЛТО-ГОЛУБОЙ, порівн.: 'той, що стосується України; той, хто належить до прихильників державної незалежності України, підтримує її', а також відтінок значення – 'той, що є Україною'. Контексти-ілюстрації:*

рос. *К сведению для «желто-голубых» патриотов...; Желто-голубое ТВ заговорило о «массовых беспорядках»...; ...на одной из улиц «желто-голубые» порядки были встречены свистом...* (Буцева, 2009, с. 576). Отже, як бачимо, слова рос. ЖЁВТО-БЛАКИТНЫЙ і рос. ЖЁЛТО-ГОЛУБОЙ не є повними синонімами: запозичення-варваризм містить більший обсяг інформації. Хоч лексема, що подана у формі множини (рос. ЖЁЛТО-ГОЛУБЫЕ) трактується аналогічно до рос. ЖЁВТО-БЛАКИТНЫЕ (Буцева, 2009, с. 577). У наведених словникових статтях, включаючи ілюстративний матеріал, простежуємо наявність сем, що характеризують Україну з огляду на специфіку мовної свідомості росіян: найголовніший ворог для них – це ‘український націоналізм’, оскільки замість загальноросійської ідеї розгорнуто пропаганду націоналізму; лексема рос. «*жевто-блакитные*» презентується в лапках для вербалізації пейоративного значення. У наведених вище ілюстраціях змодельовано іронію: рос. *Почему не реет гордый жовто-блакитный?*. Армія жовто-блакитної держави також оцінюється негативно (порівн. фрази з актуалізованих вище фрагментів словникової статті /рос. *Служба в жовто-блакитной армии его не привлекала*/). Омовлено глузування над автомобільною продукцією України (рос. *Нынешние «жевто-блакитные» «Запорожцы» /теперь это тоже «иномарки»/*). До того ж наведений текст містить іронію, насміх, що актуалізована словами, узятими в лапки, як у цьому разі: рос. *Там, в «высоких сферах» заходятся в спорах...*. Лексема жовто-блакитний проектується на рос. *самостийное «жовто-блакитной» пиво*, де іронійність посилюється вживанням лексеми рос. *самостийный*, що повинна слугувати для номінації Української держави, а не алкогольних виробів. У прикладах часто повторюється негативно забарвлене, на думку укладачів словника, слово «націоналізм» у різних формах вербалізації, що було продемонстровано вище. Жовто-блакитні асоціюються з безладом, а жовто-блакитну владу, на думку росіян, засвистують (рос. *«жовто-блакитные» порядки были встречены свистом...*).

Синонімом до перифрази щодо хороніма Україна є не лише субстантивованій прикметник Жовто-блакитна, але й Самостійна. Рос. САМОСТИЙНАЯ належить до категорії власних назв, порівн.: ‘про незалежну Україну’, де прозоро подано й стилістичний маркер негативного сприйняття – іронійно. Наведімо контекстуальні приклади:

рос. При нынешнем уровне пошлин и акцизов на «самостийной» эта сумма за 4 вагона, к примеру, портвейна составляет 180 тыс. долл...; ...аппетит у самостийной большой...; ...стали жертвами разрыва экономических связей с Самостийной...; ...Самостийная все на карту поставит...

Водночас у словниковій статті зазначено, що лексема *Самостійна* подається «часто з порушенням орфографічного правила написання власної назви з великої літери» (Буцева, 2014b, с. 669), а це значить, що вербалізовано зневагу, негативне ставлення, презирство. Простежуємо актуалізацію уваги укладачів словника до вживання саме прийменника *НА*, а не *В* щодо України як держави, про що йшлося вище, для вербалізації іронії, глузливої тональності тощо. Зазначене простежуємо й у подальших контекстах. Фіксується в розглядуваному тлумачному словнику й ідеологізований прикметник *САМОСТИЙНЫЙ* як українізм російської мови, що презентований двома ЛСВ: (1) ‘той, що стосується незалежної України; випущений, вироблений там’. У словниковій статті простежуємо дискурсивне слово – указівний прислівник, що стосується України, *ТАМ* – зі зневажливою прагматикою. Експліцитно вказано й на стилістичний маркер негативної оцінки – *іронійно*. Наведено яскраві приклади вживання щодо розуміння задекларованої прагматики:

рос. В худшем случае пройдет год-два, пока Украина сможет взорвать первое «самостийное» ядерное устройство...; ...«Самостийное» зелье [заголовок]; ...«самостийная» экономика – самая слабая во всей Европе...; ...любителям самостийной водочки дешевле будет перейти на «Столичную»...; (2) ‘той, який є українцем; прихильник незалежності України’: рос. ...самостийные последователи Мазепы...; ...«самостийные панове» аннексировали территорию Севастополя... (Буцева, 2014b, с. 670).

Контексти презентують прозоро виражену насмішку з України: ідеться про рос. «самостийное» ядерное устройство, яке Росія відібрала; економіка України оцінюється як найслабша; українська горілка з означенням *самостійна* – надто дорога; поширене в мовному етикеті мешканців заходу України звертання рос. «самостийные панове» залапковане; актуалізовано й російську споконвічну ненависть до ко-

лишнього гетьмана війська запорізького України Івана Мазепи, якого цар Петро I піддав анафемі, та ін. Не менш виразною є і словникова стаття, що інтерпретує лексему-запозичення з української мови рос. САМОСТИЙНИК: запропоновано тлумачення, що містить маркер іронійно. Це, на думку укладачів словника, 'прихильник державної незалежності України'. Ілюстративний матеріал подано з указівкою на синтагматичні зв'язки. Приклади ілюструють негативне сприйняття розглядуваного поняття:

рос. Радикальные украинские «самостийники» оценивают «парламентский путь борьбы за независимость» как бесперспективный...; После августовского путча группа депутатов из 239 коммунистов переметнулась к ярым самостийникам... Подписание российско-украинского договора сочли событием чрезвычайной важности не только руководители Украины, но и оппозиционеры-самостийники... (Буцева, 2014б, с. 669).

Омовлено й семантичний відтінок розглядуваного слова: у російському дискурсивному просторі, на відміну від українського, значення цієї лексики дещо розширилося – 'про прихильників незалежності якогось іншого національно-територіального утворення; сепаратисти'. Наприклад:

рос. Санта Анна проявил себя отнюдь не Санта Клаусом по отношению к техасским самостийникам...; ...Самостийник – сторонник отделения Украины от Советского Союза и существования ее как самостоятельного буржуазного государства...; ...бить «самостийников» при первом удобном случае...; ...следование линии федерализма, пролегающей между унитаризмом «государственников» и конфедерализмом новых национальных «самостийников»...

Відомою є особлива ненависть росіян до громадян України, які проживають у її західних областях, де добре збереглася українська мова й здавна був поширений рух за українську незалежність, єдність і цілісність України. Не випадково, очевидно, у словнику виокремлено українізм рос. ЗАПАДЭНЦЫ і рос. ЗАПАДЕНЦЫ з урахуванням двох його орфографічних варіантів. Загальновідомо, що саме мешканці заходу України були масштабно виселені в Сибір як ідеологічно не-

надійні, ворожі до радянської влади. Запропоновано таке, на перший погляд, нейтральне тлумачення: 'мешканці західної частини України'. Однак у цьому разі наведено багато виразних контекстів, що презентують негативні почуття – ненависті, зневаги, нетерпіння, порівн.:

рос. Мы были из высланных. Из западных украинцев, ну, вспомнил? Западэнцы?... За три года суверенитета постепенно обострились противоречия между «западэнцами» и «схидняками» – восточниками и новороссами...; Никаким западенцам, западноукраинским национал-демократам, в моем понимании фашистам, не под силу подавить «чувство семьи единой», не разделить наши реки и города...; Председатель поссовета – хохол-западенец...; ...Многие помнят, что, победив на прошлых выборах во многом благодаря русскоязычным избирателям, Леонид Кучма затем быстренько выучил украинский язык и практически принял идеологию радикальных националистов-«западенцев»...; ...идет атака со стороны «западенцев»...; ...пропаганда западенцев бьет по Севастополю...; ...проявлениями агрессивного национализма «западенцев»...; ...кроме кучки озлобленных западенцев...; ...«руховцы», «западенцы» хотят свергнуть Украину в ту же беду...; ...можно пострадать от рук своих же западенцев... (Буцева, 2009, с. 611).

Як бачимо, лексема *западенці* містить у російській мовній свідомості такі смисли: (1) 'фашисти', (2) 'ті, які протистоять мешканцям східного регіону', (3) 'вороги', (4) 'націоналісти', (5) 'озлоблені', (6) 'агресивні', (7) 'носії української мови, яку росіяни не сприймають'. Концептуально важливим для російської пропаганди є запозичення з української мови рос. *РУХОВСКИЙ*, що тлумачиться як 'той, що стосується партії «Народний Рух України», рухівців; пов'язаний із їхньою діяльністю'. Укладачами словника традиційно омовлене важливе ідеологічне доповнення: «Рухівська ідеологія базується на протиставленні України і Росії» (Буцева, 2014б, с. 634). Серед наведених прикладів уживання пропонуємо ті, у яких презентовано відчуття несприйняття інтерпретованого поняття, порівн.: рос. *...руховские стенды с разжигающими межнациональную вражду материалами...; ...руховские активисты учинили петушинные бои перед президиумом...* (Буцева, 2014б, с. 634). Натрапляємо й на ідеологічно інтерпретовану однокореневу лексему рос. *РУХОВЦЫ* – 'члени, прихильники політичної партії «Народний рух України»'. Приклади вживання:

рос. В связи с митингом руховцев напрашивается всего один вопрос: в своем неприятии России на самом ли деле уверены молодые хлопцы, что именно они шагают в ногу, когда весь мир идет не в ногу?... руховцы, практически утратившие влияние на умы сограждан...; ...давать повод руховцам спекулировать на «имперских амбициях Москвы»...; ...лишь кучка руховцев... (Буцева, 2014б, с. 635).

Презентовано смисли: (1) 'ідуть неправильним курсом', (2) 'невпливові', (3) 'непопулярні', (4) 'протистоять Росії', (5) 'їх небагато'. Турбувало Москву й намагання українців увести в обіг власну валюту – *карбованець-купон*, *карбованець*, а згодом і *гривню*, що також стало об'єктом глузування. Простежуємо тлумачення й цієї реалії українського життя: зауважено, що рос. *КАРБОВАНЕЦЬ* – це рос. «украинское название рубля»; 'тимчасова валюта (прийнята з 10 січня 1992 р.); купон'. Ілюстративний матеріал: рос. ...было решено ввести временные деньги – карбованцы...; ...в данном случае ноу-хау содержится в механизме запуска (чего нет у карбованцев-купонов)...; ...на карбованець-купон сало не купишь...; ...упал курс карбованца-купона к доллару... (Буцева, 2009, с. 738). Як бачимо, моделюється іронійне сприйняття української валюти, як і в разі тлумачення лексеми-українізму *КРАВЧУКИ* чи *КРАВЧУЧКИ*. Стилiстичні маркери – *розмовне, жартiвливе*. Наведені ілюстрації містять саркастичну тональність, коли в лапках ужито слово «самостійна» й наводяться іронійні зневажливі перифрази, що позначають цю валюту й демонструють ніби історичний коментар, порівн.: рос. *Первая «самостийная» украинская валюта появилась на свет в образе купонов. В народе ее сразу же окрестили «Кравчуками», «фантиками», «деревянными» и – совсем просто – бумажками...; ...карбованцы, или, как в просторечии их называют, «кравчуки»...; ...нехай сам Кравчук и пользуется своими «Кравчуками»....* Надано й довідку щодо мотивації цієї лексеми: від імені першого президента України (1991–1994 рр.) (Буцева, 2014а, с. 286). Порівн. рос. *КРАВЧУЧКА* – 'двоколесний складний візочок або велика господарська сумка на колесах для перевезення вантажу'. Стилiстичні маркери – *розмовне, жартiвливе*. Насправді простежуємо сарказм із приниженням значення діяльності першого президента України, що увиразнюється в наданих контекстах:

рос. *Все наше добро поместилось вот в этой «кравчучке», – показывает баба Ульяна на «челночную» тележку, которыми переполнена*

вся страна...; ...Леонид Кравчук запомнился тем, что обострил отношения с Россией, отказался от ядерного оружия и положил начало «челночному движению»: сотни тысяч граждан потянули тележки, прозванные «кравчучками», с турецким и польским ширпотребом...; ...«кравчучка» – два колеса да ручка...; ...сухонький старичок волочит тяжелую «кравчучку»... (Буцева, 2014а, с. 286).

Тлумачний словник російської мови презентує і зневажливо-оцінну лексему з тональністю презирства рос. *ХОХЛОБАКС*. Інтерпретують це слово як синонім до рос. *карбованец* і рос. *купон-карбованец*. Стилiстичний маркер – *розмовне, жартiвливе*. Насправді простежуємо більш різку вербалізацію негативної оцінки, що демонструється в контекстах:

Теперь украинцы сами себя называют кравчучками, а «купоны», то есть украинские деньги, – хохлобаками...; Вряд ли кто ответит сегодня, каким образом обеспечить карбованец (его называют «хохлобаксом») национальным золотом...; ...12 ноября День рождения украинской национальной валюты – купона (он же «фантик», «хохлобакс»)... (Буцева, 2014б, с. 1253).

У наведених контекстах вербалізовано іронійні синоніми до назви української валюти. Виразним презентантом негативного сприйняття змісту слова є рос. прикметник рос. *УКРАИНСКО-РОССИЙСКИЙ* (рос. ...*Как тогда будут складываться украинско-российские и без того натянутые отношения...*; *Конфликты в Карабахе, Таджикистане, Приднестровье не добавили оптимизма, не говоря о серии менее горячих, но не менее конфликтных ситуаций типа украинско-российского спора о судьбе Черноморского флота...*; *...предотвращение братоубийственного украинско-российского конфликта...* / Буцева, 2014б, с. 1157/); рос. *УКРАИНО-РОССИЙСКИЙ* (рос. ...*факт, который ухудшает украинско-российские взаимоотношения и способствует напряжению в регионе...*, ...*с чувством матерого контрабандиста подъезжал к таможенному посту сурово суверенной Украины...* / Буцева, 2014б, с. 1156–1157/); рос. *УКРАИНО-НАТОВСКИЙ* (у России есть и иные причины для недовольства украино-натовским сближением... / Буцева, 2014б, с. 1155/). Негатив вербалізовано й тоді, коли тлумачаться не українiзми, а поняття, що проєктуються на Україну, наприклад: рос. *СУВЕРЕНИЦИ-*

КИ (рос. ...Эти обсуждения оставим «незалежникам», российским «суверенищикам», национал-империалистам и прочим персонажам политической авансцены... /Буцева, 2014б, с. 887/); рос. СИНДРОМ ПОДОЗРИТЕЛЬНОСТИ (рос. ...Не может не тревожить и синдром настороженной подозрительности российской элиты относительно Украины /Буцева, 2014б, с. 796/); рос. РУССКОЯЗЫЧНОСТЬ (рос. Внутренний враг найден в русскоязычности русского и украинского населения, в общей с Московским Патриархатом церковной системе, в идеях федеративного устройства Украины... /Буцева, 2014б, с. 633–634/); рос. РУСО-НЕНАВИСТНИК (рос. ...Вот чем в реальности обернулась для простых людей пресловутая «самостийность», о которой, захлебываясь в эйфорическом самоупоении, кликушествуют украинские демократы-русоненавистники!... /Буцева, 2014б, с. 633–634/); рос. КВАЗИЯДЕРНЫЙ (Один из считанных эмоционально окрашенных параграфов документа посвящен Украине, ее стремлению остаться ядерной (или «квазиядерной») державой и получить максимум от своего выгодного военно-стратегического положения /Буцева, 2009, с. 748/) та ін.

Усі проаналізовані випадки є реалізацією так званої «сірої пропаганди». Цей термін також міститься в розглядуваному словнику. Він потрактований цілком правильно: рос. СЕРАЯ ПРОПАГАНДА – ‘пропаганда, що використовує і перевірені, і неперевірені джерела інформації, підлаштовуючи факти з метою нав’язати свої висновки й оцінки’. Ілюстративний матеріал:

рос. Гораздо большего искусства требует «серая пропаганда» – полуправда, когда используются реальные события, к которым добавляются домыслы, вымыслы и «сомнения»...; ...«серая» пропаганда вместо социологии...; ...«утка», именуемая в военных кругах термином «серая пропаганда»...

Це калька з англійської мови: *gray propaganda* (Буцева, 2014б, с. 765). Зразки «сірої» пропаганди й були надані вище.

4. Вербалізація «чорної» пропаганди – російський новояз

В інтернетмережі поширився короткий тлумачний словник російсько-го новоязу, укладачем якого є Юрій Руденя, який зазначає, що «в остан-

ні роки російський сегмент перейшов на дуже специфічний новояз і виникла необхідність створення тлумачного словника для адекватного сприйняття написаного. З'явилися не лише нові слова, але й змінилися значення старих. Звичайно, укладання такого словника – праця тривала й навряд чи він швидко з'явиться, тому я вирішив укласти короткий довідник найбільш уживаної лексики, який може бути корисним для читачів-початківців» (Руденя, 2019).

Пропонуємо вибірковий огляд словникових статей із цього так званого тлумачного довідника з авторським перекладом українською мовою: принцип укладання цього «словника» залишається не зрозумілим – ані алфавітний, ані алфавітно-гніздовий, ані ідеографічний. Наведемо лише деякі словникові статті, якщо їх так можна кваліфікувати – у чому дуже сумніваємося, зокрема порівняймо інтерпретацію терміна рос. *УКРАИНА* – ‘країна, що не має права на існування’. Актуалізовано давню міфологему, що наводиться нині і в українському дискурсі для розкриття її правдивого змісту: *України не було, нет і бить не может! / України не було, немає і не може бути!*, а також *Україна – це Малоросія як частина Росії (Україна – Південь Росії), у якій проживають малороси, хохли («неправильні росіяни»)*.

У розглядуваному квазісловнику пропонується інтерпретація (1) агентивних імен – українців, українських військослужбовців та носіїв української мови: для номінації терміна *українець* (рос. *украинец*) пропонується такий синонімний ряд: рос. *БЕНДЕРОВЕЦ, КАСТРЮЛЕВОГОЛОВЫЙ, РАГУЛЬ, УКРОП*, а, власне, рос. *УКРАИНЕЦ* – це ‘неправильний росіянин, якого придумали в Генштабі Австро-Угорщини’; військовослужбовців збройних сил України номінують рос. *БОЕВИК* і *КАРАТЕЛЬ*. Крім того, пропонується псевдотлумачення таких слів, як: рос. *СВИДОМИТ* – ‘людина, яка вважає своєю рідною мовою українську’; рос. *ХОХОЛ* – ‘громадянин України, незалежно від етнічного походження’. Подано квазіінтерпретацію (2) збірних назв громадян України та номінації, презентовані у формі множини: рос. *БРАТСКИЙ НАРОД* – ‘фашисти, бандерівці, рагулі, «кастрюлеголови» й карателі’; рос. *НАШИ СООТЕЧЕСТВЕННИКИ* – ‘громадяни України, чиею рідною мовою є російська’; рос. *ПРЕДАТЕЛИ* – ‘«наші соотечественники» (укр. «наші співвітчизники»), які вважають своєю батьківщиною Україну’. Окремо вкажімо на (3) усталені багатокомпонентні словесні формули, що мають аналоги в сучасному українському дискурсі: рос. *НАС ТАМ НЕТ* –

тлумачення: 'рос. «мы там есть» / переклад укр. «ми там є»'; рос. *МЫ ЖЕ ОДИН НАРОД* – 'рос. «убьём вас всех при первой возможности» / укр. «уб'ємо всіх за першої ж можливості». Російський вираз «*их там нет*» (передається українською графікою «іх там нет») аглютинувався в українському мовному просторі в слово *їхтамнет* (відбулося злиття), ця лексема стала навіть основою для творення іронічної назви агентивної особи жіночої статі *їхтамнетка*, що походить від українізованого *їхтамнет*, наприклад: *А цій істоті я сказала в очі, що тут Україна і така російська брехня не проходить. Теж мені їхтамнетка* (YouTube: Час інформ, 28.07.2021).

Українці демонструють словесне протистояння. Як бачимо, аналізований інтернетний псевдословник-довідник у яскраво вираженій агресивній формі експліцитно декларує те, що було більш імпліцитно презентовано в статтях словника нових слів і значень російської мови 2009, 2014 рр., який було залучено до аналізу. «Сіра пропаганда» набула форми пропаганди «чорної» – ще більш агресивної. Однак у сучасному українському дискурсивному просторі простежуємо протидію російській пропаганді.

5. Висновки

Значення слова може нести запрограмовану інформацію, відповідне тлумачення, що базується на певній ідеології. Від того, яка ідеологія є панівною в певній державі, залежить здійснювана цією державою мовна політика й маніпулятивні технології тлумачення ідеологічно маркованих слів, зокрема й запозичених з української мови. Строгий контроль за мовою виявляється в ретельному відборі слів для тлумачень з актуалізацією маніпулятивних технологій інтерпретації лексичного значення на рівні семантики, синтактики і прагматики. Такі псевдоінтерпретації ворожі справжній науці, оскільки відбувається квазітлумачення, чи неправдива інтерпретація, що часто протилежна поняттєвій сутності запозиченого українського слова: відбувається полярна зміна оцінного значення, актуалізується негативна прагматика (зневага, презирство, іронія, сарказм та под.), простежуємо свого роду маніпулятивну гру смислами, тобто маніпуляцію з планом змісту лексичної одиниці, а також моделювання okazіональних форм із вираженою пейоративністю. Водночас надмір ретельно відбувається підбір

чималої кількості ілюстрацій, де задекларовані негативні смисли легко прочитуються.

Щодо запозичень-українізмів російської мови, то простежуємо, крім того, явище експансії: штучне спрямування уваги суспільства на негативне сприйняття українізмів та всього того, що пов'язане з Україною з метою вироблення певного суспільного ідеологічно-психологічного комплексу, що згодом і презентує шкалу соціальних цінностей відповідного мовного колективу чи відповідну шкалу оцінки довкілля в носіїв мови: ненависть до України та українців, зверхнє, зневажливе ставлення до них, тобто відповідне різко негативне моральне й етико-естетичне їх сприйняття. Відбувається вербалізація масової «повсякденної» свідомості суспільства, що починається з інтерпретації лексичних значень у словниках та повсякденних маніпуляціях ЗМІ (ілюстративний матеріал до словникових статей дібране саме з дискурсу відповідно налаштованих російських ЗМІ).

Принцип антропоцентризму як точка відліку в пізнанні та оцінці довкілля невід'ємний від принципу соціоцентризму – сприймання світу крізь призму людської свідомості, відповідного колективу мовців. Цей принцип є органічним складником антропоцентризму загалом, оскільки людина – це свого роду сукупність суспільних відносин. Простежуємо інформфальсифікацію. Російські ідеологічні міфологеми вкорінені в моральній, політичній, історичній, соціальній, художній культурі сучасного російського суспільства; вони живляться методологічними процедурами російської імперської, постімперської, зокрема й радянської, пропаганди й постулатами, розробленими сучасною путінською ідеологією «русского мира».

ЛІТЕРАТУРА

- Bilodid, I. (1972). *Psykhologichni osnovy indyvidualnoho movlennia*. In I. Bilodid (Ed.). *Filosofski pytannia movoznavstva* (pp. 91–111). Kyiv. [Білодід, І. К. (1972). Психологічні основи індивідуального мовлення. In І. К. Білодід, *Філософські питання мовознавства*. (pp. 91–111). Київ].
- Bolindzher, D. (1987). *Istina – problema lingvisticheskaya*. In M. Dmitrovskaya & P. Parshina (Eds.). *Yazik i modelirovanie sotsialnogo vzaimodeistviya* (pp. 23–43). Moskva. [Болинджер, Д. (1987). Истина – проблема лингвистическая. М. Дмитриовская & П. Паршина (Eds.). *Язык и моделирование социального взаимодействия* (pp. 23–43). Москва].
- Butseva, T. (Ed.). (2009). *Novie slova i znacheniya. Slovar-spravochnik po materialam pressi i literaturi 90-kh godov XX veka: v 3 tomakh*. Vol. 1. Moskva. [Буцева,

- T. (Ed.). (2009). *Новые слова и значения. Словарь-справочник по материалам прессы и литературы 90-х годов XX века, в 3 томах*. Vol. 1. Москва].
- Butseva, T. (Ed.). (2014a). *Novyye slova i znacheniya. Slovar-spravochnik po materialam pressi i literaturi 90-kh godov XX veka: v 3 tomakh*. Vol. 2. Moskva. [Буцева, Т. (Ed.). (2014a). *Новые слова и значения. Словарь-справочник по материалам прессы и литературы 90-х годов XX века, в 3 томах*, Vol. 3. Москва].
- Butseva, T. (Ed.). (2014b). *Novie slova i znacheniya. Slovar-spravochnik po materialam pressi i literaturi 90-kh godov XX veka: v 3 tomakh*, t. 3. Moskva. [Буцева, Т. (Ed.). (2014b). *Новые слова и значения. Словарь-справочник по материалам прессы и литературы 90-х годов XX века, в 3 томах*, Vol. 3. Москва].
- Gumboldt, fon V. (1984). O vliyani razlichnogo kharaktera yazykov na literaturu i dukhovnoye razvitiye. In Gumboldt, fon V., *Izbrannye trudy po yazykoznaniiyu* (pp. 324–326). Moskva. [Гумбольдт, фон В. (1984). О влиянии различного характера языков на литературу и духовное развитие. In Гумбольдт, фон В., *Избранные труды по языкознанию* (pp. 324–326). Москва].
- Kosmeda, T. (2000). *Aksiolohichni aspekty prahmalinhvistyky: formivannia i rozvytok katehorii otsinky*. Lviv. [Космеда, Т. (2000). *Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки*. Львів].
- Kosmeda, T. (2020). Retseptsiya statusa ukrainskogo yazyka v rossiiskom yazykoznanii: mif i realnost. *Slavia Centralis*, 1, 126–135. [Космеда, Т. (2020). Рецепция статуса украинского языка в российском языкознании: миф и реальность. *Slavia Centralis*, 1, 126–135].
- Potebnya, A. (1993). *Misl i yazyk*. Kiyev. [Потебня, А. (1993). *Мысль и язык*. Киев].
- Rudeny, Yu. (2019). *Kratkii tolkovii slovar russkogo novoyaza*. <https://site.ua/yury.rudeny/kratkii-tolkovi-slovar-russkogo-novoyaza-iy6l28j> (10.05.2024). [Руденя, Ю. (2019). *Краткий толковый словарь русского новояза*. <https://site.ua/yury.rudeny/kratkii-tolkovi-slovar-russkogo-novoyaza-iy6l28j>].
- Shynkaruk, V. (Ed.). (2002). *Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk*. Kyiv. [Шинкарук, В. (Ed.). (2002). *Філософський енциклопедичний словник*. Київ].
- Vaisgerber, L. (2004). *Rodnoi yazyk i formirovanie dukkha*. Moskva. [Вайсгербер, Л. (2004). *Родной язык и формирование духа*. Москва].
- Wysoczański, W. (2022). Język wobec czynników społecznych. Nowa leksyka języka polskiego 2. połowy XX – początków XXI wieku jako zwierciadło życia społecznego. *Roczniki Humanistyczne*, 70 (6), 222–232.
- Zemszał, P. (2023). Językowe sposoby deprecjacji Ukrainy jako niezależnego państwa i jej delegitymizacji w dyskursie rosyjskiego radykalnego prawosławia. *Przegląd Rusycystyczny*, 2 (182), 208–232.

Oksana Kushlyk

Department of the Ukrainian Language
Drohobych I. Franko State Pedagogical University
Drohobych, Ukraine
okushlyk@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-7502-622X>

Зіставлення континууму семантичних позицій вербальної зони типових словотвірних парадигм дієслів-ономатопів на позначення звуковияву в процесі споживання в українській і польській мовах

Анотація. У статті зіставлено дериваційні можливості дієслів-ономатопів із семантикою звуковияву в процесі споживання щодо продукування вербативів в українській і польській мовах. Актуалізовано необхідність такої студії, що пов'язано з подальшим розвитком основоцентричної дериватології кожної з мов, одним із напрямків якої є проведення порівняльних досліджень словотвору на предмет окреслення типологізувальної ролі твірної основи в різних дериваційних процесах. Наголошено на зумовленості словотвірних можливостей дієслів як твірних слів їхніми загальними особливостями, зокрема семантичними, морфологічними й синтаксичними, а також і частковими, притаманними лише цьому лексико-граматичному розрядові слів, серед іншого сприятливістю їхньої семантики до багатозначності, специфікою категоризування ними позамовної дійсності тощо.

Дослідження виконано на основі словотвірнопарадигмального механізму аналізу фактичного матеріалу з фокусуванням на дієсловах-девербативах, які сформували вербальну зону типових словотвірних парадигм як показників словотвірної спроможності слів у кожній із мов. У межах цієї зони інвентаризовано всі деривати, встановлено континуум реалізованих ними семантичних позицій, визначено арсенал словотворчих засобів, за допомогою яких постали деривати, простежено їхню здатність розвивати додаткові семантичні відтінки тощо.

Дійдено висновку щодо відносної подібності словопороджувальної здатності дієслів-ономатопів із семантикою звуковияву в процесі споживання реалізовувати ті чи ті семантичні позиції: відносність детерміновано, з одного боку, спорідненістю української і польської мов, а з іншого – особливостями граматичного ладу кожної з мов.

Ключові слова: словотвірна парадигма; словотвірне значення; твірна основа; словотворчий засіб; вербальна зона; семантична позиція; дієслово-ономатоп (відзвуконаслідувальне дієслово); процес споживання; роди (способи) дієслівної дії; девербатив; вербатив.

Comparison of the Continuum of Semantic Positions in the Verbal Zone of Typical Word-Forming Paradigms of Onomatopoeic Verbs to Denote the Vocal Imitation of the Sound in the Process of Consumption in the Ukrainian and Polish Languages

Abstract. The article compares the derivational capacity of onomatopoeic verbs with the semantics of vocal imitation of the sound to form verbatives in the process of consumption in the Ukrainian and Polish languages. The author emphasizes the necessity of such a study, which is related to further development of the stem-centric derivatology in each of the languages, with one of its areas being comparative studies of word formation in order to delineate the typological role of the stem in various derivational processes. The article highlights the determination of the word-forming capacities of verbs as base words by their primarily general features, including semantic, morphological and syntactic, as well as by their partial features inherent only to this lexical-grammatical word category, among other things, by predisposition of their semantics to polysemy, the specifics of categorizing extra-linguistic reality, etc.

The research is based on the word-formation paradigmatic mechanism of analyzing factual material with a focus on verbal deverbatives, which formed the verbal zone of typical word-formation paradigms as indicators of the word-formation capacity of words in each of the languages. The author inventories all derivatives within this zone, establishes the continuum of realized semantic positions, identifies the arsenal of word-forming means used to create derivatives, traces their ability to develop additional semantic shades, etc.

It is concluded that the word-forming capacity of onomatopoeic verbs with the semantics of vocal imitation of the sound is relatively similar in terms of the ability to realize the established semantic positions in the process of consumption: the relativity is determined, on the one hand, by the kinship of the Ukrainian and Polish languages, and on the other hand, by the peculiarities of the grammatical system of each language.

Keywords: word-formation paradigm; word-formation meaning; stem; word-forming means; verbal zone; semantic position; verb-onomatope (sound imitating verb); the process of consumption; modes of action; deverbative; verbative.

Актуалізація наукової проблеми

Серед обсягу наукових проблем, які порушують лінгвісти в контексті основоцентричного аспекту вивчення словотвору, чільне місце відведено порівняльним дослідженням дериваційних явищ, процесів тощо. Одним з ракурсів таких досліджень є зіставлення словотвірного потенціалу слів, належних до різних структурних одиниць (частини мови, лексико-семантичної чи тематичної групи, словотвірного типу тощо), двох чи й трьох мов – як генетично споріднених, так і неспоріднених. Зіставлення словотвірного потенціалу тих чи тих мовних одиниць передбачає спершу з'ясувати їхній словотвірний потенціал у межах кожної мови (аналізують словотвірний потенціал слів на основі словотвірнопарадигмального механізму опису фактичного матеріалу¹), а тоді вже порівняти його з урахуванням двох чи трьох мов – на предмет окреслення ступеня відповідності словотвірних можливостей еквівалентних твірних слів у цих мовах, визначення інвентарю словотворчих засобів для реалізації семантичних позицій, простеження спроможності девербативів розвивати додаткові семантичні відтінки, а також, що, на думку В. Грещука, є дуже важливим, на предмет установлення домінантних ономазіологічних ознак, фіксованих твірними основами в зіставляваних мовах (Грещук, 2007, с. 19).

Незважаючи на порівняно недавню зміну фокусу уваги українських і польських мовознавців у дослідженнях словотвірних процесів, явищ тощо зі словотворчого форманта на твірну основу, що є засадничим основоцентричного аспекту розвитку дериватології, і вибір словотвірної парадигми як комплексної дериваційної одиниці, яка «є більш оптимальною й «операбельною» комплексною одиницею класифікації й опису матеріалу, ніж словотвірне гніздо» (Грещук, 2007, с. 24), лінгвоукраїністика і лінгвополоністика вже мають певні напрацювання в цьому ракурсі, до того ж у зіставному аспекті. Ідеться про розвідки українських науковців, зокрема Л. Сегіна, який порівнює словотвірний потенціал дієслів зі значенням динамічної просторової

¹ Докладніше засади словотвірнопарадигмального принципу систематизування дериватів див. матеріал статті «Дериваційний потенціал дієслів-ономатопів на позначення супровідного звуковияву у процесі споживання (зіставний аспект наповнення субстантивної зони типових словотвірних парадигм відзвуконаслідувальних дієслів в українській і польській мовах)» (Кушлик, 2023, сс. 81–82).

локалізованості в українській і польській мовах (Сегін, 2017), Н. Ярошенко, яка типологізує словотвірні парадигми дієслів *sazhatʹ*, *saditi* і *sądzić* в російській, українській і польській мовах (Ярошенко, 2004), а також праці польських лінгвістів, серед інших М. Малановської-Статкевич, яка зіставляє словотвірний потенціал відзвуконаслідувальних дієслів зі значенням супровідного звуковияву в процесі споживання в чеській і польській мовах (Malanowska-Statkiewicz, 2017). Власне матеріал М. Малановської-Статкевич послуговував поштовхом для порівняння типових словотвірних парадигм досліджуваних авторкою вершинних дієслів, проте в українській та польській мовах, що не було ще предметом докладного вивчення.

Об'єктом дослідження в пропонованій студії є відзвуконаслідувальні дієслова (*dźwiękonaśladowcze czasowniki*), або дієслова-ономатопи, із семантикою звуковияву в процесі споживання в українській і польській мовах (*плямкати, мляскати, сьорбати, хлебтати, хрумати, хрупати, чавкати, чвакати* тощо; *chłipać, chłupać, chleptać, chrupać, stokaç, mlaskać, siorbac* та ін.)². Предмет аналізу – їхня словотвірна спроможність продукувати дієслова, які формують вербальну зону *типової словотвірної парадигми* (далі ТСП) дієслів цієї лексико-семантичної групи кожної з мов.

Мета дослідження – порівняти континуум семантичних позицій, реалізованих дериватами вербальної зони³ ТСП дієслів-ономатопів на позначення супровідного звуковияву в процесі споживання в українській і польській мовах.

Виклад основного матеріалу дослідження

Зумовленість словотвірного потенціалу дієслів як вершини ТСП їхнім центральним статусом у системі частин мови – з огляду на сукупність трьох різнорідних ознак, зокрема *семантичних* (дієслова як основний клас ознакових слів, а отже, і найпоказовіший тип предикатів, розрізняючись за семантичними функціями, представляють предикати дії,

² Про специфіку об'єкта дослідження див. там само (Кушлик, 2023, сс. 83–86).

³ Зіставлення континууму семантичних позицій субстантивної зони типових словотвірних парадигм цих відзвуконаслідувальних дієслів див. там само (Кушлик, 2023, сс. 86–97).

процесу, стану, локативності, які водночас є носіями активної валентності, тобто значенневої здатності поєднуватися з певною кількістю залежних іменникових компонентів у реченні), *морфологічних* (дієслова мають найбільшу щодо кількості й складності систему граматичних категорій і відповідних форм для вираження їх), *синтаксичних* (дієслова, виконуючи в реченні функцію присудка двоскладного чи головного члена односкладного речень, формують його ядро) – є безперечною, на що неодноразово вказували у своїх працях як українські, так і польські лінгвісти (Вихованець, 1992, сс. 93–111; Городенська, 2004, сс. 217–297; Загнітко, 1996, с. 296; Кушлик, 2015, с. 292; Tesnière, 2015, с. 97; Bellert, Saloni, 1972, сс. 223–236; Buttler, 1976, сс. 8–29; Sędziak, 2002, с. 191; Laskowski, 1999, с. 225 та ін.). Проте аналіз наповнення вербальної зони ТСП із дієсловами-вершинами, з'ясування особливостей репрезентації тих чи тих семантичних позицій у межах цієї зони, установлення інвентарю словотворчих засобів для продукування девербативів укладаються уже зроблені узагальнення ще кількома: вербальну зону формує досить значна кількість дериватів при порівняно незначній кількості словотворчих засобів, що пояснюють властивістю дієслів як частини мови бути найбільш сприятливими для розвитку багатозначності (Соколова, 2003, с. 9; Wróbel, 1999, с. 539; Janowska, 2013, с. 26); усе частіше різні процеси та механізми словотворення загалом і дієслівного зокрема пояснюють синтаксичним підґрунтям (Doroszewski 1963; Городенська, 1983, сс. 152–212; Городенська, 2000 та ін.), а з розширенням наукових парадигм, крізь призму яких розглядають сьогодні всі лінгвальні явища, – опертям і на когнітивний підхід (Puzynina 1994; Grzegorzczkova 1997; Grzegorzczkova, Szymanek, 2001; Przybylska, 2006; Kuligowska, 2014; Waszakowa, 2017; Воскобойник, 2017 та ін.).

Вербальну зону ТСП відзвуконаслідувальних дієслів на позначення супровідного звуковияву в процесі споживання в українській і польській мовах наповнено девербативами здебільшого з модифікаційним *словотвірним значенням* (далі СЗ), або т. зв. родами (способами) дієслівної дії⁴. Семантика таких похідних одиниць є сумарним

⁴ З огляду на те, що об'єктом дослідження є відзвуконаслідувальні дієслова, які в граматиці української мови належать до одновидових дієслів недоконаного виду (Городенська, 2017, с. 399), а отже, не можуть мати відповідника доконаного виду, усі деривати, утворені за допомогою префіксів (чи префіксів і суфіксів), становитимуть роди дієслівної дії; у граматиці ж польської мови, де дієслова-ономатопи мають відповідний видовий корелят, зокрема дієслово із суфіксом *-ną* (Кушлик, 2023,

поєднанням прямого значення твірної основи й словотворчого засобу, що, за Є. Карпіловською, характерно для першого типу мотивувальних відношень між семантичною структурою твірного і похідного слів (Карпіловська, 1990, с. 49).

Загалом категоризування позамовної дійсності за допомогою родів (способів) дієслівної дії (категорію виокремив ще свого часу шведський лінгвіст З. Агрелль у праці «*Aspektänderung und Aktionsartbildung beim polnischen Zeitwort*» [Agrell, 1908]) є специфічною рисою дієслівної системи слов'янських мов (Сорокін, 2009, с. 79), що полягає в спроможності вербативів за допомогою відповідних словотворчих засобів виражати різні семантичні відтінки, які в різний спосіб модифікують значення твірної одиниці. До того ж з урахуванням властивості дієслову полісемійності (кількість лексико-семантичних варіантів деяких дієслів сягає 10 або й більше) важливо простежувати ці семантичні відтінки в площині того самого лексико-семантичного варіанта, що дає змогу адекватно окреслювати такі роди дієслівної дії, оскільки різні лексико-семантичні варіанти аналізованого дієслова можуть по-різному виражати ступінь граничності (тобто утворювати / не утворювати видову корелятивну пару) і мати різну кількість похідних, серед іншого й родів дієслівної дії (Соколова, 2017, с. 416).

Проблему категорії родів дієслівної дії в межах ширшої категорії аспектуальності в лінгвоукраїністиці докладно опрацьовували В. Русанівський, А. Грищенко, І. Вихованець, К. Городенська, А. Загнітко, С. Соколова та ін. Різnobічність потрактування мовознавцями підходів (семантичного, лексико-граматичного, словотвірного та ін.) до вивчення аспектуальної категорії родів дієслівної дії, номінування та дефінування її, співвіднесення з категорією дієслівного виду як іншою аспектуальною категорією та складність самої описуваної категорії, її синкретичний характер, з одного боку, і намагання максимально конкретизувати передавану семантику, – з іншого, спричиняють відсутність єдиних засад систематизування їх, результатом чого є різний обсяг виділюваних позицій⁵. А з огляду на те, що йдеться про дієслова,

с. 87), і де більшість лінгвістів обстоюють віднесення перфективів до словотвірних категорій, а імперфективів – до формотвірних (або словозмінних) (Bogusławski, 2010, с. 179; Karolak, 2005; Łaziński, 2020, с. 40 та ін.), актуальним буде зарахування до ТСП усіх виявлених одиниць, крім тих, що утворені за допомогою суфікса *-nq-*.

⁵ Докладніше про це див.: (Кушлик, 2016, сс. 83–84).

які, порівняно з усіма іншими частинами мови, найчастіше надаються до розвитку полісемії, стає зрозумілим, що коректнішим буде висловлюватися про тенденційність стосовно експлікування тим чи тим дієсловом-девербативом певного значення або ж його відтінку. Визнаним варіантом диференціації родів дієслівної дії є виокремлення трьох основних типів модифікацій: *темпоральних* (часових), *квантитативних* (кількісних) і *результативних* (Русанівський, 1993, сс. 201–210; Городенська, 2004, сс. 236–242; Кушлик, 2016, сс. 441–508).

Не однастайними щодо окреслення кількісних та якісних параметрів дієслівних модифікацій є й дослідники категорії родів дієслівної дії (*rodzajów akcji*) у польській граматиці. Серед відомих науковців, хто порушував ці питання, – S. Agrell (Agrell, 1908), E. Koschmieder (Koschmieder, 1934), S. Karolak (Karolak, 2005, 2008), A. Bogusławski (Bogusławski, 1993), A. Kątny (Kątny, 1994), H. Wróbel (Wróbel, 1999), J. Stawnicka (Stawnicka, 2009, 2010), M. Łaziński (Łaziński, 2020) та ін. Утім орієнтування на засади вирізнення категорії родів дієслівної дії в слов'янській граматиці, закладені основоположниками цієї категорії, незважаючи на наявні відмінності в граматичному ладі кожної з мов, зумовило відносну подібність реалізованих модифікацій.

ТСП із вершинними відзвуконаслідувальними дієсловами на позначення супровідного звуковияву в процесі споживання в українській і польській мовах формують темпоральні й квантитативні модифікації.

Темпоральність реалізовано двома семантичними позиціями – ‘почати видавати звук’ і ‘видавати звук недовго’. Експлікатором СЗ ‘почати видавати звук’ в українській мові слугує префікс *за-*, у польській – споріднений префікс *za-*, які утворюють у кожній із мов т. зв. інхоативний рід дієслівної дії. В українській мові всі деривати із цією семантикою кодифіковані, пор.: *заплямкати* (ВТССУМ, с. 414; ГСУЛМ, с. 131; СУМ-20), *засьорбати* (ВТССУМ, с. 426; ГСУЛМ, с. 89; СУМ-20), *захрумати* (ВТССУМ, с. 434; ГСУЛМ, с. 134; СУМ-20), *захрумкати* (ВТССУМ, с. 434; ГСУЛМ, с. 131; СУМ-20) та ін., тоді як у польській мові деякі девербативи кодифіковані, пор.: *zamlaskać* (SJP Dorosz.; SGS, III, с. 465; SGJP), *zastokać* (SJP Dorosz.; SJP PWN), а деякі, зокрема *zasiiorbać*, *zachrupać*, *zachrumkać*, *zachłęptać*, – ні. Проте некодифіковані одиниці часто вживаються в мовленні (це відображають тексти художніх творів різних авторів), що дає підстави вважати їх компонентом вербальної зони ТСП

аналізованої групи дієслів, напр.: *Nie czekając, [Siliasz] sam zgarnął kilka i wrzucił do ust, zachrupał smakowicie* (Gołkowski, 2022, с. 114).

Деривати зі СЗ ‘видавати звук недовго’ (делімітативний рід дієслівної дії) постають в українській мові за допомогою префікса **по-**, у польській – спорідненого префікса **po-**, які взаємодіють з твірними основами дієслів недоконаного виду, пор.: *поплямкати* (ВТССУМ, с. 1059), *похрумкати* (ВТССУМ, с. 1095; ГСУЛМ, с. 134), *похрумкати* (ВТССУМ, с. 1095; ГСУЛМ, с. 131), *поцмокати* (ВТССУМ, с. 1095; ГСУЛМ, с. 131) тощо; *pochlipać* (PSWP), *pochrupać* (PSWP), *pochleptać* (SJP Dorosz.; SGJP; SGS, III, с. 72), *pomlaskać* (SGS, III, с. 464; SGJP; SSGCP, III, с. 172; PSWP), *posiorbać* (PSWP), напр.: *Вихиливши віскі одним духом, він [ірландець] поцмокав губами, так, наче хотів упевнитись, чи то справді добрий напій* (Під, 1993, с. 236); *Zamknął [Romko] oczy, z rozmarzeniem wciągnął zapach figowej marmolady, z zadowoleniem pomlaskał* (Osijchuk, 2023, с. 74).

Квантитативні модифікації в обох мовах репрезентовано передусім семантичними позиціями ‘видати звук один раз’ і ‘видавати звук багато разів’ як реалізаторами категорії кратності. Засобом творення девербативів зі СЗ одноразовості дії в українській мові є суфікс **-ну-**. Дієслова з т. зв. семельфактивним значенням постають від усіх аналізованих вершинних слів, пор.: *плямкнути* (ВТССУМ, с. 987; ГСУЛМ, с. 179; СУМ-20), *сьорбнути* (ВТССУМ, с. 1423; ГСУЛМ, с. 177), *хрумкнути* (ВТССУМ, с. 1574; ГСУЛМ, с. 179), *хрупнути* (ВТССУМ, с. 1575; ГСУЛМ, с. 180) тощо, напр.: *...купець не зачепився за кольку, позбув втручання хмизоносове неухагою, голосно сьорбнув...* (Загребельний, 2005, с. 106). На противагу однастайності серед українських дериватологів щодо потрактування дієслів, утворених за допомогою суфікса **-ну-**, як лексичних дериватів, більшість польських лінгвістів вважає їх корелятом доконаного виду й зараховує, як ми вже згадували, до формотвірних (словозмінних) категорій. Лише в деяких словниках польської мови можна натрапити на кваліфікацію цих слів як девербативів – власне із семельфактивним модифікаційним СЗ, пор.: *chlupnąć* (SEJP Boryś, с. 61), *mlasnąć* (SEJP Boryś, с. 331), *cmoknąć* (SEJP Boryś, с. 86), *siorbnąć* (SEJP Boryś, с. 549) тощо, свідченням чого є й відповідні ілюстрації на кшталт: *...siorbnał tak głośno, że wszyscy popatrzeli; zdekonfiturowany jeszcze głośniej siorbnał, aż się zaśmiali* (Wańkowicz, 1980, с. 68).

Семантичну позицію ‘видавати звук багато разів’ (т. зв. ітеративний рід дієслівної дії) у вербальній зоні ТСП в обох мовах представлено

дієсловами як доконаного, так і недоконаного виду. Виразниками цього СЗ у ТСП відзвуконаслідувальних дієслів загалом й аналізованої лексико-семантичної групи зокрема є здебільшого дієслова недоконаного виду. Словотворчими засобами відповідно слугують конфікси **по-...-ува-** та **ро-...-ywa-/iwa-**, які вносять додатковий значеннєвий відтінок до загальної семантики деривата – актуалізують повторення того чи того звуку час від часу, пор.: *поплямкувати* (BTCCСУМ, с. 1059; ГСУЛМ, с. 102; СУС, с. 226; СУМ-20), *посьорбувати* (BTCCСУМ, с. 1086; ГСУЛМ, с. 92; СУС, с. 226; СУМ-20), *похрумкувати* (BTCCСУМ, с. 1095; ГСУЛМ, с. 102; СУС, с. 226; СУМ-20), *поцмокувати* (BTCCСУМ, с. 1095; ГСУЛМ, с. 102; СУМ-20), *почавкувати* (BTCCСУМ, с. 1095; СУМ-20) тощо; кодифіковані *pochleptywać* (SJP Dorosz.; SJP), *pomlaskiwać* (SJP Dorosz.) і некодифіковані *postokiwać*, *pochrupywać*, *pochrumkiwać*, *posiorbywać*, напр.: *Шукаючи чогось між зложеними паперами, він [Макогон] щоразу голосно похрумкував...* (Тарнавський, 1979, с. 109); *Przy jedzeniu Wasik pomlaskiwał nieco, ale że dzięki mej przezorności nie było do posiłku zupy, nie miał okazji do siorbania* (Janin, 1981, с. 71).

Аналіз опрацьованих лексикографічних джерел польської мови дає підстави висновувати про фіксування різного статусу названих кодифікованих слів: їх вважають то лексичними дериватами, чи родами дієслівної дії, то аспектовими корелятами недоконаного виду відповідних дієслів доконаного виду. Наприклад, дієслово *pomlaskiwać* потрактовано як лексичний дериват у «Słowniku języka polskiego» (pod red. W. Doroszewskiego) зі значенням ‘mlaskać z cicha, od czasu do czasu’ (SJP Dorosz.) і як корелят аспектової пари у «Słowniku gniazd słowotwórczych współczesnego języka ogólnopolskiego» (pod red. M. Skarżyńskiego), «Słowniku gramatycznym języka polskiego», «Słowniku syntaktyczno-generatywnemu czasowników polskich» pod red. K. Polańskiego (SGS, III, с. 465; SGJP; SSGCZP, III, с. 172). На нашу думку, якщо розглядати постання дериватів у результаті розвитку мотивувальних відношень між твірним і похідним словами в межах описуваного нами першого типу, то обтяження додатковим значеннєвим відтінком (‘час від часу’) увиразнює нетотожність семантики компонентів ймовірної аспектової пари, а отже, йдеться радше про лексичну деривацію, у результаті якої утворюється дієслово з модифікаційним СЗ, яке водночас поєднує багаторазовість і послаблену інтенсивність. J. Stawnicka характеризує такі модифікації як «akcje iteratywne

powtarzające się / rozczłonkowane (nieregularna powtarzalność i/lub osłabiona intensywność)» (Stawnicka, 2010, с. 92).

Небагато вершинних дієслів здатні продукувати девербативи доконаного виду зі СЗ ‘видати звук кілька разів’. Дериваторами при цьому слугують в українській мові префікс **по-**, у польській – префікс **po-**, пор.: *поплямкати, поцмокати; pomlaskać, pociąkać* та ін., напр.: *Kasper też machnął, **pociąkał**, pokręcił językiem po wargach i przyznał rację* (Szlachetko, 2020, сс. 78–79). Примітно, що межа розрізнення девербативів, мотивованих відзвуконаслідувальними дієсловами й утворених за допомогою префікса **по-** в українській мові чи префікса **po-** в польській мові, з делімітативним та ітеративним СЗ дуже відносна. Іноді лише контекст дає змогу зрозуміти, про яке з двох значень ідеться. У реченні *Яковлев хитнув головою, **поплямкав**, неначе доїдав вареника* (Мушкетик, 1990, с. 70) семантику дієслова *поплямкати* можна трактувати і як делімітативну – *трохи, якийсь час **поплямкати***, і як ітеративну – *кілька разів **поплямкати***. Послідовнішими щодо реєстрування цих двох значень є лексикографічні джерела української мови, пор.: *поплямкати* (ВТССУМ, с. 1059; СУМ-20), *поцмокати* (ВТССУМ, с. 1095; ГСУЛМ, с. 131; СУМ-20). У словниках же польської мови спостерігаємо деяку спорадичність: в одному словнику зафіксоване одне значення, в іншому – інше чи й взагалі жодне. Наприклад, як вже згадувалося, девербатив *pomlaskać* виражає делімітативне СЗ і це значення зафіксоване в «Praktycznym słowniku współczesnej polszczyzny» (PSWP), тоді коли «Słownik języka polskiego» (pod red. W. Doroszewskiego) реєструє цей дериват тільки із семантикою кількарізності (SJP Dorosz.). Утім деривати з обома значеннями активно функціують у мовленні, пор.: *...kelner przyniósł talerz z dymiącym bigosem. Avtar delikatnie wziął odrobinę na widelec. Chwilę **pomlaskał*** (делімітативне значення), *podumał, potem zawołał kelnera...* (Kwiatkowska & Rudomino, 2004, с. 305) і *...smok **pomlaskał** kilka razy* (ітеративне значення) – *ale nie wiem dlaczego* (Mularczyk, 2014, с. 10). А це доводить необхідність кодифікування їх. Причину ж такої спорадичності цілком можна пояснити певним етапом розвитку мови на час укладання того чи того словника чи самим періодом укладання його або ж повільним процесом входження нового слова до лексику.

У польській мові виразником ітеративного СЗ може бути й префікс **za-**, пор.: кодифіковані *zamlaskać* (SJP Dorosz.; SJP PWN), *zaciąkać*

(SJP Dorosz; SJP PWN); некодифіковані *zasiiorbać, zachlupać*, напр.: *Chłopak **zamlaskał** i siorbnął ponownie, opróżniając tym samym fiolkę z ostatnich <...> kropel* (Gąsiorek, 2022, с. 83); *Skosztował, **zasiiorbał** kilka razy. Otarł dłońią usta, wyszedł do sieni* (Patkowski, 2022, с. 71).

Континуум квантитативних модифікацій в українській мові, окрім різновидів категорії кратності, формують також девербативи, які передають ступінь вияву предикативної ознаки – недостатній чи достатній. Деривати на позначення недостатнього ступеня вияву предикативної ознаки, утворені за допомогою конфікса **під-...-ува-**, можуть виражати два додаткові семантичні відтінки – ‘злегка, не в повну силу виконувати дію, супроводжуючи нею іншу дію’ та ‘час від часу й не дуже інтенсивно виконувати дію, названу твірним дієсловом’ (Городенська, 2004, с. 312), пор.: *підсьорбувати* (ВТССУМ, с. 967; ГСУЛМ, с. 92), *підцмокувати* (ВТССУМ, с. 969; ГСУЛМ, с. 102). У лінгвоукраїністиці відомі й інші спроби кваліфікувати похідні одиниці з такими відтінками семантики. М. Іванович відносить їх до комітативного роду дієслівної дії (Іванович, 2015, с. 212), А. Грищенко і С. Соколова – до процесно-супровідного (Грищенко, 1997, с. 415; Соколова, 2017, сс. 426–427). Деривати ж, які постали за допомогою конфікса **при-...-ува-**, здебільшого актуалізують недостатній ступінь вияву супровідної дії, пор.: *приплямкувати* (ВТССУМ, с. 1127; ГСУЛМ, с. 102), *присьорбувати* (ВТССУМ, с. 1134; ГСУЛМ, с. 92), *прицмакувати* (ВТССУМ, с. 1139), *прицмокувати* (ВТССУМ, с. 1139; ГСУЛМ, с. 102).

Семантична позиція ‘видавати звук достатньо’ реалізована дієсловами недоконаного виду. Експлікатором слугує конфікс **ви-...-ува-**, який надає цьому квантитативному СЗ додаткового відтінку ‘старанно, ретельно’, пор.: *виплямкувати, вихрумувати, вицмокувати, висьорбувати* та ін. А. Грищенко і С. Соколова визначають цей рід дієслівної дії як ускладнено-інтенсивний, проте розглядають серед різних модифікацій: А. Грищенко – серед оцінних (Грищенко, 1997, с. 415), тоді як С. Соколова – серед власне кількісних (Соколова, 2017, сс. 425–426).

Другий тип мотивувальних відношень між твірним і похідним словами об’єднує девербативи, семантика яких зазнає контамінації значення твірної основи і словотворчого засобу, у результаті чого постає одиниця, споріднена з твірним словом, але яка номінує нову комплексну дію (Карпіловська, 1990, с. 50), що характерно для мутаційних СЗ. Деривацію такого типу засвідчено як в українській, так

і польській мовах. Власні спостереження дають підстави висновувати, що більш поширеним є творення дериватів з мутаційним СЗ у польській мові. Досить активним словотворчим засобом тут слугує префікс *wy-*, пор.: *wychleptać* (SGS, III, с. 72; SGJP) із семантикою ‘о *człow.* wypić jakiś płyn głośno, szybko i małymi łykami’ (WSJP; SJP PWN; SJP; SSGCZP, V, с. 91), або ‘*chlepcząc zjeść coś rzadkiego, wypić co*’ (SJP Dorosz.); *wychlipać* (SGS, III, с. 70; SGJP; SSGCZP, V, с. 90) із семантикою ‘wypić do końca porcję jakiegoś napoju głośno, szybko i małymi łykami’ (WSJP), або ‘mlaskając, wypić coś’ (SJP PWN), або ‘chlipając, mlaskając wypić co’ (SJP Dorosz.), напр.: Krohn **wychleptał** napój, a Thor obiecał sobie, że znajdzie mu prawdziwe jedzenie (Rice, 2014, с. 188). Подібне значення виражає й дериват *wysiorbać* (SGJP). Похідне дієслово *wymlaskać* розвинуло СЗ ‘wypowiedzieć mlaskacząc’ (SJP Dorosz.), напр.: – *Spokojnie, mamy czas – powiedziałem. – Nie musimy się spieszyć <...> – Przepraszam – wymlaskał.* – *Ja zawsze szybko jem* (Barclay, 2010, с. 287). Способом імперфективації від цих дієслів постають кореляти недоконаного виду: *wychleptać* – *wychleptywać* (SGJP), *wychlipać* – *wychlipywać* (SGJP), *wysiorbać* – *wysiorbywać* (SGJP), *wymlaskać* – *wymlaskiwać* (SGJP). Серед інших дериватів з мутаційним СЗ – кодифіковані *nachleptać się* (SGJP; SJP Dorosz.; SGS, III, с. 72), *rozchleptać* (SIJP), *rozchrupać* (SIJP); некодифіковані: *pochrupać*, *namlaskać się*, *nachrupać się* тощо.

В українській мові кодифікованими є *похрумати* зі значенням ‘з’їсти, хрумаючи’ (БТССУМ, с. 1095; СУМ-20), *схрумати* зі значенням ‘з’їсти щось із хрумкотом’ (БТССУМ, с. 1422; СУМ-20); некодифікованим – *проплямкати* із семантикою ‘сказати, промовити плямкаючи’ та ін. Окрім того, трапляються поодинокі випадки утворення девербативів від аналізованої лексико-семантичної групи дієслів-ономатопів у результаті подвійного мотивування. У такий спосіб постало дієслово *висьорбати* / *висьорбувати* в реченні: – *Бо жінку треба держати під доглядом. У неї курячий мозок, їй аби що-небудь, і готова наробити таких дурниць, що десять розумних чоловіків не **висьорбають** того скандалу* (Франко, 1960, с. 48). Спершу за допомогою префікса *ви-* утворився вербатив з мутаційним СЗ ‘сьорбаючи, випивати або з’їдати що-небудь без залишку’, який згодом унаслідок переосмислення експлікованого ним мутаційного СЗ спричинився до з’яви семантичного деривата зі значенням ‘погасити; припинити що-небудь, не дати розвинутися чомусь; ліквідувати’.

Висновки

Опертя на твірну основу як систематизувальний чинник, що є засадничим основоцентричною дериватології, дає змогу досліджувати різні, передбачувані цим ракурсом наукові проблеми і в зіставному аспекті. Набір релевантних критеріїв щодо особливостей словотвірної поведінки аналізованих слів й коло порушуваних питань у таких дослідженнях залежить від рівня спорідненості мов, у межах яких вивчають фактичний матеріал.

Спорідненість української і польської мов зумовлює подібність дериваційної спроможності дієслів-ономатопів на позначення звуковияву в процесі споживання реалізовувати ті чи ті семантичні позиції, свідченням чого є відносна подібність континууму цих семантичних позицій і відповідних словотворчих засобів як реалізаторів позицій. Водночас особливості граматичного ладу кожної з мов, а також специфіка категоризування позамовної дійсності послуговували поштовхом до розвитку типового для кожної мови словотвірного потенціалу, що результувало відмінностями обсягу експлікованих семантичних позицій, уналежнення дериватів до тієї чи тієї площини темпоральних чи квантитативних модифікацій тощо.

Вербальну зону ТСП відзвуконаслідувальних дієслів на позначення супровідного звуковияву в процесі споживання формують дієслова здебільшого з модифікаційним СЗ, реалізованим префіксальним і зрідка префіксально-суфіксальним способами творення. Спільними для дериватів обох мов є інхоативне й делімітативне СЗ як різновиди темпоральних модифікацій та ітеративне СЗ як різновид квантитативних модифікацій. Континуум семантичних позицій вербальної зони ТСП аналізованих дієслів в українській мові, окрім цього, доповнений ще трьома позиціями квантитативних модифікацій – семельфактивним СЗ як репрезентантом кратності та комітативним й інтенсивним (ускладненим) СЗ як різновидами, що передають ступінь вияву предикативної ознаки. Деякі девербативи в результаті контамінації значення твірної основи і словотворчого засобу розвинули здатність виражати мутаційні словотвірні значення, багато з яких на сьогодні кодифіковані в обох мовах. Більш поширеним такий тип деривації є в польській мові.

Загалом окреслення функціонального навантаження твірної основи відзвуконаслідувальних дієслів для продукування нових слів є важ-

ливим етапом, по-перше, подальшого розвитку основоцентричного напрямку дослідження різних дериваційних процесів, явищ в українській і польській мовах; по-друге, проведення такого дослідження в зіставному аспекті, що уможливило порівняти дериваційний потенціал аналізованих одиниць в обох мовах, виявити спільне та відмінне; по-третє, обстеження дериваційного потенціалу вторинних дієслів загалом і відзвуконаслідувальних зокрема; по-четверте, поглиблення фокусу уваги такого обстеження – цього разу його зосереджено на лексико-семантичну групу відзвуконаслідувальних дієслів на позначення супровідного звуковияву у процесі споживання.

ЛІТЕРАТУРА

- Agrell, S. (1908). *Aspektänderung und Aktionsartbildung beim polnischen Zeitwort*. Lund.
- Bellert, I., Saloni, Z. (1972). О описе семантичным хасел czasownikowych. In A. Wierzbicka (Ed.), *Semantyka i słownik* (pp. 223–236). Wrocław.
- Bogusławski, A. (1993). Polskie «*po-*» dystrybutywne i sprawa granic słowotwórstwa. *Prace Językoznawcze*, 17–18, 61–68.
- Bogusławski, A. (2010). *Dwa studia z teorii fleksji (i inne przyczynki)*. Warszawa.
- Buttler, D. (1976). *Innowacje składniowe współczesnej polszczyzny (Walencja wyrazów)*. Warszawa.
- Doroszewski, W. (1963). *Syntaktyczne podstawy słowotwórstwa. Z polskich studiów slawistycznych*. Seria 2. Językoznawstwo. Warszawa.
- Greshchuk, V. (2007). Rozділ 1. Teoretychni zasady osnovotsentrychnoi deryvatolohii. In V. Greshchuk, R. Bachkur [et al.], *Narysy z osnovotsentrychnoi deryvatolohii* (pp. 6–38). Ivano-Frankivsk. [Грещук, В. (2007). Розділ 1. Теоретичні засади основоцентричної дериватології. In В. Грещук, Р. Бачкур [та ін.], *Нариси з основоцентричної дериватології* (pp. 6–38). Івано-Франківськ].
- Grzegorzczkova, R. (1997). Nowe spojrzenie na kategorię aspektu w perspektywie semantyki kognitywnej. In R. Grzegorzczkova, Z. Zaron (Eds.), *Semantyka strukturalna słownictwa i wypowiedzi* (pp. 25–38). Warszawa.
- Grzegorzczkova, R., Szymanek, B. (2001). Kategorie słowotwórcze w perspektywie kognitywnej. In J. Bartmiński (Ed.), *Współczesny język polski* (pp. 469–484). Lublin.
- Horodenska, K. (1983). Realizatsiia semantynohoho potentsialu diiesliv u syntaksychnykh deryvatakh. In M. Zhovtobriukh (Ed.), *Slovotvirna semantyka skhidnoslovianskykh mov* (pp. 102–113). Kyiv. [Городенська, К. Г. (1983). Реалізація семантичного потенціалу дієслів у синтаксичних дериватах. In М. Жовтобрюх (Ed.), *Словотвірна семантика східнослов'янських мов* (pp. 102–113). Київ].
- Horodenska, K. (2000). Syntaksychni zasady katehoriinoho slovotvoru. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnogo pedahohichnogo un-tu im. Mykhaila Kotsiubynskoho. Seriia: Filolohiia*, 2, 6–9. [Городенська, К. (2000). Синтаксичні засади

- категорійного словотвору. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного ун-ту ім. Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія*, 2, 6–9].
- Horodenska, K. (2004). Diieslovo. In I. Vykhovanets, & K. Horodenska, *Teoretychna morfolohiia ukrainskoi movy* (pp. 217–297). Kyiv. [Городенська, К. (2004). Дієслово. In I. Вихованець, & К. Городенська, *Теоретична морфологія української мови* (pp. 217–297). Київ].
- Horodenska, K. (2017). Diieslovo. In I. Vykhovanets, & K. Horodenska et al., *Hramatyka suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy. Morfolohiia* (pp. 364–414). Kyiv. [Городенська, К. Г. (2017). Дієслово. In I. Р. Вихованець, К. Г. Городенська et al., *Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія* (pp. 364–414). Київ].
- Hryshchenko, A. (1997). Diieslovo. In A. Hryshchenko, & L. Matsko et al., *Suchasna ukrainska literaturna mova* (pp. 403–446). Kyiv. [Грищенко, А. (1997). Дієслово. In А. Грищенко, & Л. Мацько et al., *Сучасна українська літературна мова* (pp. 403–446). Київ].
- Ivanovych, M. (2015). Rody diieslivnoi dii v zistavnomu aspekti (na materialy ukrainskoi i serbskoi mov). In *Ukrajiniistika: minulost, prítomnost, budoucnost III. Ukrainistyka: mynule, suchasne, maibutnie III* (pp. 209–218). Brno. [Іванович, М. (2015). Роди дієслівної дії в зіставному аспекті (на матеріалі української і сербської мов). *Ukrajiniistika: minulost, prítomnost, budoucnost III. Україністика: минуле, сучасне, майбутнє III*, pp. 209–218].
- Janowska, A. (2013). Złożoność derywacji czasownikowej z punktu widzenia glottodydaktyki (na materiale czasowników odczasownikowych). In J. Tambor, & A. Achtelek (Eds.), *Sztuka to rzemiosło. Nauczyć Polski i polskiego* (pp. 20–29). Katowice.
- Karolak, S. (2005). *Semantyka i struktura aspektu w językach naturalnych*. Kielce.
- Karolak, S. (2008). *Semantyczna kategoria aspektu*. Warszawa.
- Karpilovska, Ye. (1990). *Konstruiuvannia skladnykh slovotvorchykh odyynyts*. Kyiv. [Карпіловська, Є. (1990). *Конструювання складних словотворчих одиниць*. Київ].
- Kątny, A. (1994). *Zu ausgewählten Aktionsarten im Polnischen und ihre Entsprechungen im Deutschen*. Rzeszów.
- Koschmieder, E. (1934). *Nauka o aspektach czasownika polskiego w zarysie*. Wilno.
- Kuligowska, K. (2014). Kategoria słowotwórcza w strukturalizmie i w językoznawstwie kognitywnym (na przykładzie kategorii *nomina attributiva* i *nomina instrumenti*). *Acta Neophilologica*, 16 (1), 65–75.
- Kushlyk, O. P. (2015). *Slovotvirna paradyhmatyka pokhidnykh diiesliv v ukrainskii movi*. Drohobych. [Кушлик, О. П. (2015). *Словотвірна парадигматика похідних дієслів в українській мові*. Дрогобич].
- Kushlyk, O. P. (2016). *Typolohiia slovotvirnykh paradyhm pokhidnykh diiesliv v ukrainskii movi*: dys. dokt. filol. nauk. Drohobych. [Кушлик, О. П. (2016). *Типологія словотвірних парадигм похідних дієслів в українській мові*: дис. ... докт. філол. наук. Дрогобич].
- Kushlyk, O. (2023). Deryvatsiinyi potentsial diiesliv-onomatopiv na poznachennia su-providnoho zvukoviyavu u protsesi spozhyvannia (zistavnyi aspekt napovnen-nia substantyvnoi zony typovykh slovotvirnykh paradyhm vidzvukonasliduval-nykh diiesliv v ukrainskii i polskii movakh). *Theoria et Historia Scientiarum*, 20, 79–109. [Кушлик, О. (2023). Дериваційний потенціал дієслів-ономатопів

- на позначення супровідного звуковияву у процесі споживання (зіставний аспект наповнення субстантивної зони типових словотвірних парадигм відзвуконаслідувальних дієслів в українській і польській мовах). *Theoria et Historia Scientiarum*, 20, 79–109].
- Laskowski, R. (1999). Czasownik. In R. Grzegorzczkowska, R. Laskowski, & H. Wróbel, *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia* (pp. 225–269). Warszawa.
- Łaziński, M. (2020). *Wykłady o aspekcie polskiego czasownika*. Warszawa.
- Malanowska-Statkiewicz, M. (2017). Potencjał słowotwórczy wybranych czasowników dźwiękonaśladowczych w języku czeskim i polskim. *Slavica Wratislaviensia*, 165, 255–265. <https://doi.org/10.19195/0137-1150.165.22>.
- Przybylska, R. (2006). *Schematy wyobrażeniowe a semantyka polskich prefiksów czasownikowych do-, od-, prze-, roz-, u-*. Kraków.
- Puzynina, J. (1994). Kategoria derywatów słowotwórczych w świetle lingwistyki kognitywnej. In P. Jacobsen et al. (Eds.), *En slavist i humanismens tegn. Festskrift til Kristine Heltberg* (pp. 79–85). København.
- Rusanivskyi, V. M. (1993). Diєslovo. In O. Bezpoiasko, K. Horodenska, & V. Rusanivskyi, *Hramatyka ukrainskoi movy* (pp. 157–242). Kyiv. [Русанівський, В. М. (1993). Дієслово. In О. Безпояско, К. Городенська, & В. Русанівський, *Граматика української мови* (pp. 157–242). Київ].
- Sehin, L. V. (2017). Strukturno-semantychni osoblyvosti slovotvirnoi paradyhmy diєsliv iz znachenniam «peremishchennia vnyz» v ukrainskii i polskii movakh. *Filolohichni studii: Naukovyi visnyk Kryvorizkoho derzhavnogo pedahohichnoho un-tu*, 16, 226–235. <https://doi.org/10.31812/filstd.v16i0.107>. [Серін, Л. В. (2017). Структурно-семантичні особливості словотвірної парадигми дієслів із значенням «переміщення вниз» в українській і польській мовах. *Філологічні студії: Науковий вісник Криворізького державного педагогічного ун-ту*, 16, 226–235. <https://doi.org/10.31812/filstd.v16i0.107>].
- Sędziak, H. (2002). Metodologia badań semantyki i składni czasowników. *Studia Łomżyńskie*, 13, 191–205. https://pcr.uwb.edu.pl/SL/files/SL_2002_13_017.pdf.
- Sokolova, S. (2003). *Prefiksalniyi slovotvir diєsliv u suchasni ukrainskii movi*. Kyiv. [Соколова, С. (2003). *Префіксальний словотвір дієслів у сучасній українській мові*. Київ].
- Sokolova, S. (2017). Katehoriia rodiv diєslivnoi dii (RDD). In I. Vykhoanets, & K. Horodenska et al., *Hramatyka suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy. Morfolohiia* (pp. 415–442). Kyiv. [Соколова, С. (2017). Категорія родів дієслівної дії (РДД). In І. Вихованець, & К. Городенська et al., *Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія* (pp. 415–442). Київ].
- Sorokin, S. (2009). Katehoriia rodiv dii v ukrainskii movi ta sposoby yii vidtvorennia turetskoii movoiu: zistavno-typolohichne doslidzhennia. *Movoznavstvo*, 2, 79–91. [Сорокін, С. (2009). Категорія родів дії в українській мові та способи її відтворення турецькою мовою: зіставно-типологічне дослідження. *Мовознавство*, 2, 79–91].
- Stawnicka, J. (2009). *Studium porównawcze nad kategorią semantyczno-słowotwórczą «Aktionsarten» w języku rosyjskim i polskim*. T. 1: *Czasowniki z formantami modyfikacyjnymi*. Katowice.
- Stawnicka, J. (2010). Czasownikowe formanty modyfikacyjne w języku polskim. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, 45, 81–97. <https://doi.org/10.11649/sfps.2010.005>.

- Tesnière, L. (2015). *Elements of Structural Syntax*, transl. T. Osborne and S. Kahane. Amsterdam. Philadelphia.
- Voskoboinyk, V. (2017). Osnovni zasady kohnityvnoi deryvatsiinoi morfolohii. *Filolohichni nauky*, 25, 82–86. [Воскобойник, В. (2017). Основні засади когнітивної дериваційної морфології. *Філологічні науки*, 25, 82–86].
- Vykhovanets, I. (1992). *Narysyz funktsionalnoho syntaksysu*. Kyiv. [Вихованець, І. (1992). *Написи з функціонального синтаксису*. Київ].
- Waszakowa, K. (2017). *Kognitywno-komunikacyjne aspekty słowotwórstwa. Wybrane zagadnienia opisu derywacji w języku polskim*. Warszawa.
- Wróbel, H. (1999). Czasownik. In R. Grzegorzczakowa, R. Laskowski, & H. Wróbel, *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia* (pp. 536–584). Warszawa.
- Yaroshenko, N. (2004). Zistavnyi analiz slovotvirnykh paradyhm diiesliv *сажати*, *садити* i *сăдзи* u rosiiskii, ukrainskii i polskii movakh XIX–XX st. *Linhvistychni studii*, 12, 299–308. [Ярошенко, Н. (2004). Зіставний аналіз словотвірних парадигм дієслів *сажати*, *садити* i *сăдзи* у російській, українській і польській мовах XIX–XX ст. *Лінгвістичні студії*, 12, 299–308].
- Zahnitko, A. (1996). *Teoretychna hramatyka ukrainskoi movy. Morfolohiia*. Donetsk. [Загнітко, А. (1996). *Теоретична граматики української мови. Морфологія*. Донецьк].

Лексикографічні джерела

- BTCCUM – Busel, V. (Ed.). (2005). *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy*. Kyiv-Irpin. [Бусел, В. (Ed.). (2005). *Великий тлумачний словник сучасної української мови*. Київ].
- ГСУЛМ – Krytska, V., Nedozyim, T., Orlova, L., Puzdyrieva, T., & Romaniuk, Yu. (2011). *Hramatychnyi slovnyk ukrainskoi literaturnoi movy. Slovozmına*. Kyiv. [Критська, В., Недозим, Т., Орлова, Л., Пуздирева, Т., & Романюк, Ю. (2011). *Грамаіичний словник української літературної мови. Словозміна*. Київ].
- СУМ-20 – *Slovnyk ukrainskoi movy: u 20 t*. Kyiv. <https://1677.slovaronline.com>. [Словник української мови: у 20 т. Київ. <https://1677.slovaronline.com>].
- СУС – Vusyk, O. (2019). *Slovnyk ukrainskykh synonimiv*. Ternopil. [Вусик, О. (2019). *Словник українських синонімів*. Тернопіль].
- PSWP – Zgólkowa, H. (Ed.). (1994–2005). *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny* (Vol. 1–50). Poznań.
- SEJP Boryś – Boryś, W. (2005). *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków.
- SGJP – Gruszczyński, W., Skowrońska, D., Saloni, Z., Wołosz, R., & Woliński, M. (Eds.). (2012). *Słownik gramatyczny języka polskiego*. Warszawa. <http://sgjp.pl/leksemy/#13589/a>.
- SGS – Skarżyński, M., Berend, M., Bondkowska, M., Burkacka, I., Jadacka, H., Olejniczak, M., & Vogelgesang, T. (2004). *Słownik gniazd słowotwórczych współczesnego języka ogólnopolskiego*. Vol. 3: *Gniazda odczasownikowe* (ed. by M. Skarżyński). Kraków.
- SJP – *Słownik języka polskiego*. <http://sjp.pl>.
- SJP Dorosz. – Doroszewski, W. (Ed.). (1958–1969). *Słownik języka polskiego*. Vol. 1–11. Warszawa. <http://doroszewski.pwn.pl>.
- SJP PWN – *Słownik języka polskiego*. Warszawa. <https://sjp.pwn.pl/oferta>.

- SSGCZP – Polański, K. (Ed.). (1980). *Słownik syntaktyczno-generatywny czasowników polskich*. Vol. 1 (A–M). Wrocław.
- WSJP – Żmigrodzki, P. (Ed.). *Wielki słownik języka polskiego*. <http://www.wsjp.pl>.

Джерела ілюстративного матеріалу

- Barclay, L. (2010). *Za blisko domu*, transl. F. Kosior. Warszawa.
- Gąsior, P. (2022). *Kanthy. Od wszelakich złych przygód*. Warszawa.
- Gołkowski, M. (2022). *Komornik. Arena dłużników 2*. Warszawa.
- Franko, I. (1960). *Perekhresni stezhky*. In I. Franko, *Tvory u 20 t.* (Vol. 12). Kyiv. [Франко, І. (1960). *Перехресні стежки*. In І. Франко, *Твори у 20 т.* (Vol. 12). Київ].
- Janin, J. (1981). *Wywajcie, wiara!*. Londyn.
- Kwiatkowska, A., & Rudomino, T. (2004). *Leksykon szczęśliwych podróży*. Warszawa.
- Mularczyk, D. (2014). *Czarna mucha*. Będzin.
- Mushketyk, Yu. (1990). *Yasa. Dnipro*. [Мушкетик, Ю. (1990). *Яса. Дніпро*].
- Osińczuk, O. (2023). *Morelowa księgarnia*. Białystok.
- Patkowski, M. (2022). *Sobótki*. Warszawa.
- Rice, M. (2014). *Wyprawa Bohaterów (Księga 1 Kręgu Czarnoksiężnika)*. E-book.
- Rid, M. (1993). *Vershnyk bez holovy (Dyvovyzhna tekhaska istoriia)*, transl. V. Mytrofanov. Kyiv. [Рід, М. (1993). *Вершник без голови (Дивовижна техаська історія)*, перекл. В. Митрофанов. Київ].
- Szlachetko, P. (2020). *Radosna wyliczanka zbrodni z nożownikiem w tle*. Warszawa.
- Tarnavskiy, O. (1979). *Kaminni stupeni*. Buenos-Aires. [Тарнавський, О. (1979). *Камінні ступені*. Буенос-Айрес].
- Wańkowicz, M. (1980). *Było to dawno*. Warszawa.
- Zahrebelnyi, P. A. (2005). *Dyvo*. Kharkiv. [Заребельний, П. А. (2005). *Диво*. Харків].

Alla Kravchuk

Department of Polish Philology
Ivan Franko Lviv National University
Lviv, Ukraine
alla.kravchuk@lnu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0003-4087-3562>

Iryna Bundza

Department of Polish Philology
Ivan Franko Lviv National University
Lviv, Ukraine
iryna.bundza@lnu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0001-6818-9872>

**Мовнонормативна свідомість викладачів польської мови
в Україні у сфері використання дієслівних форм
третьої та другої особи множини як складових польських
прономінальних звертань до адресата**

Анотація. У статті представлено результати анкетування викладачів польської мови в Україні (83 респонденти із закладів вищої освіти і мовних курсів в 16 містах) на тему форм третьої та другої особи множини дієслів у польськомовних звертаннях до множинного адресата: *państwo / panie / panowie* – тип *byli* або *byliście*. Мета статті – з'ясувати, які мотивації можуть схилити викладачів до використання кожної з варіантних дієслівних форм, що, своєю чергою, розкриває стан їхньої мовно-нормативної свідомості як тих користувачів польської мови в Україні, які мають великий вплив на формування мовленнєвоетикетних навичок учнів. Для форм третьої особи дослідження показало перевагу нормативної мотивації їх уживання, до якої зараховуємо: граматичну правильність, увічливість, офіційність, прагнення навчити адептів найвідповідніших форм. Для форм другої особи домі-

нує мотивація прагматична: близькість між партнерами комунікації, менша офіційність і тривалість контакту. Викладачі закладів вищої освіти дещо чіткіше, ніж викладачі курсів, усвідомлюють функціональний потенціал друго-особових форм, незважаючи на те, що саме вони можуть становити предмет нормативних дискусій. У загальнотеоретичному плані дослідження засвідчує факт значущості деяких граматичних форм мовної системи як носіїв тонких прагматичних сенсів.

Ключові слова: польська мова в Україні; мовнонормативна свідомість; звертання до адресата; дієслівна форма третьої особи множини; дієслівна форма другої особи множини; мовлення викладачів польської мови; варіантність; прагматика.

Language and Normative Consciousness of Polish Language Teachers in Ukraine in the Field of Using Verb Forms of the 3rdPI and 2ndPI as Components of Polish Pronominal Addresses

Abstract. The article presents the results of a survey conducted among Polish language teachers in Ukraine (83 respondents from universities and language courses in 16 cities) regarding verbal forms of 3rdPI and 2ndPI in Polish-language addresses to the plural addressee: *państwo / panie / panowie – byli or byliście*. The article aims to find out what motivations may incline teachers to use each of the variant verb forms, which, in turn, reveals the state of their language and normative consciousness as those users of the Polish language in Ukraine who exert essential influence on the formation of students' speech etiquette skills. For third-person forms, the study revealed an advantage of normative motivation, which includes grammatical correctness, politeness, formality, and the desire to teach adherents the most appropriate forms. Regarding the latter, the pragmatic motivation dominates: closeness between communication partners, less formality, and duration of contact. Higher education teachers are somewhat more clearly aware than course teachers of the functional potential of second-person forms, despite the fact that they can be the subject of normative discussions. In general, theoretical terms, the study confirms the fact of the significance of some grammatical forms of the language system as carriers of subtle pragmatic meanings.

Keywords: Polish language in Ukraine; language normative consciousness; addressing forms; verb form of the 3rdPI; verb form of the 2ndPI; speech of Polish language teachers; variation; pragmatics.

Передумови і стан дослідження проблеми, методологія

Предметом дослідження статті є мовнонормативна свідомість викладачів польської мови в Україні. Об'єкт дослідження – польськомовні прономінальні способи звертання до множинного адресата, в яких виступають дієслівні форми третьої та другої особи множини (напр. *Czy państwo (panie, panowie) pozwolą / pozwolicie [...]*).

Актуальність, новизна і стан дослідження проблеми. Питання мотивації використання однієї з варіантних граматичних форм (третьої або другої особи множини) дієслів, що входять у склад прономінальних звертань до адресата, ще не ставали, наскільки нам відомо, предметом дослідження з перспективи мовнонормативної свідомості носіїв польської мови не тільки в ситуації її функціонування за кордоном, а й у Польщі. Науковий доробок, присвячений цій варіантності, представлений передусім у літературі нормативістського характеру, у якій польські лінгвісти радять мовцям, котру з форм можна / варто / допускається вживати, іноді подаючи більш розгорнуті коментарі про специфіку ситуацій їх уживання. В сучасному нормативному дискурсі на тему статусу другоособових дієслівних форм у звертаннях (порівн. напр. представлення елементів такого дискурсу в: Krawczuk, 2014; Krawczuk, 2018) присутні різні, іноді принципово відмінні оцінки форм другої особи на кшталт *państwo byliście*: від трактування їх як «неправильних» (порівн. про такий спосіб оцінки у: *Poradnik językowy...*, 2007, s. 76), як «граматичної» або «стилістичної помилки» (порівн. про такі погляди деяких мовознавців у: Bańko, 2009), як форм, що «не виражають поваги» (Marcjanik, 2006), форм «менш увічливих» (Markowski, 1999, с. 636), «менш вишуканих» (Bralczyk, 2009, с. 23–24), «помірковано офіційних» (Bańko, 2009), «менш офіційних» (Bańko, 2000, t. 2, с. 15) і таких, що репрезентують «ужиткову» (а не «зразкову») норму (Markowski, 1999, с. 1640), «більш фамільярних і безпосередніх» (Markowski, 2000, с. 58) до кваліфікування їх як «увічливих» (Huszczka, 2006, с. 79), таких, що з психологічної точки зору позитивно впливають на відчуття у співрозмовників взаємного зближення (Załązińska & Rusinek, 2010, с. 73), таких, що є спробою зробити «теплішими» стосунки між ними, зокрема в ситуації повторюваних контактів (Bańko, 2009). Отже, оцінки аналізованих форм, які мають в основі неоднорідні критерії, представляють доволі широку шкалу на вертикалі двох крайніх полюсів – від негативного до позитивного. Сучасний

підхід до норми польської мови, яка, опираючись головно на критерії фреквентності і поширення мовних одиниць (див. напр. Gębka-Wolak & Moroz 2021, Liberek, 2021, Kołodziejek, 2023), висуває на перший план не стільки «правильність», скільки «властивість» їх уживань у відповідних прагматичних ситуаціях (порівн. напр. Zdunkiewicz-Jedynak, 2021), дає змогу стверджувати застарілість традиційного трактування третьоособових форм як єдино прийнятних. Водночас не можна заперечити, що для мовця, особливо того, котрий вивчає польську мову, більш «безпечними» в уживанні є саме ці форми, оскільки вони не несуть мовнопрагматичного ризику негативної оцінки з боку адресатів (наприклад, осіб старшого віку чи більш традиційних поглядів)¹. Різна оцінка форм другої особи виводиться із урахування прагматичних ситуацій, у яких вони вживаються, але й значною мірою вона пов'язана із суб'єктивністю поглядів на проблему, адже сфера мовленнєвого етикету не підлягає такій чіткій кодифікації, як, наприклад, граматика. З огляду на це вважаємо за доцільне дослідити мовнонормативну свідомість² і мовнокомунікативні преференції українських викладачів

¹ Порівн. один із дописів на сайті з культури польської мови, який свідчить про закоріненість у свідомості частини носіїв польської мови в Польщі переконання про єдиноправильність третьоособової форми: «Witam ;-) Postanowiłam podzielić się z Wami moimi spostrzeżeniami, bo również interesuję się poprawnością językową. Szczególnie drażnią mnie błędy popełniane przez wielu prezenterów i wykładowców. Formę grzecznościową „państwo” łączą z drugą osobą liczby mnogiej zamiast z trzecią, np. „widzicie państwo”. Według mnie powinni wybrać albo formę „wiedzicie”, albo „widzą państwo”. [...] Pozdrawiam ;-) (*Morfologik...*, <http://morfologik.blogspot.com/2006/07/gromadzimy-bdy-jzykowe.html>, dostęp 05.11.2024).

² У літературі здебільшого виступає термін «мовна свідомість», яку часто розуміють у двох значеннях – як знання мови (наявність компетенцій) та як знання про мову (у цьому значенні може виступати вужчий термін «лінгвістична / мовознавча свідомість»). Терміни «мовна свідомість» і «лінгвістична / мовознавча свідомість» можуть трактувати як відмінні. Наприклад, Мар'ян Бугайський окреслює мовну свідомість як «використання мови, яке особа, що нею послуговується, усвідомлює, навіть якщо не має мовознавчої підготовки», а лінгвістичну свідомість як знання «принципів будови й розвитку мови, а також правил, що стосуються послуговування нею. Тут іде мова про знання системи, норми, зокрема й кодифікованої норми» [Bugajski, 2006, s. 48]. Детальний аналіз терміна «мовна свідомість», а також інших, з ним суміжних, див. напр. у спеціалізованих публікаціях (Bakuła, 2012, Maćkowiak, 2012, Steciąg i Bugajski 2012a). На потреби цього дослідження приймаємо термін «мовнонормативна свідомість» (інакше: свідомість мовної норми), яка включає обидва традиційні значення терміна «мовна свідомість» (і «вживання форм», і «знання засад, що стосуються цих форм»). Спираємося на думки мовознавців про те, що «мовну свідомість традиційно розглядають у тісній залежності від поняття мовної норми (навіть як свідо-

польської мови у сфері вживання цих форм, а також з'ясувати їхні погляди на те, котру з форм вони вважають доречною в певних ситуаціях спілкування зі своїми учнями³, з якими перебувають у контакті на *rap* / *rapі* (відповідно українською – в контакті на *ви* до множинного адресата, коли з кожним окремим членом групи адресант є на *ви*).

Досі було проаналізовано функціонування форм, що нас цікавлять, на матеріалі мовлення осіб польського походження в Україні – передусім на підставі текстів польськомовної преси в Україні, але й з урахуванням даних короткого анкетного запитання (закритого типу), поставленого – у межах ширшої анкети з проблем мовленнєвого етикету – респондентам, які мають (декларують) свої польські корені (Krawczuk, 2018). Було з'ясовано, що в досліджуваній польській комунікативній спільноті в Україні (що засвідчують насамперед газетні тексти) помітним є вживання прономінальних звертань із дієсловом другої особи, які, з одного боку, можна трактувати як такі, що конотують «тісний зв'язок усередині спільноти», а з іншого – як такі, що є наслідком нижчої, ніж у носіїв мови в Польщі, комунікативної компетенції (підтвердженням цього є часті приклади хаотичного переходу в тому самому медійному комунікаті від більш офіційних третьоособових форм у звертаннях до менш офіційних другоособових).

На тлі проведених досліджень новим і актуальним (особливо з огляду на перспективи формування мовнокомунікативних навичок у молодих українських носіїв польської мови як іноземної, що є важливим для розвитку полоністичної лінгводидактики) вважаємо аналіз у цьому аспекті особливостей мовлення та мовно-культурних постав учителів. Отже, мета статті – з'ясувати мовнонормативну свідомість викладачів польської мови в Україні щодо застосування в польськомовних прономінальних звертаннях дієслівних форм третьої і другої особи множини і, зокрема, виявити типи мотивацій декларованого ними використання таких форм у власних ідіолектах.

Матеріалом статті стали дані анкетного опитування 83 осіб, які є викладачами польської мови в закладах вищої освіти (далі ЗВО) України

мість норми [...]» [Steciąg i Bugajski, 2012b, с. 5] і що «нормативна свідомість» є найбільш традиційним виміром мовної свідомості [Maćkowiak, 2012, с. 11–14].

³ Слово *учень* розуміємо тут згідно з одним із його словникових значень – «той, хто навчається певному фаху, ремеслу і т. ін.» (Бусел, 2005, с. 1522). За такого підходу «учнями» є і студенти закладів вищої освіти, і слухачі мовних курсів з польської мови, спілкування викладачів з якими аналізуємо у статті.

(54 респонденти) та на мовних курсах різних типів (далі МК) – 29 респондентів. Анкетування було проведене у квітні й травні 2021 року⁴ за допомогою онлайн-сервісу Google Forms. Проанкетовано представників різних закладів освіти у 16 містах України: Львів (ЗВО – 16, МК – 15), Київ (ЗВО – 9, МК – 5), Івано-Франківськ (ЗВО – 7), Дрогобич (ЗВО – 5), Луцьк (ЗВО – 4), Тернопіль (ЗВО – 3, МК – 2), Стрий і Дрогобич (ЗВО – 2), Бердянськ (МК – 1), Вінниця (ЗВО – 1), Дніпро (ЗВО – 1), Запоріжжя (ЗВО – 1), Кременець (ЗВО – 1), Маріуполь (МК – 1), Миколаїв (ЗВО – 1), Одеса (ЗВО – 1), Харків (ЗВО – 1). Шість респондентів не вказали свого місця знаходження (див. Рис. 1). Серед опитуваних, які навчають польської мови у ЗВО, найчисленніше представлена вікова категорія – особи від 31 до 50 років (усього 34). Приблизно однакова кількість представників інших вікових категорій – 25–30 (9), 51 і вище – 10. Один респондент не зазначив свого віку. У групі викладачів МК основу складають особи від 20 до 30 років (18), решта респондентів – 31–40 (6), 41 і вище – 5 (див. Рис. 2). Отже, в дослідженні взяли участь переважно особи віком від 20 до 40 років (51 респондент). Групу МК становлять виключно жінки, групу ЗВО – переважно жінки (чоловіків – 4).

Емпіричною базою дослідження стало 197 контекстів-суджень, які містять більш чи менш широкі відповіді на запитання анкети⁵. Для з'ясування кількісних пропорцій у зібраних даних, отриманих шляхом анкетування, застосовуємо прийом кількісних підрахунків, однак отриманих кількісних показників не абсолютизуємо – вони лише слугують орієнтиром для виявлення якісних даних – ключових нор-

⁴ У цьому ж анкетуванні, яке включало також студентську аудиторію, було отримано й матеріал про номінальні форми звертання учнів до викладачів і навпаки (напр. *pani doktor*, *pani Anno*) та про прагматику студентських уживань перформатива *Witam(y)*. Результати аналізу відповідних запитань викладено в публікаціях: Кравчук & Бундза, 2023; Bundza & Krawczuk, 2022.

⁵ Запитання анкети: «Якщо Ви задумувалися над вибором поміж дієслівною формою другої або третьої особи при звертанні до студентів чи слухачів курсів, то які були мотиви вибору саме такої форми? Якщо навіть Ви так не звертаєтеся, то котрий із варіантів видається Вам кращим і чому?» У тексті статті висловлювання респондентів наводимо мовою оригіналу без втручання в текст, але з можливістю скорочення фрагментів із вказанням на нього за допомогою квадратних дужок із крапками в них. Наводячи цитати респондентів, у дужках скорочено (див. Перелік скорочень) зазначаємо місце праці анкетованої особи (ЗВО чи МК), місто, науковий ступінь, вік.

мативних постав досліджуваної групи осіб⁶. Аналіз виконано в руслі «контрастового» методу Станіслава Дубіша⁷ (Dubisz, 2014, с. 31), застосовуваного для досліджень польської мови за кордоном, яка включає, згідно з концепцією вченого, і польську мову як мову польських етнічних груп, і польську мову як іноземну (Dubisz, 2014, с. 27).

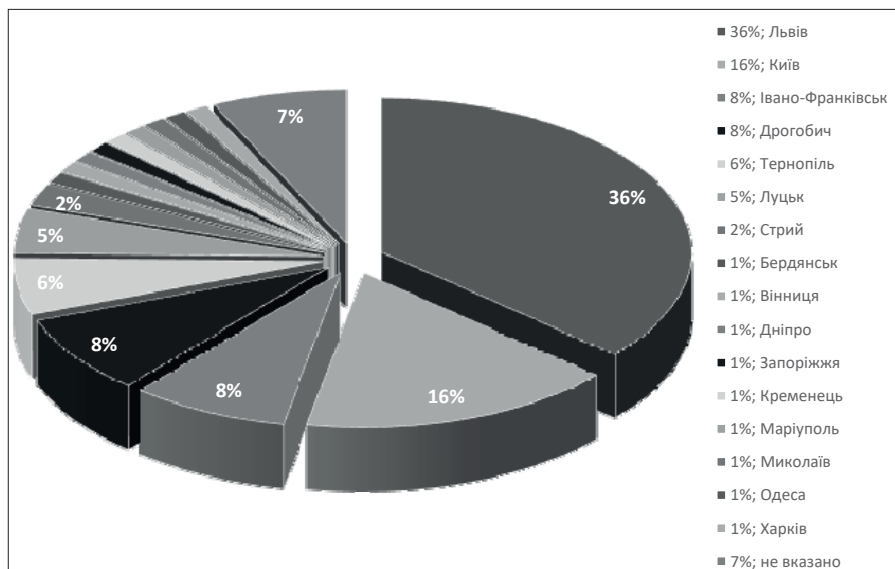

Рис. 1. Географія респондентів (власне опрацювання)

⁶ Порівн. про анкетування як засіб досягнення і кількісних, і якісних результатів дослідження: «[...] строгий поділ самих дослідницьких технік на «якісні» та «кількісні» не завжди виявляється доцільним. Так, наприклад, окремі пункти анкети (або їх комбінації) можуть бути піддані або кількісному, або якісному аналізу» (Wilczyńska, Michońska-Stadnik, 2010, с. 139).

⁷ Метод полягає у співвіднесенні аналізованого матеріалу з двома площинами контрастування – польською мовою в Польщі та домінантною мовою зарубіжної країни, в якій досліджується функціонування польської мови. Враховуємо, таким чином, норму та узус польської мови в аналізованій сфері та можливі впливи української мови на досліджувані польськомовні форми звертань.

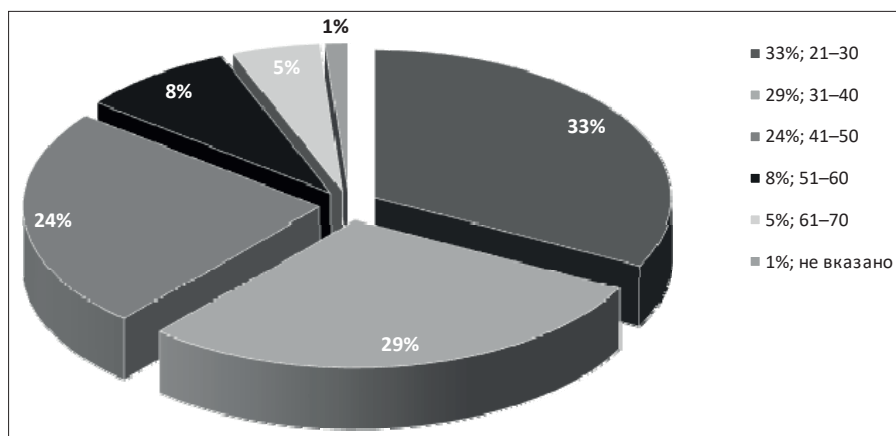

Рис. 2. Вік респондентів (власне опрацювання)

Аналіз фактичного матеріалу

Значна більшість респондентів вказала на частіший вибір у комунікації конструкції з дієсловом у третій особі множини (ЗВО – 73%, МК – 75%), конструкцію ж з формою другої особи зазначило лише 21% і 11% анкетованих, відповідно. Кілька респондентів (ЗВО – 6%, МК – 14%) стверджують, що у звертаннях до учнів можуть використовувати обидва варіанти.

Структура з дієсловом у третій особі множини

Основною причиною вибору конструкції з дієслівною формою третьої особи множини є усвідомлення її як нормативної, правильної, старанної, напр.: *Форма дієслова 3.ос.мн. є характерна для взірцевої норми польської мови* (ЗВО Др Кн 43); *Вибір мотивований рекомендаціями у словнику „Poprawnej polszczyzny”* (ЗВО Лц Кн 40); *Варіант з виконанням [використанням] 3 ос. є більш взірцевим, офіційним звертанням* (МК Льв Сп 29). Варто наголосити, що в більшості відповідей (особливо університетських викладачів) можна простежити усвідомлення респондентами диференційованого характеру польської норми і пов'язаної з ним можливості використовувати обидві запропоновані

конструкції, про що свідчать виражені – й експліцитно, й імпліцитно – висловлювання респондентів, напр.: *Свідомо обираю варіант з 3 ос. мн., оскільки це «norma wzorcowa», але завжди говорю про можливу опцію звертання через 2 ос. (ЗВО Льв Мг 32); Форма третьої особи більш правильна і ввічлива. Форми другої особи характерні для розмовного стилю (МК Кв Мг 31). Лише в поодиноких відповідях прочитуюмо негативну оцінку вживання конструкції з формою другої особи множини як такої, що є неправильною, ненормативною: Tylko użycie trzeciej osoby liczby mnogiej jest poprawną formą [...]. Inna forma, moim zdaniem, jest albo ukrainizmem, albo kolokwializmem, którego też czasem słyszałam u polskich kolegów, ale uważałam, że jest to potoczny zwrot związany z niechlujnością językową czy może nieuwagaścią i w związku z tym, może się pojawić, ale nie jest normą (ЗВО Кв Мг 35).*

Анкетовані наголошують, що обрана ними форма відповідає вимогам етикету, є ввічливою, засвідчує повагу до адресатів: *Кращим вважаю варіант з формою того państwo відповідно до правил етикету (ЗВО Льв Мг 29), Обираю дієслівну форму третьої особи, тому що від початку вивчення польської пам'ятаю, що такий варіант є «більш вихованим» (МК Льв Мг 21).*

Доволі часто використання форми третьої особи множини викладачі мотивують навчальною метою: *Вживаю дієслівну форму третьої особи насамперед для того, щоб студенти добре засвоїли ці форми (ЗВО Льв 28); Я хочу привчати своїх слухачів до форм офіційного стилю, щоб вони могли нормально спілкуватися в формальних ситуаціях, нікого не образили і не створили собі цим проблем. Неформальний стиль вони можуть засвоїти пізніше (МК Кв Мг 31).*

Одним із аргументів на користь використання дієслівних форм третьої особи є «граматична правильність»: *3 ос. більше підходить граматично і є відповідною для офіційного контакту. 2 ос. асоціюється із неофіційним контактом (ЗВО Льв Мг 38); оскільки так правильно з граматичної точки зору. Варіант з використанням 2 ос. також допускається, але є менш офіційною формою (МК Льв Мг 23).*

Оскільки в академічному середовищі України панують офіційні норми спілкування, то й вибір третьоособової конструкції респонденти мотивують її офіційним характером: *Правильним вважаю перший варіант звертання, позаяк така структура [...] будує академічний рівень спілкування, як і будь-якого іншого, тією чи іншою мірою офіцій-*

ного, спілкування (ЗВО Др КнДц 52); *Я хочу привчати своїх слухачів до форм офіційного стилю, щоб вони могли нормально спілкуватися в формальних ситуаціях* (МК Кв Мг 31).

Ще однією мотивацією, яку можна простежити у відповідях респондентів, є звичка: конструкцію з формою третьої особи множини вони використовують автоматично, на підсвідомому рівні, напр.: *Обираю перший варіант звертання, мабуть, з огляду на звичку* (ЗВО Льв 28).

Респонденти наголошують на зручності застосування форми третьої особи, що пояснюється її «економним» характером: мовець не повинен задумуватись над вибором форми; використання цієї структури безпечне, бо відповідне в будь-якій офіційній ситуації: *Вона [третьоособова структура – прим. авт.] також однозначно правильна і завжди умісна, а тому, як на мене, зручніша і краща* (ЗВО Льв Кн 37); *Мені здається, безпечніше, щоб студенти використовували саме цю форму. Невідомо, учасниками якої комунікативної ситуації вони стануть одного дня (напр. звертання до групи професорів чи держслужбовців (напр., на стажуванні))* (ЗВО Льв Кн 32).

Серед відповідей натрапляємо й на думки, що конструкція з дієсловом у третій особі є «більш польською» (*Кращий, думаю, 1 варіант [з дієсловом у третій особі множини]. Більш по-польску* (ЗВО Кв Кн 49)), а вживання форми другої особи може бути проявом зовнішньої інтерференції з української мови (*Forma przez Wy nie jest rozpowszechniona w języku polskim i wydaje się skalkowana* (ЗВО ІвФр Кн 30)) чи з російської («*можете państwo*» нагадує прокомуністичну практику під впливом російської: «*Towarzyszu Nowak możecie to powiedzieć*» (ЗВО Льв Дц 69)).

Використання третьоособової форми може бути зумовлене більшою дистанцією між комунікантами – викладачем і учнем (*Я надаю перевагу формі 3 ос.мн. «того państwo», як на мене більша дистанція* (МК Льв Мг 33)).

Критерій віку слухачів наводять викладачі курсів, учні яких часто бувають старшими від них самих (*Вік, соціальна дистанція, повага* (МК Мг 28)).

Вибір структури на кшталт *państwo / panowie / panie tego* може бути пов'язаний, як впливає з анкет, із перейняттям взірця від свого вчителя і передавання його учням (*До мене так зверталися викладачі, я передаю цей взірець далі* (ЗВО Льв Кн 32)).

Кількісні співвідношення виділених мотивацій ілюструє діаграма (Рис. 3).

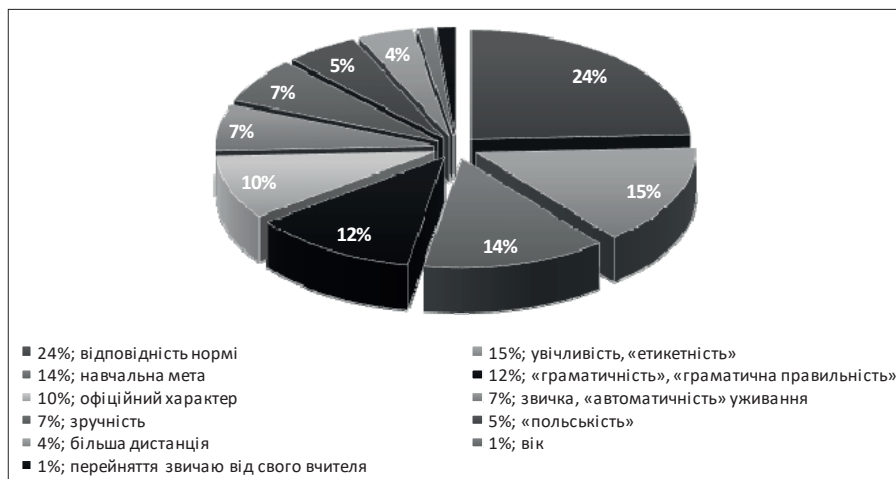

Рис. 3. Мотивація вибору дієслова 3-ї особи множини в прономінальних звертаннях (власне опрацювання)

Структура з дієсловом у другій особі множини

Уживання структури «*państwo / panowie / panie* + дієслово у другій особі множини» викладачі пов'язують передусім з можливістю нав'язати ближчі стосунки зі студентами (*Варіант «możecie państwo» з одного боку залишає офіційну складову, а з іншого свідчить про «тепліші» стосунки* (ЗВО Льв Мг 28)) і, навпаки, саме дружня атмосфера на заняттях спонукає до використання цієї форми (*Дружня атмосфера дозволяє використовувати другу форму* (ЗВО Кв Кн 32)).

Респонденти зазначають, що з огляду на схожість конструкції з формою другої особи до української структури звертання на «ви», її використання може бути доцільним, щоб слухачі розуміли, що звертаються до них: *Якщо я використовую форму другої особи, то студенти чітко знають, що звертаюсь до них, якщо третьої – починають думати, про кого кажу* (ЗВО Льв 42). Анкетовані, які обрали конструкцію третьої особи, таку «співзвучність», навпаки, вважають, негативним чинником.

На використання цієї форми має вплив, на думку респондентів, тривалість контакту з групою: чим довша співпраця, і, відповідно, ближчі стосунки, тим більше підстав використати форму другої особи множини дієслова (*Якщо це наша перша пара, я звертатимусь до студентів, використовуючи тип структури з дієсловом у 3-тій особі [...], якщо ж ми співпрацюємо не перший рік, я радше оберу варіант із дієсловом у 2-гій особі* (ЗВО Льв Мг 26); Однак, коли ми вже довше займаємося я можу вжити дієсл. у 2-ій особі, так як ми зі студентами вже є у більш дружніх стосунках (МК Льв 21)), яка, на думку респондентів, має менш офіційний характер (Форму з 2 особою сприймаю як менш офіційну (ЗВО Льв Кн 44); Звертання в другій особі є менш офіційним (ЗВО ІФр ДнП)).

Вибір між двома варіантами залежить від віку слухачів: в аудиторії з молодшими студентами, на думку анкетованих, може бути використана форма другої особи: *Думаю, першу форму [третьої особи множини] доцільніше використовувати у незнайомій аудиторії, в якій люди старші від викладача. Студенти, як правило, молодші. Дружня атмосфера дозволяє використовувати другу форму [другої особи множини]* (ЗВО Кв Кн 32).

Другоособову форму мотивують теж тим, що саме її перейнято від учителя (*Дієслівна форма другої особи – так мене призвичаїли* (МК Бр Мг 45)).

Кількісні співвідношення виділених мотивацій ілюструє діаграма (Рис. 4).

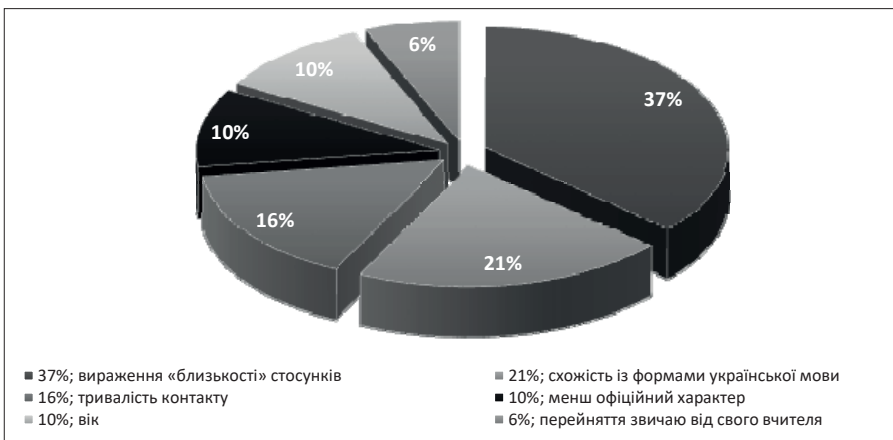

Рис. 4. Мотивація вибору дієслова 2-ї особи множини в прономінальних звертаннях (власне опрацювання)

Відмінності мотивацій уживання дієслівних форм викладачів ЗВО і МК

На більшість описаних мотивацій натрапляємо у відповідях респондентів обох груп – ЗВО і МК, однак деякі з них з'являються лише в одній. Серед мотивацій, зазначених викладачами ЗВО, на першому місці зі значною відсотковою перевагою знаходиться відповідність нормі, тоді як у відповідях викладачів МК значно переважає ввічливість, етикетність, а також навчальна мета. Обидві групи респондентів вважають важливими «граматичну правильність» та офіційний характер структури з 3-ю особою множини. Крім того, викладачі ЗВО заявляють про «автоматичність», звичку та зручність уживання цієї структури, яку, до того ж, характеризують як більше польську. До мотивацій вибору третьоособової форми представники цієї групи респондентів віднесли й перейняття звичаю від свого вчителя. Згадані мотивації не з'являються у відповідях викладачів МК, однак вибір саме цієї конструкції ця група мотивує більшою дистанцією, а також віком слухачів МК. Пропорції різних типів мотивацій уживання дієслівних форм 3-ї особи серед викладачів ЗВО і МК ілюструють діаграми (Рис. 5, Рис. 6):

Рис. 5. Мотивація вибору дієслова 3-ї особи множини в прономінальних звертаннях (серед викладачів ЗВО) (власне опрацювання)

Рис. 6. Мотивація вибору дієслова 3-ї особи множини в прономінальних звертаннях (серед викладачів МК) (власне опрацювання)

В обох групах респондентів ключовою мотивацією вибору 2-ї особи множини в прономінальних звертаннях є вираження «близькості» стосунків. Спільними мотиваціями є також тривалість контакту зі студентами та схожість цієї конструкції із формами української мови. Лише викладачі ЗВО зазначають менш офіційний характер другоособової форми та вікові особливості, тоді як лише у відповідях викладачів МК з'являється мотивація «переїняття звичаю від свого вчителя». Пропорції різних типів мотивацій уживання дієслівних форм 2-ї особи серед викладачів ЗВО і МК ілюструють діаграми (Рис. 7, Рис. 8):

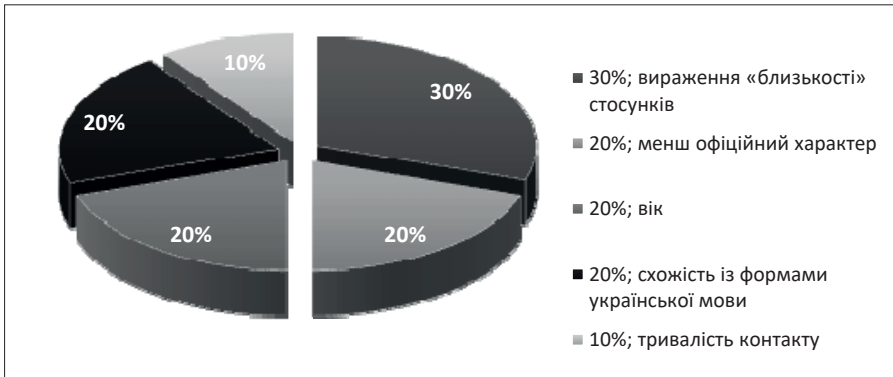

Рис. 7. Мотивація вибору дієслова 2-ї особи множини в прономінальних звертаннях (серед викладачів ЗВО) (власне опрацювання)

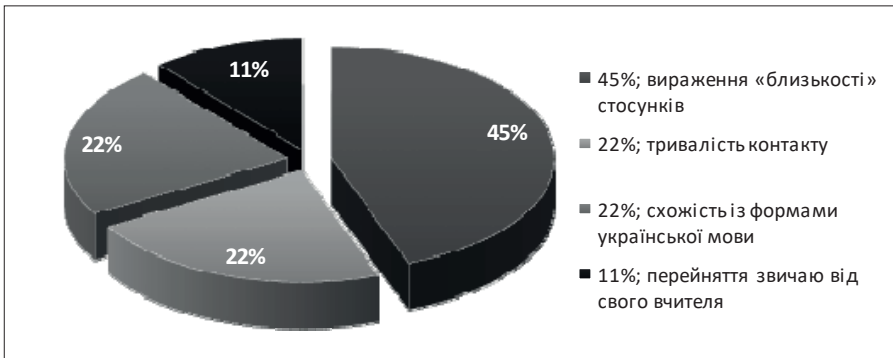

Рис. 8. Мотивація вибору дієслова 2-ї особи множини в прономінальних звертаннях (серед викладачів МК) (власне опрацювання)

Висновки

Кодифікація норми польської мови у сфері форм третьої чи другої особи множини дієслів у прономінальних звертаннях нечітка і нерідко зумовлена індивідуальними поставами кодифікаторів. Назагал прийнято, що форма третьої особи, як традиційно правильна, є безпечнішою, оскільки не провокує небажаного перлокутивного ефекту. Перевагою форми другої особи, на думку її прихильників, є її безпосередній характер, що може сприяти творенню приязнішої атмосфери між інтерлокуторами, ступінь офіційності спілкування між якими не є дуже високим. Сучасний підхід до норми польської мови, в межах якого постулюється важливість не стільки абстрактної мовносистемної «правильності» мовної форми, скільки її відповідність певній прагматичній ситуації, спонукає до приділення належної уваги обом дієслівним варіантам і зокрема дискусійному другоособовому.

Вивчення мовних постав обраної для дослідження групи носіїв польської мови в Україні – викладачів польської мови – дає змогу зробити певні висновки про стан їхньої мовнонормативної свідомості у сфері використання прономінальних звертань до адресата. Це середовище є важливим фокусом дослідження, оскільки значною мірою має вплив на розвиток мовнонормативної свідомості подальших поколінь адептів польської мови в Україні, а отже, є важливим для полоністичої лінгводидактики. Наскільки нам відомо, в літературі – і теоретичній, і прикладній – серед проблем польського мовленнєвого етикету іноземців прагматичні нюанси третьо- та другоособових дієслівних форм у звертаннях до адресата не ставали предметом уваги. Тим часом нестабільність відповідної норми в загальнопольській мові природним чином ускладнює розуміння проблеми іноземцями й усвідомлення ними функціонального потенціалу аналізованих варіантів.

Для висновків про ступінь мовнонормативної свідомості досліджуваних респондентів вагомим є наголошення виявленого факту, що для більшості опитуваних вибір форми є осмисленим і екстраполюється на прагматичну площину функціонування польської мови. У досліджуваному середовищі свідомих мовної культури користувачів польської мови в Україні, якими є викладачі, використання форм третьої чи другої особи може бути більш осмислене, ніж серед нативних користувачів польської мови в Польщі, які, як припускаємо (враховуючи попередні пілотажні дослідження), частіше є несвідомими, «автоматич-

ними», що природно при користуванні рідною мовою. Підтвердженню чи спростуванню цієї тези можуть бути присвячені наступні порівняльні дослідження у сфері порушеної в цій статті проблематики.

Аналіз фактичного матеріалу – висловлювань анкетованих викладачів польської мови в Україні – засвідчив, що в декларованих ними прономінальних звертаннях до множинного учнівського адресата переважають дієслівні форми третьої особи множини на кшталт *państwo / panowie / panie mogą* (74% – звертання за допомогою форми третьої особи, 17% – звертання за допомогою форми другої особи, 9% – обидві форми; дані відповідно до двох груп анкетованих: ЗВО – 73% – третя особа, 21% – друга особа, 6% – обидві форми; МК – 75% – третя особа, 11% – друга особа, 14% – обидві форми).

Серед мотивацій вибору форми третьої, а не другої особи – за даними ЗВО – переважає «нормативна» (30%), близькими до якої є «граматична правильність» (10%) і «офіційність» (8%) – у сукупності 48%, а також близька до них «увічливість» – 12%. 10% відповідей апелюють до «навчальної мети», що також можна звести до нормативності в широкому сенсі (правильності). Пов'язаним з навчанням є й передавання / перейняття взірця від свого вчителя (2%). За такого широкого трактування нормативності (правильності), яка включає ввічливість і має в тлі пропагування правильних взірців, ця мотивація склала б аж 72%. Ще 10% відповідей засвідчують «зручність» таких структур і 10% – близький до неї за суттю «автоматизм уживання». У 8% відповідей з'являється згадка про «польськість» такої форми (очевидно, на тлі іншого граматичного відповідника в українській мові – значна частина респондентів убачає в другоособовій формі на кшталт *możecie państwo* вплив української мови *ви можете*).

За даними МК мотивація «нормативністю» в широкому розумінні становить аж 83%, щоправда, пропорційно більше є тверджень про «ввічливість, етикетність» (21%) і «навчальну мету» (21%). Вагомою (17%) при виборі структури є «граматична правильність». Наступні мотивації – це «відповідність нормі» (12%) та «офіційний характер» третьоособової форми (12%). Викладачі МК не згадують про такі мотивації, як: «автоматичність», «зручність», «польськість», натомість вважають, що структура на кшталт *państwo / panowie / panie mogą* допомагає тримати дистанцію з учнями (12%), а також може бути зумовлена віковою різницею (5%).

Серед мотивацій використання форми другої особи у викладачів ЗВО виразно домінує прагматична: 30% – «вираження близькості стосунків з адресатом». 20% має близька до неї мотивація «меншої офіційності контакту». У 20% на вибір форми впливає вік студентів, які зазвичай молодші. Ще 20% відповідей засвідчують вплив української мови на польську граматичну структуру. У 10% уживання саме другоособових форм респонденти пов'язують із більшою тривалістю контактів з адресатами. Цю мотивацію можна поєднати з двома першими і звести у спільну групу: «близькість, менша офіційність, тривалість контакту» – разом 60%.

Респонденти МК також найважливішою мотивацією вважають «вираження близькості стосунків з адресатом» (45%), що разом з мотивацією «тривалість контакту» (22%) свідчить про явне переважання прагматичності у відповідях респондентів (67%). Вибір другоособової форми пов'язують також зі схожістю із формами української мови (22%). У відповідях цієї групи респондентів не натрапляємо на мотивацію «менша офіційність контакту», однак зауважуємо, що саме ця конструкція, на їхню думку, використовується як перейнята від їхнього вчителя (11%).

Отже, серед мотивацій вибору форми дієслова третьої особи множини у викладачів ЗВО переважає нормативна – 72%, а серед мотивацій вибору форми другої – прагматична – 60%. У викладачів мовних курсів – 83% і 67% відповідно. Загальна пропорція обох груп респондентів становить: 76% – нормативна мотивація для третьої особи і 63% – прагматична – для другої.

Мовнонормативна свідомість викладачів польської мови в Україні у сфері застосування в польськомовних прономінальних звертаннях дієслівних форм третьої і другої особи множини є доволі високою, що передусім засвідчують «нормативні» мотивації вживання форми третьої особи. Однак механічне ототожнення наведеної респондентом «нормативної» мотивації з його власною мовнонормативною свідомістю не є слушним. Важливо натомість, коли самі анкетовані (а це близько 20% від загалу (ЗВО – 21%, МК – 17%)) усвідомлюють можливість диференційованого підходу до структур з дієсловом у третій і другій особі, подаючи критерії прагматичного характеру («тепло», «близькість», «тривалість контакту», «залежно від ситуації» та ін.). Те, що окремі респонденти (13% від загалу) наводять по кілька мотивацій ви-

бору форми з третьою або другою особою, залежно від специфіки ситуації, засвідчує їхню здатність до глибокої і всебічної рефлексії над проблемами вибору з-поміж двох граматичних варіантів. Загалом варто відзначити, що спостереження над мовнонормативною свідомістю викладачів польської мови в Україні, які стали можливі на основі проведеного анкетування, засвідчують надання значення при виборі й оцінці третьо- та другоособових форм прагматичним чинникам.

Дослідження схилиють до висновку, що більшу гнучкість у мотивації форм демонструють викладачі ЗВО, ніж МК. Університетські викладачі дещо частіше також, ніж викладачі курсів мотивують вибір форми другої особи (ЗВО – 21% зі ста, МК 11% – зі ста). Зауважимо принагідно, що МК представляють переважно молодші респонденти, тому варто це явище пов'язувати і з критерієм віку (викладачі можуть бути молодшими від учнів – слухачів мовних курсів різних типів).

Анкетних даних не можна, однак, повністю ототожнювати з реальними мовленнєвими звичаями у викладацьких середовищах: спостереження над спонтанним мовленням дають приклади переходів (напевно, неконтрольованих) від звертань типу *państwo mogą* до звертань типу *państwo możecie* і навпаки, а навіть від типу контакту на *pan / pani* до контакту на *ty*.

Аналізовані в цій статті форми третьої і другої особи множини у звертаннях до адресата, як переконуємося, є не просто маркерами правильності чи неправильності (недостатньої правильності) структури або ж офіційності чи неофіційності контакту – вони ще й несуть значний спектр конкретніших прагматичних значень. Матеріал статті переконує в тісних пов'язаннях граматики й прагматики, а досліджуваний об'єкт ілюструє залежність між граматичною структурою мови і мовноетикетною культурою.

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ:

Бр – Бердянськ
Дн – доктор наук
Др – Дрогобич
Дц – доцент
ЗВО – заклад вищої освіти
ІвФр – Івано-Франківськ
Кв – Київ
Кн – кандидат наук
Лв – Львів

Лц – Луцьк
 Мг – магістр
 МК – мовні курси
 Од – Одеса
 Сп – спеціаліст
 Тр – Тернопіль
 Хр – Харків

ЛІТЕРАТУРА

- Bakula, K. (2012). O świadomości językowej, krytycznej świadomości językowej i nauczaniu języka. *Acta Universitatis Wratislaviensis. Kształcenie Językowe*, 10 (20), 9–20.
- Bańko, M. (2009). *Czy macie Państwo...?* <https://sjp.pwn.pl/poradnia/haslo/Czy-macie-Panstwo;10223.html> (22.09.2023).
- Bańko, M. (Ed.). (2000). *Inny słownik języka polskiego PWN* (Vol. 1–2). Warszawa.
- Bralczyk, J. (2009). *Mówi się. Porady językowe profesora Bralczyka*. Warszawa.
- Bugajski, M. (2006). *Język w komunikowaniu*. Warszawa.
- Bundza, I., & Krawczuk, A. (2022). Performatyw *Witam(y)* w świadomości językowej ukraińskich studentów uczących się polszczyzny. In A. Dunin-Dudkowska & A. Małyska (Ed.), *Współczesny dyskurs glottodydaktyczny: XXX-lecie działalności Centrum Języka i Kultury Polskiej dla Polonii i Cudzoziemców UMCS – refleksje jubileuszowe* (pp. 345–372). Lublin.
- Busel, V. (Ed.). (2005). *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy: 250000*. Kyiv–Irpın: Perun. [Бусел, В. (Ed.). (2005). *Великий тлумачний словник сучасної української мови: 250000*. Київ–Ірпін].
- Dubisz, S. (2014). *Językoznawcze studia polonistyczne (pisma wybrane, uzupełnione, zmienione)*, Vol. 2: *Polonia i jej język*. Warszawa: Uniwersytet Warszawski.
- Gębka-Wolak, M., & Moroz, A. (2021). Morfoskładnia w Słowniku właściwych użyć języka. *Język Polski*, 2, 17–33. <https://doi.org/10.31286/JP.101.2.2>.
- Huszcza, R. (2006). *Honoryfikatywność. Gramatyka, pragmatyka, typologia*. Warszawa: Dialog.
- Kołodziejek, E. (2023). O roli uzusu w koncepcji normy polszczyzny początków XXI w. *Prace Językoznawcze*, 3, 11–21.
- Kravchuk, A., & Bundza, I. (2023). Zvertannia do adresata v polskomovnomu dialozi vykladachiv ta uchniv v Ukraini. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, 58, Article 2931. <https://doi.org/10.11649/sfps.2931>. [Кравчук, А., & Бундза, І. (2023). Звертання до адресата в польськомовному діалозі викладачів та учнів в Україні. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, 58, Article 2931. <https://doi.org/10.11649/sfps.2931>].
- Krawczuk, A. (2014). O względności normy w zakresie ogólnopolskiej etykiety językowej – rzutowanie na sytuację języka polskiego na Ukrainie. In M. Steciąg & M. Bugajski (Eds.), *Zielonogórskie Seminaria Językoznawcze 2013. Tożsamość w komunikowaniu* (pp. 315–344). Zielona Góra.
- Krawczuk, A. (2018). Pogranicze językowe: wy czy państwo / panowie / panie. Funkcjonowanie zaimeków honoryfikatywnych liczby mnogiej w języku ogólnopolskim oraz w polszczyźnie odziedziczonej na Ukrainie. In E. Skorupska-Raczyńska &

- H. Uchto (Eds.), *Dziedzictwo kulturowe regionu pogranicza* (Vol. 7, pp. 55–71). Gorzów Wielkopolski.
- Liberek, J. (2021). Norma językowa jako fakt społeczny fundowany na uzusie. Uwagi w kontekście Słownika właściwych użyć języka. *Język Polski*, 2, 34–48. <https://doi.org/10.31286/JP.101.2.3>.
- Maćkowiak, K. (2012). Świadomość językowa – problem definicji. In M. Steciąg & M. Bugajski (red.), *Świadomość językowa w komunikowaniu* (pp. 9–27). Zielona Góra: Uniwersytet Zielonogórski.
- Marcjanik, M. (2006). „Państwo słuchają” czy „Państwo słuchacie”? <https://sjp.pwn.pl/poradnia/haslo/Panstwo-sluchaja-czy-Panstwo-sluchacie;7711.html> (22.09.2023).
- Markowski, A. (2000). *Jak dobrze pisać i mówić po polsku*. Warszawa.
- Markowski, A. (Ed.). (1999). *Nowy słownik poprawnej polszczyzny PWN*. Warszawa.
- Morfologik. Gromadzimy błędy językowe*, <http://morfologik.blogspot.com/2006/07/gromadzimy-bdy-zykowe.html> (05.11.2024).
- Poradnik językowy „Poprawnie po polsku”*, Akademia języka polskiego PWN. (2007). (Vol. 5). Warszawa.
- Steciąg, M., & Bugajski, M. (2012a). Świadomość językowa, komunikacyjna, dyskursywna. In M. Steciąg, & M. Bugajski (Eds.), *Świadomość językowa w komunikowaniu* (pp. 29–39). Zielona Góra.
- Steciąg, M., & Bugajski, M. (2012b). Wstęp. In M. Steciąg, & M. Bugajski (Eds.), *Świadomość językowa w komunikowaniu* (pp. 5–6). Zielona Góra.
- Wilczyńska, W., & Michońska-Stadnik, A. (2010). *Metodologia badań w glottodydaktyce*. Kraków.
- Załaźńska, A., & Rusinek, M. (2010). *Retoryka codzienna. Poradnik nie tylko językowy*. Warszawa.
- Zdunkiewicz-Jedynak, D. (2021). Poprawne vs. właściwe użycia języka. Uwagi w kontekście Słownika właściwych użyć języka. *Język Polski*, 2, 5–16. <https://doi.org/10.31286/JP.101.2.1>.

Mirosław Jankowiak

Institute of the Lithuanian Language
Vilnius, Lithuania

<https://orcid.org/0000-0001-6212-1463>

Polish Spoken Language and Belarusian Dialects in Lithuania: Preliminary Considerations on Selected Areal Aspects

Abstract. Research on the Polish language in Lithuania has a long tradition. Halina Turska made the first area division in the 1930s. In general, most researchers of Lithuanian Polish refer to this division to this day. This division was made based on selected phonetic and grammatical features, on the one hand, differentiating them from the standard Polish language, and on the other, three areas from each other (the Vilnius area, the Kaunas area, and the Smalvos area). In the 1990s, new areas for the Polish language in north-western Belarus were defined by I. Grek-Pabisowa (mainly based on the frequencies of selected features). Over the course of over 30 years, a vast amount of material has been collected in the form of interviews recorded in Lithuania, north-western Belarus, and Latvia which allows analyzing new aspects, including areal issues. On the one hand, these are recorded interviews in Polish, on the other hand, in the Belarusian dialect. Conducting field research in Lithuania since 2009, I have collected over 130 hours of Belarusian dialects and several hours of Polish. The preliminary analysis of the material showed many features common to Belarusian dialects and Lithuanian Polish, covering specific areas.

Keywords: Belarusian dialects; Polish spoken language in Lithuania; Baltic-Slavic linguistic borderlands; areal linguistics.

1. Introduction

Research on the languages of the Baltic-Slavic borderland has a long tradition, and this area is being dealt with by numerous linguists from Poland, Belarus, Lithuania, or Latvia. Their research results in a number of monographs and hundreds of articles. Some of them have dealt not only with the speech structure of the population under study, but also with areal aspects. It should be noted, however, that the researchers of Polish analyzing the Polish language of this borderland did not analyze these areas more broadly concerning the areas of occurrence of features in neighboring Belarusian dialects. The same applies to Baltic studies. Baltic linguists have not conducted in-depth studies of features in Lithuanian and Latvian dialects relative to contemporary Belarusian dialects.

The idea of writing this article was born more than ten years ago, with the publication of the *Atlas of the Baltic languages* (BVA, 2009; BVAFL, 2013). During the presentation of the new publication, the authors of the *Atlas* drew attention to the shared acreages of some lexemes, covering parts of Lithuanian and Latvian dialects and Slavic languages (e.g., Stafecka, 2018). In the case of some maps, the researchers of Belarusian language immediately see parallels with dialectal areas of Belarusian. For example, a map showing the area of occurrence of the word ‘clover’ (*koniczyna* in Polish) may serve as an example. The lexeme *kaniušina* areally can be referred to the southwestern dialect of Belarusian, while *klevers*, *kleveris* to the northeastern dialect of Belarusian (comp. with Russian *klievier*) (BVAL, 2013, p. 318).

Area issues concerning the languages and dialects of the broadly understood Baltic-Slavic borderland were also of interest to researchers working on the TriMCo project¹. Convergence processes in the areal aspect of this borderland, using methodological considerations, also in relation to Belarusian dialects, were considered, among others, by B. Wiemer and A. Erker (Wiemer & Erker, 2012).

Polish spoken language on this territory has formed on the Baltic (mainly Lithuanian) and East Slavic (mainly Belarusian) substrate, which is reflected in the specificity of the speech of local Poles and Polish speakers. What differentiates local Polish from the standard Polish language are primarily Baltic and East Slavic features. Therefore, it is understandable to attempt to re-

¹ This project was carried out at the Johannes Gutenberg University in Mainz under the supervision of Prof. B. Wiemer. See more: <https://www.trimco.uni-mainz.de/>.

late the area of many phonetic-grammatical, syntactic, and lexical features of the Polish language of this borderland to the area of occurrence of similar features in local Belarusian.

This article is an introduction to the planned in-depth areal research on the common areas of occurrence of the same features in the dialects of the two languages – Belarusian and Polish. Areas of occurrence of selected phonetic-grammatical, syntactic, and lexical features of spoken Polish in the Belarusian-Lithuanian borderland will be compared with contemporary Belarusian dialects.

The material basis consists of published materials, dictionaries, atlases, monographs, and selected scholarly articles (see research status below). An important supplement is also the author's materials collected in the course of field research – more than 130 hours from the area of Lithuania, more than 300 hours from the area of Latvia, and about 100 hours from the area of northeastern Poland.

2. State of research

Polish language has lived to witness a number of monographs, several dictionaries, and hundreds of articles². Spoken Polish in the area of Lithuania and the Belarusian-Lithuanian borderland was of interest to many linguists. From the interwar period, the works of Halina Turska should be mentioned first and foremost, such as *O powstaniu polskich obszarów na Wileńszczyźnie* (Turska, 1982). Great interest in borderland Polish began in the late 1980s and early 1990s, with the political changes and the possibility of conducting research for Polish linguists in the area of the USSR, and this has continued until today. In 1993, a monograph by Zofia Kurzowa (1993) came out. Other important works were written at the Faculty of Polish Studies at Warsaw University, such as the monographs by Halina Karaś and her team (Karaś, 2001; 2002; 2017). Many monographs have been published at the Institute of Slavic Studies of the Polish Academy of Sciences (Maryniakowa, Grek-Pabisowa & Zielińska, 1996; Grek-Pabisowa & Maryniakowa, 1999; Grek-Pabisowa, 2002; Zielińska, 2002; Morita, 2006; Grek-Pabisowa, 2022). There has also been a number of book publications on the Polish language in Lat-

² Given the very rich literature on the subject, only selected publications, mainly books and dictionaries, are mentioned in this section.

via and northwestern Belarus, such as Kuņicka (2020), Konczewska (2021), Żebrowska (2019), and Kozłowska-Doda (2021).

From the point of view of the issue addressed in this article, the dictionaries of the Polish language functioning in Belarus, Lithuania, and Latvia are of great importance, on the basis of which it is possible to determine the area of occurrence of particular lexemes: *Słownictwo polszczyzny gwarowej na Litwie* (SPGL, 2006), *Słownictwo polszczyzny gwarowej na Brastawszczyźnie* (Rieger, 2014), *Słownik brastawski* (ŚlBrasł, 2009), or *Słownik mówionej polszczyzny północnokresowej* (SMPP, 2017). The latest state of research in this area is presented in an article by Golachowska et al. (2023).

The issue of Belarusian dialects in Lithuania has interested many Belarusian, Lithuanian, and Polish linguists (Halina Turska, Elżbieta Smułkowa, Valerijus Čekmonas, Mikola Savič, Petras Gaučas, Nijole Tuomienė, and others). In our case, for example, Valerijus Čekmonas' publications are worthy of attention. The linguist described, among other things, multilingualism in southeastern Lithuania, taking into account Belarusian dialects, areal aspects and Belarusian-Lithuanian-Polish contacts (Čekman, 2017; Čekmonas, 2017; Czekman & Giulumianc, 2017).

The first comprehensive description of the Belarusian language (including Belarusian dialects) was done by Vilnius-based researcher Lilija Plygavka, who published two books (Plyhauka, 2009; 2015). In recent years, two monographs by the author on Belarusian dialects in Lithuania have come out (Jankowiak, 2022; 2023).

From the point of view of the subject considered in this article, four publications will be of key importance: *Dialectological Atlas of the Belarusian language* (DABM, 1963), *Lexical Atlas of Belarusian folk dialects* (LABNH, 1993–1998), *Linguistic Geography and Grouping of Belarusian dialects* (LH, 1969) and *Dictionary of Belarusian dialects of Northwestern Belarus and its borderland* (SPZB, 1979–1986).

Area issues are also discussed, understandably, by Lithuanian dialectologists (e.g., Mikulėnienė & Meiliūnaitė, 2014; Kardelis, 2016; 2018). These publications contain many references to the Polish language and Belarusian dialects of this borderland.

3. Areal division of Polish spoken language and Belarusian dialects

The areal differentiation of the Polish language in the Baltic-Slavic borderland was one of the issues raised by linguists in their research. Halina Turska made the first division before World War II. She designated three areas – Vilnius, Smalvos, and Kaunas, based primarily on her fieldwork conducted in the 1930s (Turska, 1982, pp. 48–60). The researcher conducted her expeditions within the borders of Poland at that time, and the Kaunas area (then within the borders of Lithuania) was designated and described based on the research of historian J. Jakubowski. Most linguists still accept this division (with some modifications and details).

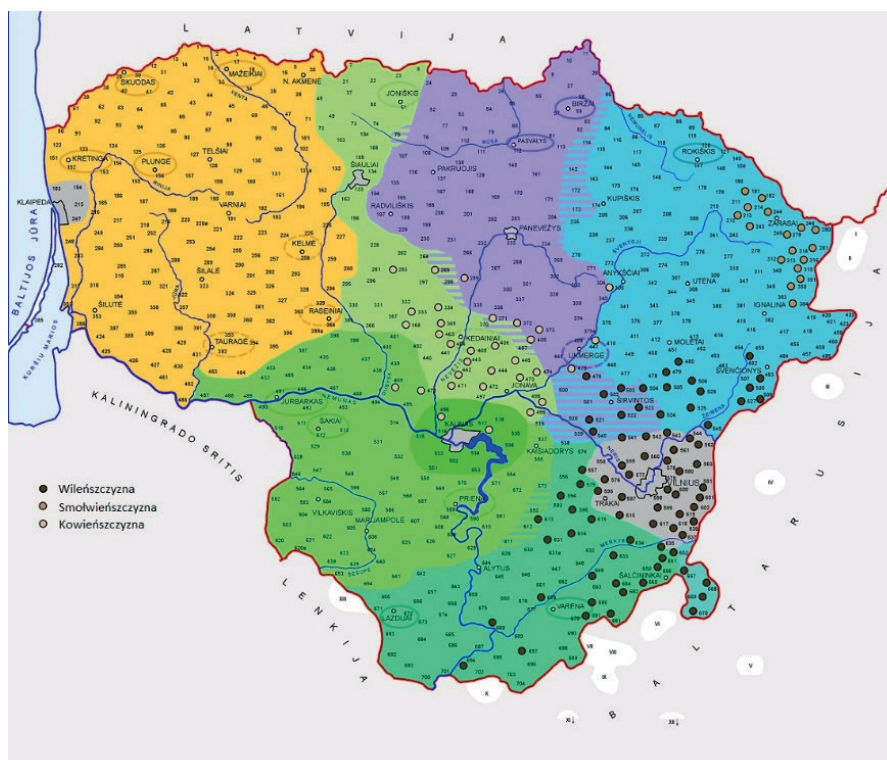
In the 2000s, Halina Karaś presented her division based on available literature and her field research (Karaś, 2002, pp. 22–25). She identified three areas with subdivisions:

- 1) Vilnius Region.
 - a. *Vilnius area* – Polish is used as the home language, with a weak knowledge of Lithuanian. This area also includes the southern part of the Trakai District and the eastern part of the Švenčionys region. For the most part, this area overlaps with the Vilnius area delineated by H. Turska.
 - b. *Eišiškės-Šalčininkai area* – the home language is usually “simple speech” (*mova prosta*, i.e., a Belarusian dialect). Polish serves as the official language, in religious spheres, and in education; there is minimal presence of the Lithuanian language.
 - c. *The area between Molėtai, Inturkė, and Jonava* – an area of Polish-Lithuanian bilingualism (within Lithuania’s borders until World War II).
 - d. *The Švenčionys Diasporic area* (from Švenčionys to Adutiškis) – predominance of Lithuanian-speaking population, with the Polish population dispersed.
- 2) Zarasai-Smalvos area – located at the border of Lithuania, Latvia, and Belarus, also known as the Daugavpils area, featuring a large Polish-speaking region.
 - a. Surroundings of Smalvos, Gaidė, and Meikštai – before WW II, these areas were within Poland’s borders, now part of Lithuania along the Belarusian border. This is part of the Smalvos area identified by H. Turska.

- b. The area around Zarasai – an area of Polish-Lithuanian bilingualism, before the war within Lithuania's borders. This area is somewhat broader than defined by H. Turska (who was unable to conduct research on the Lithuanian side in the 1930s).
- 3) Kaunas Region – an “archipelago of Polish linguistic islands”, also referred to as the Kaunas-Lauda or Kaunas-Žemaitija area, characterized by Polish-Lithuanian bilingualism.
 - a. “Immediate Kaunas Region” – north of Kaunas.
 - b. “Broad Kaunas Region” – the surroundings of Kėdainiai and Dotnuva, Liauda, the area from Jonava to Ukmergė and from Jonava to Šėta.

Halina Karaś conducted an areal division primarily based on the current sociolinguistic situation, referring to the pre-war division by H. Turska but elaborating and specifying it further.

H. Turska's division remains to be a point of departure for most linguists studying the Polish language in this border area. This is also true for the research conducted by the Vilnius linguist Kristina Rutkovska, who refined and clarified the areas defined by H. Turska based on her own studies. She developed a map with points indicating the presence of the Polish language and overlaid them onto the dot grids from the *Atlas of the Lithuanian language* (see: Rutkovska, WWW 1).

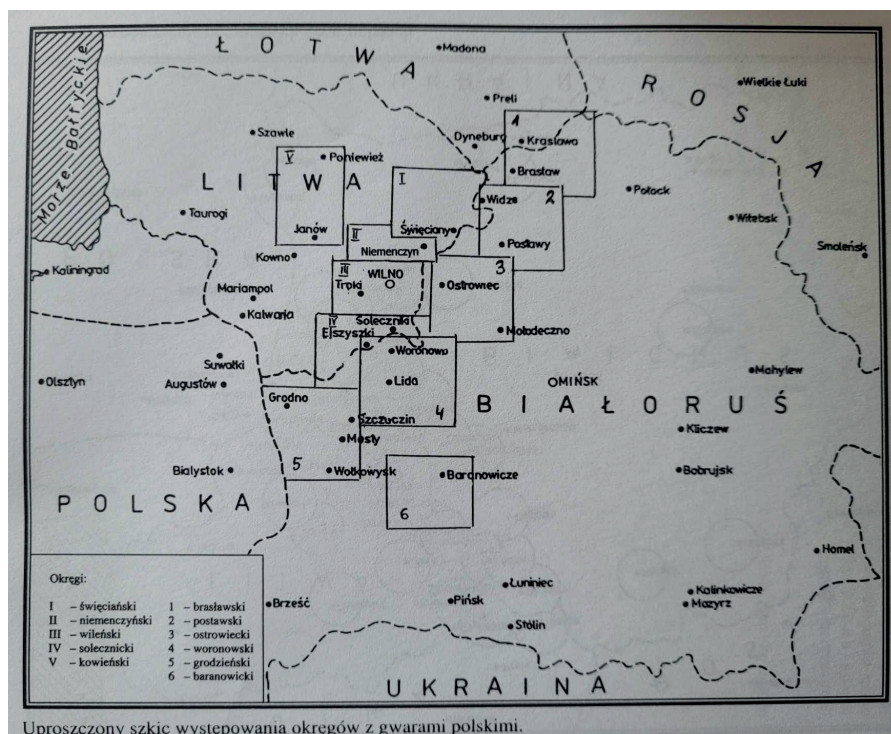

Map 1. Three areas of the occurrence of the Polish language in Lithuania: Vilnius, Smalvos, and Kaunas regions; source: <http://www.lenkutarmes.flf.vu.lt/apie/tarmes>

Another areal division was proposed by Iryda Grek-Pabisowa from the Institute of Slavic Studies of the Polish Academy of Sciences (Grek-Pabisowa, 2002, p. 146). Based on selected phonetic features, the researcher distinguished 11 areas, five of which are in Lithuania:

- 1) Švenčionys
- 2) Nemenčinė
- 3) Vilnius-Trakai
- 4) Šalčininkai-Eišiškės
- 5) Kaunas-Panevėžys
- and six in Belarus:
- 6) Braslau
- 7) Pastavy
- 8) Astravec

- 9) Voranava
- 10) Hrodna
- 11) Baranavičy

Uproszczony szkic występowania okręgów z gwarami polskimi.

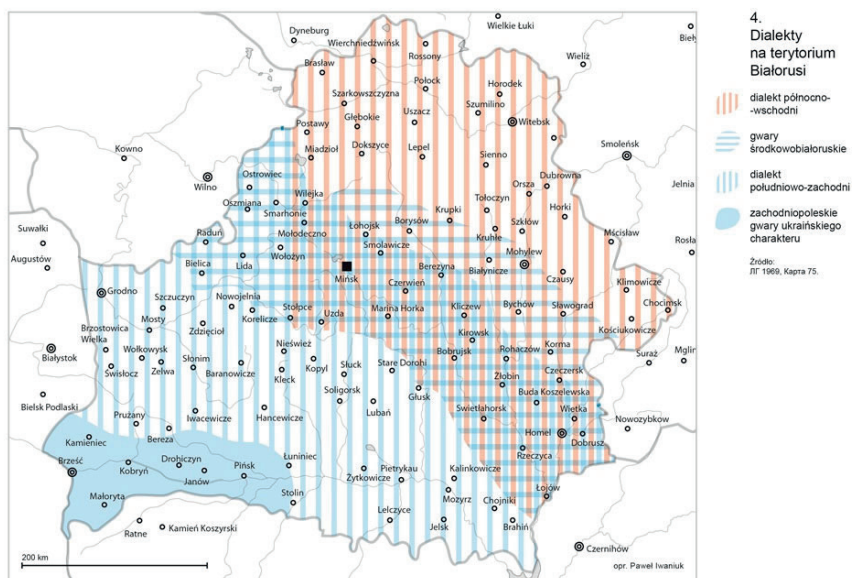
Map 2. *The extent of Polish language regions in the Baltic-Slavic borderland, proposed by I. Grek-Pabisowa; source: I. Grek-Pabisowa, Współczesne gwary polskie na Litwie i Białorusi. Fonetyka, Warsaw, p. 156*

The division proposed by I. Grek-Pabisowa has not been widely accepted by linguists working in this field.

As can be seen, the areas of the Polish spoken language proposed above were defined based on the sociolinguistic situation and selected speech features of the inhabitants. Naturally, they were delineated from the perspective of the Polish language, just as the description of characteristic features is relative to standard Polish. Below, areal aspects will be presented by relating selected features to the areas of their occurrence in contemporary Belarusian dialects of this borderland. So far, Polish linguists have not undertaken

a detailed description of the shared areas of selected features of Polish and Belarusian dialects.

In Belarusian dialectology, there are two divisions. The first, classical one, based on phonetic and grammatical features, divides Belarus into: the Northeastern dialect, the Southwestern dialect, and Central Belarusian sub-dialects. The second division is into so-called dialect zones (mainly based on lexis): Western, Eastern, Northwestern, Southeastern, and Central (Barszczewska & Jankowiak, 2012, pp. 120–131). Below, selected dialectal features – phonetic-grammatical, syntactic, selected lexemes – that, according to the author, are areally coincident in both Polish and the Belarusian dialects of the Baltic-Slavic borderland will be discussed. That is, selected features occurring in Polish will be mapped onto the areas of Belarusian dialects and dialectal zones.

Map 3. Classical division of Belarusian dialects; source: N. Barszczewska & M. Jankowiak, *Dialektologia białoruska*, p. 229

In this article, it is also worth paying attention to the range of occurrence of Belarusian dialects in the territory of modern Lithuania. Liliya Plyhauka

described this range based on previous research and her own field studies, especially those conducted in 2011–2013 (Plyhauka, 2015, pp. 66–71):

1. The eastern part of Vilnius district and the central part of Šalčininkai region – predominance of Belarusian dialects,
2. South of the Visinča River in the Eišiškės district, an area of intensive Belarusian-Lithuanian contact is observed,
3. Central part of Vilnius region – Belarusian is mostly spoken only by older people.

Lilija Plyhauka defined the borderline of the occurrence of Belarusian dialects as follows: Bujvydžiai – south of Nemenčinė, northwest of Sudervė and Riešė – west of Trakai – east of Daržyninkai – west of Kalesninkai. The linguist emphasizes, however, that they function primarily along the border. The Vilnius researcher defined the boundary line of the occurrence of Belarusian dialects in this way, following earlier researchers (V. Čekmonas, M. Savič, I. Kaval'čuk, and others). L. Plyhauka qualifies the Belarusian dialects as Western Belarusian, or historically South-Western dialect.

Since 2008, Lithuania has been explored by the author of this article from the perspective of the functioning of Belarusian dialects. The expeditions covered all the areas where Belarusian dialects occur, except for Trakai, which is planned for 2025. These were: Ignalina, Švenčionys, Vilnius, Šalčininkai, and Varėna regions (over 130 hours in total). The area of occurrence of “simple speech” was confirmed for the regions studied by previous linguists (Vilnius, Šalčininkai districts):

1. Vilnius district: widespread occurrence of Belarusian dialects in the eastern part.
2. Šalčininkai region: the author's dialectological expedition from 2024 showed that between Kalesninkai and Šalčininkai the Belarusian dialects are of a relic nature, the situation is slightly better in the vicinity of Deveniškės and east of Šalčininkai.
3. Varėna region – individual villages near the border with Belarus, relic character (only people of the older generation speak Belarusian).
4. Švenčionys region (from Švencionys to Adutiškis) and further along the border with Belarus), relic character, dialects being replaced by the Lithuanian language.
5. Ignalina region (Rimšė area) – relic character, dialects being replaced by the Lithuanian and partly Polish languages.

My research therefore covered a wider area, primarily taking into account the Varėna, Švenčionys and Ignalina regions, which had not been comprehensively studied by Belarusian and Lithuanian linguists before (Jankowiak, 2016; 2018b; 2020; 2021). Due to the fact that the presence of Belarusian dialects in Lithuania was confirmed by the author of the article for a wider area, it is necessary to specify the areal division made by earlier researchers:

1. Southwestern dialect of the Belarusian language: Varėna, Šalčininkai, Vilnius regions.
2. Central Belarusian subdialects: Šalčininkai, Vilnius, and partly Švenčionys regions.
3. Northeastern dialect of the Belarusian language: Ignalina and Švenčionys regions, area common with Belarusian dialects in Latvia (see: Jankowiak, 2018a).

4. Areal analysis of selected features

The Northeastern dialect of the Belarusian language covers northeastern Belarus, Belarusian dialects in southeastern Latvia, and northeastern Lithuania (Ignalina and Švenčionys regions). It comes into contact with the spoken Polish language used in Latvia, northern Belarus (Braslau, Miory, Pastavy, Miadziol), and in Lithuania (the area north of Adutiškis, including east and northeast of Ignalina). This area would thus coincide with the Smalvos region delineated by H. Turska, now often referred to as the Zarasai-Švenčionys region (e.g., according to H. Karaś).

Feature 1. Formation of names of younglings using the suffix -onak / -'onak

In Belarusian dialects, the formation of names for young beings using the suffix *-onak / -'onak* is characteristic of the entire Northeastern dialect, and distinguishes it from the rest of the country (cf. DABM, 1963, Maps 84, 85). This includes northern Belarus – from Pastavy northward and northeastward – Belarusian dialects in Latvia (author's materials), and Belarusian dialects in Lithuania within the Ignalina area and northeast of Švenčionys and Adutiškis (author's materials).

This feature has also been noted by linguists in the Polish language of this area, but with the suffix in the form *-onek*. Examples from the Braslau

area include: *cielionek* ‘calf’, *dziecionek* ‘child’, *kocionek* ‘kitten’, *porosionek* ‘piglet’ (SPGB, 2014, p. 79, 98, 130, 188). For Polish in Latvia: *cielonek* ‘calf’, *dziecionek* ‘child’, *kocionek* ‘kitten’ (materials by K. Kunicka, M. Jankowiak). Differential lexicons like the *Dictionary of Spoken Northern Borderland Polish* (SMPP, 2017) and the *Vocabulary of Polish Dialects in Lithuania* (SPGL 2006) do not present such material for northeastern Lithuania. Similarly, H. Karaś (2017) does not consider this word-formational feature. However, I occasionally noted such forms during field research in northeastern Lithuania (the triangle: Rimšė – Lake Drysviaty – Meikštai). It should also be emphasized that this method of forming names for younglings is typical of the Russian language, too.

The common area of occurrence for such forms in Belarusian dialects and the Polish language of this borderland is where the Northeastern dialect of Belarusian overlaps with the Polish of the Belarusian-Lithuanian-Latvian borderland – namely, northeastern Lithuania, northern Belarus, and southeastern Latvia.

Feature 2. Area of occurrence of the lexeme punia ‘farm building intended for storing hay and other items’

This lexeme is characteristic of the Northeastern dialect of the Belarusian language (DABM, 1963, Map 236; SPZB, IV, p. 187, 188). It occurs throughout this dialect area and parts of the Central Belarusian dialects. As shown on the map in the *Dialectological Atlas of the Belarusian language*, one could expect this word to function also in the Belarusian dialects of southeastern Latvia (confirmed by the author’s research; see Jankowiak, 2018, p. 85; 2024 and SPZB, IV, p. 188). In Lithuania, it should appear in Belarusian dialects north of the Vilia River and sporadically in the Vilnius region. The occurrence of the word *punia* is confirmed in the author’s materials (Jankowiak, 2022, p. 265), primarily for northeastern Lithuania and sporadically in other regions (cf. SPZB, IV, p. 188). Linguists consider the lexeme *punia* a borrowing from the Baltic languages (cf. Lithuanian *pūnià* ‘pigsty, barn, granary’; Latvian *pūne* ‘barn’).

The word *punia* also ought to be recorded in the Polish language of the Belarusian-Baltic borderland, primarily in the northeastern part of Lithuania and in Latvia. For Latvia, its occurrence has been confirmed in materials by M. Jankowiak, K. Kuņicka, in the publication by I. Grek-Pabisowa (2022

p. 198), and in the *Dictionary of Spoken Northern Borderland Polish* (SMPP, 2017, p. 940). For Lithuanian Polish, it appears in the author's own materials (triangle: Rimšė – Lake Drysviaty – Meikštai). The dictionary (SPGL, 2006) does not record this lexeme, nor do publications by H. Karaś (Karaś, 2001; 2002; 2017). In northern Belarus, it functions, for instance, in the Braslau region (SłBrasł, 2009, p. 137, 279).

The common area of occurrence for the lexeme *punia* in Belarusian dialects and Polish is northern Belarus (Braslau region) and southeastern Latvia. This word should also occur in Polish in Lithuania (Ignalina and Švenčionys regions), but available publications do not confirm this, except for the author's own research³.

Feature 3. Area of occurrence of the lexeme redele / redali 'a wagon with high ladders used for transporting hay'

This lexeme, of Baltic origin (cf. Lithuanian *rėdelė* 'ladder wagon'), is noted by linguists in Belarusian dialects and Polish spoken of this borderland. In the Belarusian language, it is limited to northern Belarus, which is part of the Northeastern dialect of Belarusian, i.e., the Braslau and Miory regions: *рэдаль, рэдали* (*Sel'skaja haspadarka*, 2010, p. 349; SPZB, IV, p. 328). The area of its usage in Belarusian dialects in Latvia has been confirmed by the author's research (Jankowiak, 2024, surroundings of Daugavpils), as well as in Lithuania within the Ignalina region (Jankowiak, 2022, p. 316).

In the Polish language of the Belarusian-Baltic borderland, the lexeme functions in the forms: *redel, redele, redeli*. For the northeastern Lithuania area, its occurrence has been confirmed in the *Dictionary of Polish Dialects in Lithuania* (SPGL, 2006, p. 347), publications by K. Rutkovska (e.g., Rutkovska, WWW_2), and the author's materials. In the Polish of northern Belarus, its usage has been recorded in dictionaries such as (SPGB, 2014, p. 226; SłBrasł, 2009, p. 246). The word also appears in Polish in Latvia: author's materials (surroundings of Daugavpils).

Therefore, the common area of occurrence of the lexeme *redele* is the Belarusian-Lithuanian-Latvian borderland. However, the area of its usage is relatively limited and likely does not extend further into Latvia or Lithuania.

³ The lexeme *punia* is remembered by researcher Jadwiga Kozłowska-Doda from her childhood years. She comes from northwestern Belarus (Voranava), but she does not have it in her recordings of Polish from this area.

Central Belarusian Dialects

Central Belarusian dialects which historically have not developed into a distinct dialect function between the Northeastern and Southwestern dialects of the Belarusian language. Nevertheless, they are characterized by several features. Some of these occur both in Belarusian dialects and in the Polish language of the analyzed borderland.

*Feature 4. Pronunciation of stressed (a) before labial (ɸ) as (o), e.g.,
prouɸda 'truth', douɸ 'he gave' instead of praɸda, dauɸ*

This feature is typical of Central Belarusian dialects but does not cover the entire area. It stretches from the vicinity of Minsk and extends northwestward through the Hrodna region and the Varėna district on the Lithuanian side. The range of occurrence in Belarusian dialects on Belarusian territory is shown in the (DABM, 1963, Map 28). In Lithuania, it was recorded by author in Belarusian dialects of some villages in the Varėna district (Jankowiak, 2023, pp. 57–58).

Researchers of Polish, in relation to the Polish language of the Belarusian-Baltic borderland, have not paid much attention to this feature so far. During my expeditions, I noted such forms in the speech of Poles in the Varėna district and in the localities of Razumna and Kamaraučiškės. The lack of descriptions of this feature may be because Polish language studies were conducted primarily in regions where this feature does not occur in Belarusian dialects.

*Feature 5. Form of the verb in the 3rd person singular present tense, e.g.,
chodzia 'he walks', robia 'he does'*

This feature is typical for verbs of the first and second conjugations in Belarusian dialects functioning on the territory of Belarus (cf. DABM, 1963, Map 153). Such forms occur in a narrow strip from Homiel, between Mahiliou and Babruisk, the territory north of Minsk, further towards Lithuania northwestward between the Vilia and Biarezina rivers. According to the *Atlas*, on the Lithuanian side, they should occur in Belarusian dialects from the Vilia in the north to Dieveniškės and Šalčininkai in the south. It occurs universally in the Belarusian dialects of the Šalčininkai region (Jankowiak, 2020, p. 88).

Researchers of the Polish spoken language have also noted this feature. However, in Polish, it does not occur commonly and in some places only occasionally, such as in the Voranava region on the Belarusian side of the border (cf. Kozłowska-Doda, 2021, pp. 398, 399). The prevalence of these forms can be shown by analyzing the *Dictionary of Spoken Northern Borderland Polish*; on over 1,400 pages of the dictionary, the verb *chodza* ‘he walks’ appeared 11 times, *robia* ‘he does’ – 14 times, *myśla* ‘he thinks’ – 3 times, and *woża / wozia / woza* – not at all (SMPP, 2017). Such forms were noted in the Vilnius and Kaunas regions.

Analyzing the area of occurrence of these forms in Belarusian and Polish dialects of the analyzed borderland, it should be stated that they occur commonly in the former, while in Polish only occasionally. However, the area of occurrence coincides and extends to the Kaunas region.

Feature 6. Formation of names of younglings using the suffix –’o, e.g., dzicio ‘child’, cialio ‘calf’

The formation of names of young beings with –’o (дзіцё, парасё, ягнё, цялё) is one of the typical features of Central Belarusian dialects. It occurs commonly in Belarusian of the studied area, both on the Belarusian side (DABM, 1963, Maps 84, 85) and on the Lithuanian side (Jankowiak, 2022, p. 262). While the forms of names of young beings typical for the Northeastern dialect of the Belarusian language occur in Polish in Latvia or northern Belarus, those characteristics of Central Belarusian dialects were noted by Polish linguists sporadically. For example, for the form *dzicio* ‘child’, I recorded only one example in the *Dictionary of Spoken Northern Borderland Polish*; I did not note other names of young beings.

In the case of this feature, it is difficult to speak of a common area of occurrence, as it occurs very rarely in the Polish language of the Belarusian-Baltic borderland.

Southwestern Dialect of the Belarusian Language

This dialect covers southwestern Belarus, and its natural extension is Belarusian dialects functioning in northeastern Poland and in Lithuania (Vilnius, Šalčininkai, and Varėna regions).

Feature 7. Form of the verb for the 1st person plural present tense, e.g., chadzimo ‘we walk’, rabimo ‘we do’

This feature is typical for southwestern Belarus, including the Hrodna region (DABM, 1963, Maps 150, 151). It was commonly noted by Belarusian linguists on the Belarusian side of the border. On the territory of Lithuania, it occurs in the areas of the Šalčininkai region (western part) and the Varėna region (Jankowiak, 2018b, p. 207; author’s own materials).

Researchers of Polish language did not pay particular attention to this feature and did not describe it in detail. In the material collected by me, such forms appeared in the speech of Polish-speaking people on the border of the Varėna and Šalčininkai regions, e.g., in the village of Razumna: *dożywamo* ‘we live to old age’, *mamo* ‘we have’, *siedzimo* ‘we sit’, *nie zatrzymamo* ‘we do not stop’, *jedziemy* ‘we go’. In the village of Kamarauciškės, I noted the following examples: *mieszkamo* ‘we live’, *ociepliamo* ‘we heat up – e.g., a house with a stove’, *mamo* ‘we have’. Such forms were noted by researcher Jadwiga Kozłowska-Doda in the Polish language of northwestern Belarus, i.e., in the Voranava district (Kozłowska-Doda, 2021, p. 388). The linguist describes this ending in Polish in the Borderlands and emphasizes that it is an archaic feature, dating back to Proto-Slavic, which has been preserved in some Belarusian dialects. She further notes that statistically, the ending -mo in Polish is more often used in the speech of the Polish nobility than of the peasantry (Kozłowska-Doda, 2021 p. 404, 405).

Eastern Dialectal zone

In Belarusian dialectology, besides the classical division, so-called dialect zones are also designated, including the western and eastern zones, primarily defined based on vocabulary. They divide contemporary Belarus from north to south, and the range of occurrence of many lexemes reflects the border between Poland and the Belarusian SSR until 1939. The western dialect zone of the Belarusian language is characterized mainly by Polonisms and words identical to Polish; therefore, one lexeme typical for the eastern dialect zone will be discussed.

As seen in the *Atlas* (DABM, 1963, Map 334), the lexeme *chaziajin* (‘host’ or ‘master’) appears primarily in the eastern part of Belarus and rarely in the entire area. On the Belarusian-Lithuanian border, the equivalent *haspadar* dominates, with *chaziajin* occurring from the Vilia River northward. There-

fore, it can be inferred that this lexeme should also be present in Lithuania's territory, both in Belarusian dialects and in Polish – north of the Vilia River (Švenčionys and Ignalina regions). I have noted this lexeme in Belarusian dialects in Latvia and northeastern Lithuania, confirmed by materials I have collected over the past 20 years.

The common area of occurrence of the lexeme *chaziajin* in Belarusian dialects and Polish spoken should be northern Belarus, northeastern Lithuania, and southeastern Latvia. This word appears in the speech of Poles in the Braslau region and among Poles in Latvia (SPGB, 2014, p. 75; SMPP, 2017, p. 164; own materials).

Conclusions

This article has presented selected phonetic, morphological, and lexical features that demonstrate common areas of occurrence in Belarusian dialects and Polish spoken language of the Baltic-Slavic borderland, primarily the Belarusian-Lithuanian area. Polish linguists describing the Polish language functioning in contemporary northwestern Belarus, southeastern and eastern Lithuania, and southeastern Latvia usually focused on other aspects and areas. In this publication, a new perspective on Polish spoken language is proposed – highlighting certain regions concerning shared features with Belarusian dialects (often Belarusianisms or elements adopted through Belarusian influence).

The above considerations are general and serve as an introduction to further, more in-depth research planned by the author in this area. Even in the 1990s and 2000s, areal aspects from the perspective of shared regions with the Belarusian language were not the subject of comprehensive studies. The contemporary areal division of spoken Polish in Lithuania was made based on sociolinguistic conditions (e.g., the division by Halina Karaś) or the frequency of selected phonetic features (I. Grek-Pabisowa). Researchers of the Polish language of the Baltic-Slavic borderland did indicate areas of certain features in Belarusian dialects; however, this usually referred to selected aspects (cf. J. Kozłowska-Doda, K. Rutkowska, A. Żebrowska, and others).

Polish spoken language on this borderland was formed on a Baltic (mainly Lithuanian) and East Slavic (primarily Belarusian) substrate. Collecting research material and determining the range of features that are also characteristic of the Belarusian language and its dialects is therefore a natural di-

rection for further scientific research. This will allow us to capture processes occurring in the speech of the population of this borderland – often bilingual in Polish and Belarusian – and to understand why some features typical of Belarusian dialects occur commonly throughout the area in the Polish language of this borderland, some cover the entire area but function relatively rarely, or did not become established at all.

Since 1988, when Polish linguists were allowed to conduct research in Belarus and Lithuania, a vast amount of dialectal material from various regions has been collected. Unfortunately, comprehensive areal studies or even an atlas of the Polish language of this borderland are lacking, not to mention a publicly accessible corpus. Therefore, the author plans to systematically conduct further scientific expeditions to record the Polish language using a questionnaire focused on areal aspects, including those indicating common areas with Belarusian dialects. The first research in the Varėna region was conducted in August 2024, and further regions of Lithuania are planned for the upcoming years.

REFERENCES

- Barszczewska, N., & Jankowiak, M. (2012). *Dialektologia białoruska*. Warszawa.
- Czekman, W., & Giulumianc, K. (2017). Polska gwara m. Widze i okolicy (na substracie białorusko-litewskim). In L. Kalėdienė (Ed.), *Valerijus Čekmonas: kalbų kontaktai ir sociolingvistika* (pp. 282–291). Vilnius.
- Čekman, V. (2017). Derevnja Ozerki – język i liudi. K probleme litovsko-belorusko-polskoj jazykovej interferencii. In L. Kalėdienė (Ed.), *Valerijus Čekmonas: kalbų kontaktai ir sociolingvistika* (pp. 351–386). Vilnius. [Деревня Озерки – язык и люди. К проблеме литовско-белорусско-польской языковой интерференции. In L. Kalėdienė (Ed.), *Valerijus Čekmonas: kalbų kontaktai ir sociolingvistika* (pp. 351–386). Vilnius].
- Čekmonas, V. (2017). Dar sykį apie rankraščių likimą, arba įvedamojo straipsnio pratimą. In L. Kalėdienė (Ed.), *Valerijus Čekmonas: kalbų kontaktai ir sociolingvistika* (pp. 61–107). Vilnius.
- Golachowska, E., et al. (2023). Polszczyzna północnokresowa. Podsumowanie badań, *Acta Baltico-Slavica*, 47, 1–28.
- Grek-Pabisowa, I. (2002). *Współczesne gwary polskie na Litwie i Białorusi. Fonetyka*. Warszawa.
- Grek-Pabisowa, I. (2022). *Ukształtowani przez historię. Polacy na dawnych Kresach Północno-Wschodnich i Łotwie w ocenie własnej*. Warszawa.
- Grek-Pabisowa, I., & Maryniakowa, I. (1999). *Współczesne gwary polskie na dawnych Kresach północno-wschodnich*. Warszawa.
- Jankowiak, M. (2016). Współczesne gwary białoruskie na wschodniej Litwie (rejon ygnaliński i święciański). *Slavistica Vilnensis*, 61, 81–105.

- Jankowiak, M. (2018a). *Współczesne gwary białoruskie na Łotwie. Charakterystyka. Wybór tekstów*. Praha.
- Jankowiak, M. (2018b). Współczesne gwary białoruskie na południowej Litwie (rejon orański). *Acta Albaruthenica*, 18, 201–211.
- Jankowiak, M. (2020). Współczesne gwary białoruskie na Litwie (rejon solecznicki). *Slavistica Vilnensis*, 65(2), 83–97.
- Jankowiak, M. (2021). Współczesne gwary białoruskie na Litwie (rejon wileński). *Slavistica Vilnensis*, 66(1), 85–101.
- Jankowiak, M. (2022). *Leksyka gwar białoruskich na Litwie. Dziedzictwo językowe pogranicza bałtycko-słowiańskiego*. Praha.
- Jankowiak, M. (2023) *Współczesne gwary białoruskie na Litwie. Tom pierwszy: rejon orański*. Vilnius.
- Jankowiak, M. (2024). *Gwary białoruskie na Łotwie jako przykład leksykalnego dziedzictwa pogranicza bałtycko-słowiańskiego*. Praha [in print].
- Karaś, H. (Ed.). (2001). *Język polski na Kowieńszczyźnie. Historia, Sytuacja socjolingwistyczna. Cechy językowe. Teksty*. Warszawa–Wilno.
- Karaś, H. (2002). *Gwary polskie na Kowieńszczyźnie*. Warszawa–Puńsk.
- Karaś, H. (2017). *Język pogranicza litewsko-łotewsko-białoruskiego w świetle frekwencji cech językowych*. Warszawa.
- Kardelis, V. (2016). *Kalbų vartojimas rytinėje Lietuvos dalyje. Lietuvos lenkų tarmės: 2016 metų elektroninis leidinys*. Ed. K. Rutkovska. http://www.lenkutarmes.flf.vu.lt/files/kardelis_kalbu_vartojimas.pdf [access: 27.12.2024].
- Kardelis, V. (2018). *Arealinis tipologinis lietuvių tarmių kompleksiskumas. Aukštaičiai*. Vilnius.
- Konczewska, K. (2021). *Polacy i język polski na Grodzieńszczyźnie*. Kraków.
- Kozłowska-Doda, J. (2021). *Tożsamość, losy i język najstarszych mieszkanców okolic Dociszek na Białorusi (na podstawie badań terenowych z przełomu XX i XXI w.)*. Lublin.
- Kuncevič, L.P., & Kurcova, V.M. (Eds.). (2010). *Sel'skaja haspadarka. Tematyčny slounik*. Minsk. [Кунцэвіч, Л.П., & Курцова, В.М. (Eds.). (2010). *Сельская гаспадарка. Тэматычны слоўнік*. Мінск].
- Kuņicka, K. (2020). *Polacy i język polski w Łatgalii*. Daugavpils.
- Kurzowa, Z. (1993). *Język polski Wileńszczyzny i kresów północno-wschodnich XVI–XX w.* Warszawa–Kraków.
- Maryniakowa, I., Grek-Pabisowa, I. & Zielińska, A. (1996). *Polskie teksty gwarowe z obszaru dawnych Kresów północno-wschodnich*. Warszawa.
- Morita, K. (2006). *Przemiany socjolingwistyczne w polskich społecznościach na Litwie (rejon trocki) i Białorusi (region iwieniecki)*. Warszawa.
- Plyhauka, L. (2009). *Belaruskaja mova u Litve: sacyjakul'turny i lindhvistyčny aspekty*. Vil'nia. [Плыгаўка, Л. (2009). *Беларуская мова ў Літве: сацыякультурны і лінгвістычны аспекты*. Вільня].
- Plyhauka, L. (2015). *Belaruskaja mova u polikul'turnym rehijonie (paudniova-uschodniaja terytorija Litouskai Respubliki)*. Minsk. [Плыгаўка, Л. (2015). *Беларуская мова ў полікультурным рэгіёне (паўднёва-ўсходняя тэрыторыя Літоўскай Рэспублікі)*. Мінск].
- Rutkowska WWW 1: Rutkowska, K. *Stan współczesnych gwar polskich na Litwie*. http://www.lenkutarmes.flf.vu.lt/files/rutkovska_stan_wspolczeny_gwar_polskich.pdf [access: 07.08.2024].

- Rutkowska WWW 2: Krystyna, R. *Lituanizmy leksykalne w gwarach polskich na Litwie: stan badań, typologia, sposoby adaptacji*, http://www.lenkutarmes.flf.vu.lt/files/rutkowska_lituanizmy_pl.pdf [access: 07.08.2024].
- Smułkowa, E. (Ed.). (2009). *Brasławszczyzna. Pamięć i współczesność. Tom II. Słownictwo (Słownik brasławski)*. Warszawa.
- Stafecka, A. (2018). Slavyanskaya perspektiva nekotorykh lityšsko-litovskich leksičeskich izogloss, otriažionnyh v izdании Baltu valodu atlants (Atlas baltских языков). In *Slavyanskaya perspektiva. Referāti XVI Starptautiskajā slāvistu kongresā (Belgrada, 26.08.2018 – 27.08.2018)* (pp. 60–79). Rīga. [Stafecka, A. (2018). Славянская перспектива некоторых латышско-литовских лексических изоглосс, отражённых в издании Baltu valodu atlants (Атлас балтских языков). In *Slavyanskaya perspektiva. Referāti XVI Starptautiskajā slāvistu kongresā (Belgrada, 26.08.2018 – 27.08.2018)* (pp. 60–79). Rīga].
- Turska, H. (1982). O powstaniu polskich obszarów na Wileńszczyźnie. In J. Rieger, & W. Werenicz (Eds.), *Studia nad polszczyzną kresową*, vol. 1 (pp. 21–121). Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź.
- Wiemer, B., & Erker, A. (2011). Manifestations of areal convergence in rural Belarusian spoken in the Baltic-Slavic contact zone. *Journal of Language Contact*, 4, 184–216.
- Zielińska, A. (2002). *Polska mniejszość na Litwie Kowieńskiej. Studium socjolingwistyczne*. Warszawa.
- Żebrowska, A. (2019). *Komarowszczyzna. Język pogranicza białorusko-polsko-litewskiego*, Poznań.

Atlases and dictionaries

- BVA 2009: Stafecka, A. & Mikulėnienė, D. (Eds.). *Baltu valodu atlants. Prospekts / Baltų kalbų atlasas. Prospektas / Atlas of the Baltic languages. A Prospect*. Rīga.
- BVAFI 2013: Stafecka, A., Mikulėnienė, D. (Eds.). *Baltu valodas atlants. Leksika 1. Flora / Baltų kalbų atlasas. Leksika 1. Flora / Atlas of the Baltic Languages. Lexis 1. Flora*. Vilnius.
- DABM 1963: Avanesau, R.I. (Ed.). *Dyjalektalahičny atlas belaruskaj movy*. Minsk. [Аванесаў, Р.І. (Ed.). *Дыялекталагічны атлас беларускай мовы*. Мінск].
- LABNH 1993–1998: *Leksičny atlas belaruskich narodnych havorak*. Ed. by J. F. Mackevič. Minsk. [Лексічны атлас беларускіх народнах гаворак. Ed. by Ю.Ф. Мацкевіч. Мінск].
- LH 1969: *Linhvistyčnaja heahrafija i hrupouka belaruskich havorak*. Ed. by R.I. Avanesau. Minsk. [Лінгвістычная геаграфія і груповка беларускіх гаворак. Ed. by Р.І. Аванесаў. Мінск].
- SlBrasł 2009: Smułkowa, E. (Ed.). *Brasławszczyzna. Pamięć i współczesność. Tom II. Słownictwo dwujęzycznych mieszkańców rejonu (Słownik brasławski)*. Warszawa.
- SMPP 2017: Grek-Pabisowa, I. (Ed.), Ostrówka, M., & Jankowiak, M. *Słownik mówionej polszczyzny północnokresowej*. Warszawa.
- SPGL 2006: Rieger, J., Masojć, I., & Rutkowska, K. *Słownictwo polszczyzny gwarowej na Litwie*. Warszawa.
- SPGB 2014: Rieger, J. (Ed.). *Słownictwo polszczyzny gwarowej na Brasławszczyźnie*. Warszawa.

Zhanna Yankovska

National University of Ostroh Academy

Ostroh, Ukraine

zanna.malva@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-7846-2796>

**“...Пахтить ця книжка всією запашністю України”:
просторові виміри роману
Тодося Осьмачки *Старший боярин***

Анотація. Шлях українського поета, письменника, перекладача, літературного критика Тодося Осьмачки до України був довгим і нелегким. На батьківщині читачі мали змогу познайомитися з його творами уже після проголошення незалежності. Фактично з того часу почалося й дослідження творчості письменника в Україні. І за останні кілька десятиліть в цьому напрямку зроблено досить багато.

У творчому спадку митця ширше представлено поетичний доробок (8 збірок, окремі твори), тому й дослідженням він виявився краще. Натомість три його прозові твори (“Старший боярин”, “План до двору” та «Ротонда душогубців») проаналізовані менше. Цією статтею маємо на меті бодай небагато доповнити такі праці.

У представлений науковій розвідці зроблено спробу проаналізувати його роман “Старший боярин” на предмет письменницьких просторових візій, оскільки описи простору у творі заслуговують на особливу увагу. Простір у романі ‘активний’, ностальгійний, він дієво доповнює сюжетну лінію, передає природну картину буття героїв, водночас плавно переливаючись із реального у містичний і навпаки. Це простір рідної землі письменника та персонажів його твору.

Ключові слова: роман Тодося Осьмачки «Старший боярин»; простір реальний та містичний; топоси буття “Дім”; “Поле” і “Храм”.

**"This Book Smells of All the Fragrance of Ukraine":
Spatial Dimensions of Todos' Osmachka's Novel *Senior Boyar***

Abstract. The path of the Ukrainian poet, writer, translator, and literary critic Todos Osmachka to Ukraine was long and difficult. In his homeland, readers had the opportunity to get acquainted with his works already after the declaration of independence. In fact, the study of the writer's work in Ukraine began from that time. A lot has been done in this direction over the past few decades.

In the creative heritage of artist, poetic works are more widely represented (8 collections, individual works). So it was well researched. However, three of his prose works (*Senior Boyar*, *Plan to the Yard* and *Rotunda of the Murderers*) have been analyzed less. In this article, we aim to supplement such works.

In the article, we will try to analyze his novel *Senior Boyar* for the writer's spatial visions, since the descriptions of space in the work deserve special attention. The space in the novel is "active" and nostalgic; it complements the storyline and conveys the natural picture of the characters' existence, while gradually transitioning from the real to the mystical and vice versa. This is the space of the native land of the writer and the heroes of his work.

Keywords: Todos Osmachka's novel *Senior Boyar*; the space is real and mystical; the topos "Home", "Field" and "Church".

*Моя тужлива Україно,
Таку тебе я полюбив
І за твою одну сльозину
Навіки голову згубив.
Тодось Осьмачка*

*Якщо можна перелити Україну в слово, –
то це повість Осьмаччина. Якщо може слово
пах України пронести – то пахтить ця книжка
всією запашністю України.
Юрій Шерех*

Вступ. Біографічні зауваги

Тодось Осьмачка народився 3 (15) травня 1895 року в с. Куцівка на Черкащині в багатодітній сім'ї, тому освіту здобував самотужки. Любов до рідного краю, як і до всієї України стала лейтмотивом його творчості.

Так склалося життя письменника, що він часто змінював місце проживання, останні майже двадцять років перебував в еміграції, де почувався дуже самотнім. Він був педагогом, поетом, письменником, перекладачем, людиною трагічної, зламаної долі й, за висловом Юрій Шереха (Шевельова), “найпохмурішим поетом ХХ століття”. Проте це не завадило йому проявити свій неординарний таланти залишити нам у спадок оригінальні літературні твори як художньо непомінувшу пам’ятку тієї доби. Його творчість, на думку Ірини Шалати-Барни, постала “не лише як відповідь на виклики часу межових ситуацій, але і як внутрішня проблема самореалізації мислителя, як наслідок сумлінної праці над освоєнням духовно-культурних надбань української і світової думки” (Шалата-Барна, 2011, с. 80).

Не маючи наміру детально описувати біографію митця, все ж означимо найголовніші її віхи, оскільки біографізм його творчості безсумнівний. Це стосується й аналізованого твору. Щодо цього Микола Жулинський писав, що “Тодось Осьмачка свою особисту трагедію виводив із драматичної долі України й беззастережно пов’язував свої муки й страждання із фатальною залежністю митця від історичної долі народу” (Жулинський, 1991, с. 6). Ці слова якнайточніше відображають творче кредо письменника і поета.

Ще навчаючись у школі, Тодось Осьмачка почав писати вірші. Після її закінчення він вчителював у Білозір’ї. Перший його вірш було надруковано в газеті “Черкаські вісті”. 1916 року (Перша світова війна) був мобілізований до російської армії, де за поему “Думи солдата” пережив військово-політичний суд. Симулювавши захворювання на туберкульоз, позбувся військової служби, працював інструктором з підготовки працівників освіти в Кременчуці, здобував вищу освіту в Київському інституті народної освіти (нині Київський національний університет ім. Тараса Шевченка). У страшні для України 30-ті роки, коли було репресовано багато його друзів і сам він таврований “ворогом народу”, двічі намагався на Поділлі нелегально перетнути українсько-польський кордон, за що першого разу був відправлений до Свердловська, звідки втік, а другого разу – був звинувачений у шпигунстві. Письменник потрапляє за ґрати, симулює божевілля, його відправляють до психіатричної лікарні. Це стало недобрим знаком, ніби фатумом для нього: насправді було порушено психіку митця, з’явилася життєва фобія потрапити до рук НКВД.

Звільнення, знову ув'язнення, переховування від переслідувань. Ці події він потім відобразить у повістях “План до двору” й “Ротонда ду-шоубців”. Загалом на нелегальному становищі він перебував майже 20 років, до часу, поки під час II Світової війни не почалася окупація України. За цей час страх потрапити до рук влади ще більше запово-лив його, він став дуже недовірливим, підозрілим, замкнутим, навіть неконтактним. Спілкувався тільки з тими, кому давно довіряв, при цьому виявляючи іноді непостійність у своїх судженнях. Саме тому, очевидно, не склалося із родиною, хоч він був одружений і мав сина Ігоря, а його творчість (писав постійно) така болюча й стражденна.

Тодось Осьмачка пише поему “Поет”. У 1942 році він приїхав до Львова, де активніше включається в літературне життя. Тут 1943 року він видав четверту свою поетичну збірку “Сучасникам” і отримав за неї літературну премію. Найвірогідніше, у Львові 1944 року він розпо-чинає повість “Старший боярин”, яку завершив уже в еміграції: цього ж року змушений був виїхати до Німеччини, де разом з Уласом Сам-чуком вони розбудовували літературну організацію МУР (Мистець-кий український рух). В Україні свого часу Тодось Осьмачка належав до літературної групи “Ланка” та до організації МАРС (Майстерня ре-волюційного слова). Митець також починає займатися перекладами художніх творів і постійно змінює місце проживання: США, Канада, Франція, Югославія... Не вистачає коштів на гідне життя, а надто – на видання власних творів. Відчай, безвихідь, депресія, панічний страх, деякий час працює прибиральником під’їзду за кімнату в будинку, де прибирає, та на інших підробітках. Можна тільки уявити, як почув-вався митець, коли у вірші “Спокій” написав: “І не шукав я взагалі ні щастя, ні добра, ні зла, а тільки в тихому селі собі й поезії – тепла” (Ось-мачка, 1991, с. 131).

Далі – знову поїздки. 1961 року, в Мюнхені, прямо серед вулиці його розбив параліч. Через деякий час друзі із супроводом відправили його у США, до психіатричної лікарні “Пілгрім Стейт Госпітал” поблизу Нью-Йорка, де він помер 7 вересня 1962 року і був похований на пра-вославному кладовищі святого Андрія (Саут-Баунд-Брук, штат Нью-Джерсі). Степан Пінчук, опрацьовуючи епістолярій відомого україн-ського літературознавця Григорія Костюка (в тому числі й листування його з письменником Іваном Багряним), оприлюднив відомості про те, що останнім бачив Тодося Осьмачку у лікарні саме І. Багрянний:

розбитого паралічем і безпам'ятного, в ліжку витягнутого на весь зріст, суворого, як Данте. Всіма забутого і покинутого... [] Ця разюча подібність забутого, в безпам'ятстві, вимученого і вже потойбічного Осьмачки до Данте потрясла мене до самої глибини душі. Я тоді мало не заломився в моїй вірі в українську людину, для якої і найкращі сини нації – порожнеча (Пінчук, 1998, с. 5).

У передмові до збірки віршів Тодося Осьмачки *Поезії*, що вийшла в Києві 1991 року М. Жулинський суголосно зазначив:

Відстраждав і відтворив поет знеможеної душі, поет-вигнанець, приречений на самотність і космічний відчай, великий страдник і романтичний мрійник, який звертався до свого народу, до своєї землі в надії повернутися бодай своїм словом до рідного порога (Жулинський, 1991, с. 18).

На життєвому шляху Тодось Осьмачка творчо й по-дружньому спілкувався з українськими письменниками: Іваном Багряним, Уласом Самчуком, Григорієм Косинкою, Миколою Зеровим, Павлом Тичиною (з яким у певний період мав суперечності у поглядах), Борисом Антоненком-Давидовичем, Валер'яном Підмогильним, Євгеном Плужником, Дмитром Фальківським, Михайлом Драй-Хмарою, Миколою Хвильовим та іншими. У творчій праці та пошуку перебував завжди. Ним написано набагато більше поетичних творів та видано поетичних збірок, ніж прозових (“Круча” (1922), “Скитські вогні” (1925), “Клекіт” (1929), “Сучасникам” (1943), поема “Поет” (1947,1954), “Китиці часу” (1953), “Із-під світу” (1954)). Майже всі вони позначені настроєм тотальної самотності, безвиході, трагізму. Як зазначила Ганна Токмань, “розлука з Україною – один із витоків відчуття самотності” (Токмань, 2020, с. 371), відчуття для митця постійного та всепроникного. Він справді був “самотній серед людей”. Це була його доля, його мука і його муза, оскільки багато екзистенційних поезій присвятив саме відображенню цього почуття. Проте усі твори письменника і поета пронизує й світлий промінь – це любов до України, що ні на мить не полишала його. Очевидно, саме за це дослідники назвали когорту українських екзистенціалістів того часу “трагічними оптимістами”. Йому постійно боліла доля України.

Своїм духовним батьком на літературному поприщі Тодось Осьмачка вважав Василя Стефаника. На певному етапі творчості у них простежується подібна екзистенція болю та здатності до співпереживання. В. Стефанику та своєму синові Ігорю митець присвятив поему “Марина”. Також Тодось Осьмачка був у дружніх відносинах із сином письменника Юрієм Стефаником. Мотиви його віршів часто порівнюють із Шевченковими, за філософічністю та стилем письма іноді проводять паралелі із творчістю Альбера Камю, Едгара Аллана По, Еріха Марії Ремарка, Данте Аліґ’єрі. Ці порівняння надають значимості самій творчості письменника й свідчать про його глибоку обізнаність із тодішнім літературним процесом.

Ступінь дослідженості теми

Феномен письменника і поета нам ще потрібно досягнути, він багато у чому суперечливий, трагічний і водночас по-своєму світлий, зламаний і наддивовижу сильний. Важко у цьому плані не погодитися зі словами Ніли Зборовської:

Опинившись поза скаліченим українським світом, Тодось Осьмачка ніс до кінця життя важкий тягар розтерзаної національної душі. Його творчість – довершена естетика відчаю, самотності і розчепленого крику. Читаючи цього письменника, маємо змогу спостерігати те дійсно прекрасне і грандіозне видовище – народження «танцюючої зірки» з душевного хаосу творця, народження творчості на згайці спаленої душі (Зборовська, 1996, с. 4).

Українські читачі й літературознавці мали змогу ознайомитися з більшістю творів Тодося Осьмачки уже після проголошення незалежності України у 1991 році. До цього часу маємо аналітичні відгуки на них Ю. Шереха, Юрія Лавріненка та (фрагментарно) інших побратимів по перу та критиків за кордоном. Перевидання творів письменника й поета на батьківщині спричинило велику зацікавленість його творчістю: написані дисертації, видані наукові монографії, надруковані численні статті й розвідки. Аналіз творів митця здійснювали Микола Жулинський, Валентина Барчан, Ганна Токмань, Наталія Колесниченко-Братунь, Наталія Михайловська, Ніла Зборовська, Гри-

горій Костюк, Іван Лисенко, Тамара Мороз-Стрілець, Сніжана Чернюк, Ірина Шалата-Барна та ін. Проте сталося так, що саме поетичні твори Тодося Осьмачки значно частіше ставали об'єктом дослідження літературознавців, а тому вони ширше й глибше проаналізовані. Варто зазначити, що поетичній спадщині митця присвячено дві презентативні монографії: В. Барчан “Творчість Теодосія Осьмачки в контексті стильових та філософських вимірів ХХ століття” (Барчан, 2008) та один розділ у праці Г. Токмань “Мотив самотності в поезії Тодося Осьмачки: екзистенціально-діалогічна інтерпретація” (Токмань, 2020). Оприлюднено дослідження, в яких розглядаються життя й творчість письменника на тлі літературної доби. Це статті й розвідки згаданих Ю. Шереха (Шерех, 1998), М. Жулинського (Жулинський 1991), Михайла Слабошпицького (Слабошпицький, 2003), Н. Зборовської (Зборовська, 1996) та багатьох інших. Натомість прозові твори письменника проаналізовані недостатньо. Вони ідейно та змістовно складніші, вимагають різних підходів до інтерпретації. Зокрема, про повість митця “Старший боярин” маємо статті: Н. Колесниченко-Братунь (Колесниченко-Братунь, 1995), Н. Лисенко-Ковальнової (Лисенко-Ковальова, 2008), І. Шалати-Барни (Шалата-Барна, 2011) та небагато інших, у яких розглядаються різні аспекти твору і які можемо визначити як новаторські у його дослідженні. В окремих працях цей твір аналізується у контексті інших, фрагментарно, а тому не настільки глибоко, як хотілося б.

Загалом про художній напрям, до якого відносимо прозу Тодося Осьмачки, можна говорити багато, оскільки вона має різні ознаки, а тому неоднозначна. Добре про це написала Н. Лисенко-Ковальова, зазначивши: “Творчість письменника прочитується по-різному: Н. Зборовська, М. Слабошпицький трактують його як екзистенціаліста, М. Моклиця – як експресіоніста, О. Слоньовська – як символіста, а «батько» МРУу – Юрій Шерех – зараховує Тодося Осьмачку до «органістів»” (Лисенко-Ковальова, 2008, с. 210). Спираючись на судження Ю. Шевельова про неоднорідність творчого методу письменника, Людмила Скорина вдається до порівняння письма Юрія Клена, І. Багряного й Тодося Осьмачки, щодо якого суголосно з дослідником зазначила, що він «культивує хаос» (Скорина, 2005, с. 242). У стильовій манері письменника мають місце, окрім зазначеного, й реалізм, коли йдеться про цілком конкретні історичні події, і романтизм, що у згаданому

твори тяжіє до народної творчості та містицизму. Таке переплетення стилєвих рис робить прозу письменника ще цікавішою.

Мета і методологія

Метою статті є проаналізувати просторові виміри роману Тодося Осьмачки “Старший Боярин” й таким чином поглибити пізнання цього твору, бодай на крок наблизитись до його справжнього розуміння. Найважливіший аспект дослідження – методологічні підходи до аналізу роману, адже, використавши для його прочитання універсальний концепт «Дім – Поле – Храм» (філософський аналіз творів української літератури, вперше за цим методом здійснив етнокulturолог та філософ Сергій Кримський), можна глибше проникнутися цим простором, відчути його не(о)сяжність та неповторність і водночас “прожити”, осмислити цей близький душі письменника простір, зрозуміти його «активну» роль.

Тему обрано не випадково, оскільки письменник тут справді виступає майстерним “просторописцем”, “художником” саме українського географічного та духовного ландшафту. Іноді дослідники називають його широку художньо-описову деталь “ліричними відступами”. Авторські описи в романі часто справді лірично-реалістичні, деталізовані та настільки розлогі, що займають чи не дві третини самого твору. Деколи ними, живо і гарно виписаними, так захоплюєшся, що доводиться повертатися, аби віднайти сюжетну лінію, яку вони розгортають і доповнюють дуже романтично, почасти із звертанням до фольклору.

Для аналізу твору використано текстологічний зріз, принцип біографізму, міждисциплінарний підхід, окремі методологічні прийоми філософії літератури та метод архетипів.

Варто спочатку визначитися із жанром твору. Сам Тодось Осьмачка називає “Старшого боярина” повістю, але за розлогістю сюжету та обсягом є всі підстави вважати його романом. Зокрема, цю думку стверджує також С. Пінчук у передмові до видання твору 1998 року, де пише:

До речі, Осьмаччині жанрові визначення його прозових творів не годяться. “Старшого боярина” і “План до двору” він називає повістями, проте їх смислова конструкція, проблемність та вагомість цілком ро-

манні. Отже, ми маємо всі підстави називати їх романами (Пінчук, 1998, с. 5).

Тому й розглядаємо цей твір як роман. Щодо стильової приналежності твору, то за головними ознаками він знаходиться на помежів’ї імпресіонізму й експресіонізму, що якраз і характерно для літератури того часу, хоч, як згадувалося, можемо віднайти у ньому й риси реалізму, романтизму та символізму. Напевне, завдяки зануренню в простір (який у творі не лише реальний, але й почасти містичний, проте завжди “активний”, взаємопроникний), роман має сильний ліричний струмінь, оскільки сприймається різними органами чуття: картини постають візуальними, слуховими, навіть інтуїтивно-уявними, але всі глибоко екзистенційні, прожиті. Автор намагається за допомогою змалювання простору передати почуття і відчуття героїв. І. Шалата-Барна, спираючись на дослідження Миколи Ільницького, зазначила, що

за особливістю психо-типу художнього творення прози, зокрема повісті “Старший боярин”, Т. Осьмачка – митець юнгівського візіонерського взірця, для яких «стираються грані між реальним та ірреальним, конкретна ситуація переходить у сферу метафізичної універсальності» (Шалата, 2011, с. 83).

“Старший боярин” чи не єдиний (особливо коли мати на увазі прозу), “світлий” твір у доробку Тодося Осьмачки, який завершується оптимістично. Як наголошувала Н. Зборовська, це “передусім *проза поета*” (Зборовська, 1996, с. 27), що зумовлює стиль його написання. Дослідники одноголосно характеризують цей твір як “роман про Україну”, до того ж, як уточнює С. Пінчук, “про Україну, якою вона була на початку ХХ століття (при всім своїм підневільнім становищі). Підвалини етнічного буття нації ще не були поруйновані, і тому Україна постає в романі в усій своїй привабливості” (Пінчук, 1998, с. 5). Ю. Шерех порівнює стиль письма у “Старшому бояринові” із ритмікою казки або біблійної оповіді, наголошуючи, що

в ритмічності свого членування вона складається в єдиний, суцільний потік, що велично і плавно струмиться від початку до самого кінця, без гістерії, без нервових пересмиків. Вона тече таким же єдиним по-

током, як поетове чуття, як житність людей, природи, космосу. І все разом складається в розкішну казку – міт України (Шерех, 1998, с. 242).

Як згадувалося вище, усім творам Тодося Осьмачки притаманний біографізм, він писав завжди про те, що так чи інакше торкалося його життя і душі. У “Старшому бояринові” вгадується ностальгія за рідною Черкащиною, куцівськими краєвидами, легендами, переказами, окремі з яких оживають у сюжетній канві твору. В образі головного героя Гордія Лундика глибоко захована мрія про щире кохання й родину, якій у цьому творі він дозволяє здійснитися, хоч його власне родинне життя не склалося.

Ми не знайдемо у творі детальних описів побуту. Це справді узагальнений образ України, що є частинкою космосу, Всесвіту, у затишному й чарівному закутку якої відбуваються описані події. Саме в описах простору проступає спосіб національного мислення і бачення його митцем. Постійні світлі відчуття супроводжують читача впродовж читання усього твору, навіть якщо йдеться про трагічні події.

Філософія простору крізь призму роману Тодося Осьмачки *Старший боярин*

Зазвичай у творах відображено певний хронотоп як єдність часу і простору, що так детально описала у своєму дослідженні *Час і простір у мистецтві слова* Нонна Копистянська, зазначаючи: “Кожна епоха, кожний мистецький напрям, течія мають певну основу в розвитку філософії свого часу і одночасно митці стають співтворцями цієї основи, нерідко і її зачинателями” (Копистянська, 2012, с. 35). Визначений час наявний і в аналізованому романі, проте на початку твору він виступає як певна статична дата, а тому поруч із простором бачиться дещо відчужено: “Року 1912-го, Лундик Гордій приїхав із Черкаської учительської семінарії в село Тернівку до своєї тітки Горпини Корецької...” (Осьмачка, 1998, с. 10) Але цей час важливий, бо надає конкретності й історизму сюжетній лінії. Космізм хронотопу проявляється в описах простору в сакральний або певний час доби, іноді він міфологізується, коли оживають легенди, а потім непомітно, органічно перетікає в реальний. Отож, автор набагато більшу увагу приділяє змалюванню простору.

З точки зору етнофілософії та етнокультурології простір людського буття, в тому числі й відображений у романі Тодося Осьмачки (оскіль-

ки література є не чим іншим, як художнім відображенням дійсності), як зазначалося вище, цікаво аналізувати з погляду універсального архетипного концепту “Дім – Поле – Храм”, який в українську гуманітаристику слідом за Мартіном Гайдеггером увів С. Кримський. Найбільш знаковою стосовно цього є його праця “Архетипи української ментальності” (Кримський, 2006), у якій вчений і зазначив, що “екзистенціал національного буття розкривається через життєве наповнення концептів: Дім – Поле – Храм” (Кримський, 2006, с. 295). Саме він першим і застосував цей концепт для аналізу літературних творів, поєднавши етнокультурологічний, філософський та власне літературознавчий напрямки дослідження.

Варто зауважити, що складові концепту не можна вважати абсолютно відмежованими, навпаки, вони є взаємообумовленими й взаємопроникними, даючи змогу враховувати особливості сюжету, образів і хронологічні виміри твору. Свого часу такий аналіз прозових творів українських письменників доби романтизму мною було здійснено у монографії “Фольклоризм української романтичної прози” (Янковська, 2016).

Значної уваги надає цьому концепту у своїх дослідженнях Володимир Личковах, який зазначає, що “Дім, Поле і Храм – це топоси дійсного буття людини, що визначають горизонти її вкоріненості, «Край» її особистого і родового, етнонаціонального існування” (Личковах, 2010, с. 5]. Відображення авторами художніх творів подій та життя героїв у вище-зазначених топосах є природно-етнічним і являє собою не що інше, як усвідомлення й звеличення власних коренів, ідентичності та особистого й національного “Я”. Яскравим підтвердження цього можна вважати й творчість Тодося Осьмачки та його роман “Старший боярин”.

Події роману відбуваються в селі Тернівка на тлі чарівної природи. Як відомо, світ села є основоположним для української культури. Тому топос “Дім” уже в другому абзаці твору представлений обійстям тітки Гордія Лундика – Горпини Корецької, яка його виростила після смерті батьків, і це обійстя було його рідною оселею, тим більше, що дітей у тітки не було:

Садина Горпини Корецької, як і всі садиби українських селян, охоплювалася садком, на тлі якого вирізнялися дві височезні тополі, що стояли по краях старих воріт, завжди охайно зачинених і прип’ятих до стовпа дерев’яним обручем (Осьмачка, 1998, с. 10).

Як написав Олександр Кирилюк, “Дім – це певна область трансцендування людини в світ” (Кирилюк, 2000, с. 29), тобто – оселя, житло, хата, область її фізичного буття, центр, що розширюється до обійстя, власної землі, хутора, населеного пункту, країни як “Дому” національного буття. Думається, що таким “Домом” національного буття для самого письменника була Україна, його рідне село Куцівка, а для його героя – Тернівка із її вулицями, левадами, полями та центром-обійстям тітки, де його завжди чекали. І хоч автор загалом небагато уваги приділяє опису елементів житла як такого, не використовує велику кількість етнографічних деталей, проте відчувається те ностальгічне тепло, з яким його зображено, адже для українців це дуже значимий, можна сказати, архетипний компонент особистого простору-космосу і культури, звідки й простягаються “нитки” зв’язку із Всесвітом, це простір, створений особисто людиною як центр затишку і тепла. Про це слушно зазначила Ольга Циганок, наголошуючи, що оселя – це

певний мікрокосмос, у замкненому просторі якого проходить родинне життя: тут споконвіку відбуваються різні трудові процеси – готують їжу, відпочивають, святкують сімейні події та відправляють обряди, в ньому зосереджуються всі численні зв’язки і взаємини між членами сім’ї (Циганок, 2012, с. 23), це “святе довкілля людини”, “простір родового буття” (С. Кримський), у якому вона завжди займає чільне місце.

Описуючи традиційне облаштування хати тітки Гордія Лундика, Тодось Осьмачка, очевидно, поринає у власні спогади дитинства та юності, все, про що він згадує, як і в його героя, “підхопило його почуття і понесло в приємні високості рідних звичаїв, де кубляться всякі тумани, повсталі з казок чарівної давнини” (Осьмачка, 1998, с. 19). У його пам’яті чітко постають найбільш виразні прикмети української оселі:

У хаті було вимазано, долівка притрушена сухим сіном, і лави навколо стола і попід стінами аж до мисника, застелені килимками, навмисне для цього витканими у Петра Лабая. І жердка, і піл білили під святковими ряднами, що пахли сонячним промінням і береговими вітрами (Осьмачка, 1998, с. 19).

Короткий опис, з якого, однак, чітко постає обстава і дух українського житла. А ще ця оселя гарно пахне традиційними стравами, за

якими, очевидно, не менше ностальгує письменник. Коли, відпочивши майже до обіду, Гордій заходить до хати, то

тітка розставляла обід на столі, застеленім свіжою скатертиною: і борщ з курятиною в зеленій мисці, і курятину в білій квітчастій тарілці, і вареники, запечені з сметаною у високій жовтій макітрі, і затірку з молоком, і ложки, і виделки, покладені в тих місцях, коло яких мали сидіти трапезники, і паляницю, високу, білу, аж сонячну, на рушнику, з ножем, напоготовленим до чину (Осьмачка, 1998, с. 19).

Традиційні страви й “високий хліб” на столі – неодмінні атрибути української хати (коли в голодні роки не було хлібини, то на її місці накривали рушником перекинуту миску, імітуючи його наявність). Ці описи в нинішньої молоді, можливо, й викличуть відчуття чогось музейного, несучасного, суто етнографічного, проте вони озиваються в душі кожного душевним, майже трансцендентним щемом.

Уже відразу, описуючи садибу тітки Гордія, письменник пов’язує цей домашній простір із топосом “Храм”, що об’єднує житло священника, церкву й особу самого Дмитра Діяковського, котрий і робить спочатку його центром духовного простору всіх тернівчан: тітчина хата “біліла причілковою стіною і вдень, і місячної ночі туди, через яр, до священникового дворища” (Осьмачка, 1998, с. 10), “а ген-ген далі височіла під самим місяцем мовчазна церква” (Осьмачка, 1998, с. 10–11).

Ночуючи після приїзду в клуні, на запашному сіні, Гордій задумується про своє життя:

І думка, підкинута зором, зупинилася над церквою між місяцем і хрестом, тим, що на найвищій бані. Зупинилася на мерехтливій зірці, до якої жодна людська сила вовіки вічні не досягне своїм реальним дотиком. І похолоділо в його душі. Він відчув безодню світову як продовження тієї пустки життєвої, серед якої його маленьке серце билось тривогою, чуючи свою приреченість, мабуть, їй, уже світовій пустелі (Осьмачка, 1998, с. 11).

У цих рядках відчувається філософський струмінь, екзистенція туги самого письменника, якою він наділяє свого героя. Як зазначила Н. Колесниченко-Братунь, “можливо, творче провидіння наштовхнуло його приречене серце до індивідуального відчуження [...] ірраціональ-

них законів космосу” (Колесниченко-Братунь, 1995, с. 61). Так само-заглиблюючись, вибудовує письменник і його герой свій “храм душі”, той неосяжний простір почувань, про який, спираючись на думку Наталії Шумило, пише І. Шалата-Барна, яка, апелюючи до творчого стилю письменника, зазначила, що “експресіонізм, як одна з граней творчого методу Т. Осьмачки”, базується на “«психо-емоційно-філософському підґрунті»” (Шалата-Барна, 2011, с. 81). Натомість В. Барчан писала, що такий світогляд спонукав письменника до художнього зображення “духовної, потаємної сутності буття [...] світу, який можна досягнути не розумом, а творчою та духовною інтуїцією” (Барчан, 2008, с. 121).

Відчувши себе “вселенською комахою”, Гордій Лундик прагне розуміння спорідненої душі, хоч би й тітчиної чи будь-якої стрічної людини, аби тільки не бути таким самотнім, аби поділитися своїм сум’яттям і звернутися до когось:

Людино, глянь у світ і збачи, де ми. І зрозумій, що ми манюсенькі-манюсенькі... І роковані на поталу комусь страшному і незбагненому... і через те наш розпач нехай буде великим чуттям згоди між теплом твого ества і мого аж до останнього нашого зітхання, бо за ту кривду, що ми з’явилися на світ, ніхто ні перед ким не стане покутувати і ніхто нас не пожаліє, крім нас самих (Осьмачка, 1998, с. 11).

Такі душевні й духовні шукання “між місяцем та хрестом”, вочевидь, турбують не тільки героя, але й самого письменника. Шукання Гордієм опори для душі у романі переходить у містичний простір, а тонкою межею між реальним та містичним стає пісня, жіночий голос, який у цю хвилину душевного сум’яття ллється, як висока екзистенція туги:

І саме в цю мить щось у яру заспівало таким сумним, чистим та високим голосом, що луна від нього нестримною потугою покотилася через село проз церкву в степ і вдарилася в високе небо – і воно над степом і селом і над осяяним від місяця церковним хрестом не видержало тієї туги, що підіймали людські звуки у немирінність ночі... (Осьмачка, 1998, с. 11)

Здавалося, що цією жіночою надсумною піснею тужить Гордієва душа, від того співу

небеса нап'ялися до останньої можливості своєї сили, аби тільки не луснути і не пустити до Бога страшних жалів невідомого і самотнього жіночого серця. І посеред ночі від наглого місяця стало світліше й моторошніше, і він, ніби це відчувши, став важко і повільно осідати над церквою. І знизився на найвищий гостряк хреста. Хрест не витримав, тріснув і з місяцем упав в ограду... (Осьмачка, 1998, с. 12).

В уявленні героя реальність та міф переплелися. Зачарований пісню, він іде на її звук через леваду, до яру, не просто долає простір, що описаний у творі дуже мальовничо й детально, а ніби проживає його і те, що його наповнює, до останньої травинки, камінчика, звуку. Кульмінацією цієї нереальної напруги став момент, коли Гордій пішов за дівчиною, яка співала, та дійшов до священникової хати, де вона “перелізла через тин, взяла з нього драбину, приставила до стріхи і вилізла на хату. І на самому гребені закотила сорочку, неначе дівчинка, перебродячи річку, і спустила одну ногу у вивід, а далі й другу і зникла у кагли” (Осьмачка, 1998, с. 13). Це була та межа, де світ для хлопця зламався, переділившись на два, – реальний та містичний, як хрест і місяць, а потім, з'єднався у єдине ціле.

Саме у цьому просторі біля християнського храму й дому отця Дмитра Діяковського до Гордія приходить перше кохання до священникової дочки Варки, що видається парадоксальним, бо наповнене містичними подіями та відчуттями. Герой закохався спочатку у пісню, а потім, як йому здавалося, чи то у відьму, чи у мавку, яка виявилася реальною дівчиною. Як зазначила І. Шалата-Барна,

християнський містицизм, як спосіб світобачення та художнього мислення Осьмачки, був закорінений у національний ґрунт, із притаманними типовими рисами менталітету українського народу (кордоцентризм, антеїзм, висока емоційність, екзистенціальність тощо) і формувався в контексті опорних ідей вітчизняної та європейської релігійно-філософської думки. У цьому просторі маємо велику лакуну, практично незаповнену й не освоєну літературно-критичною думкою (Шалата-Барна, 2011, с. 81–82).

У романі оживають давні міфологічні уявлення українців, – через пісню вночі, яка долинає з яру, своєрідний ритуал, що його виконує священникова дочка Варка для заспокоєння душі покійної матері, дії

Маркури Пупаня, який нагадує гоголівського персонажа із “Страшної помсти” та героїв з оповідань Олекси Стороженка, розповідь тітки Гордія Лундика про смерть його батьків та її віщий сон, містичне вінчання Гордія та Варки шляхом обходу могили тітки на краю городу із натільним хрестиком в руках, яким вони освятили і своє життя, і неосвячений гріб, а потім, як символ завершеності певного сакрального акту, залишили його на вишні. У цих діях проглядаються обряди-ритуали, в яких поєднано давні дохристиянські вірування українців та християнський містицизм, і це також охоплюється поняттям “Храм”, оскільки стосується духовності народу в різні періоди його розвитку, трансформації релігійних вірувань й давніх поглядів на природу. Нині важко уявити собі етнічного українця, позбавленого релігійних почуттів, який стоїть осторонь духовного життя. Проте ще до прийняття християнства слов’яни були глибоко віруючим етносом. Їх релігійність ґрунтувалася на міфологічному світогляді, який згодом у багатьох своїх формовиявах трансформувався у православ’я. За визначенням С. Кримського, ідея “Храму” – це “святині” людини та етносу, “вираз благословення вищих сил, небесного заступництва. Він поєднується з національною ідеєю і в цьому розумінні означає зв’язок небесного та земного, ідеологію софійного, освяченого мудрістю буття” (Кримський, 2006, с. 274).

У ніч, коли Гордій Лундик, почувши пісню з яру, пішов на її звук та вперше побачив Варку, реальний та містичний простір для нього злилися в одне ціле. З одного боку, він перебував у фізично знайомому для нього просторі, а з іншого – наповнений незвичними звуками та діями, навіть тоді, коли повернувся до тітки на обійстя, цей простір став такий, що викликає в уяві героя незрозумілі образи, відчуття, тремтіння й навіть страх:

І саме в цей момент, напевно, хоч нічний жук, а хоч кажан, летячи, на-ткнувся на застромлену косу, бо вона дзенькнула, а їй неначе у відповідь закукував сич. Гордій ясно чув, що з того хреста, що на дзвіниці. І в його уяві промайнуло, як звістовник усяких лих крилом ударився об хрест на церкві, і від цього перервалася та павутина, яка припинала місяць до хреста, і стала скручуватися, неначе струна, луснувши на скрипці. І все більшим і більшим жужмом підкачувалася до місяця. І нарешті під ним зачорніла чорною плямою. А здалека око приймало її як невеличку хмарку, на якій поволі піднімався місяць над церквою

у небесну височінь... А сич, не перестаючи, з містичним смутком голо-
сив над селом: кукував, кукував! (Осьмачка, 1998, с. 33).

Заспокоївся та заснув хлопець тільки тоді, коли, як і належить за народними віруваннями, півень “з горища тітчиної хати статечно за-
кукурікав, роблячи рівні перерви мовчання” (Осьмачка, 1998, с. 33).
У розлогій цитації проступає наповнене космізмом, смисложиттєвіс-
тю чуттєво-екзистенційне й ностальгічне відчуття простору, що, оче-
видно, переживав і сам автор, продукуючи певний символізм, який
загалом притаманний його творчості. Ми уже згадували про те, що
багато авторів та сучасників Тодося Осьмачки відзначали автобіогра-
фізм його творів, все, про що він писав – ніби епізоди його власно-
го життя, що вписувалися в історію життя його народу, засвідчували
причетність письменника до цієї історії: чи то у поглядах, світогляді,
чи в побуті, чи в політичних подіях. Все, про що він пише, пережите
ним особисто. Його герої схожі із ним самим в певний період життя.

Топоси “Дім” та “Храм” у житті й аналізованому творі тісно пов’язані
між собою. До церкви, яку видно із двору Горпини Корецької, ходять на
свята, до священника – за порадою чи й допомогою – будь-коли, як по-
трібно. В оселі ж “Храм” представлений божником, іконами, перед яки-
ми вклякає жінка в останні хвилини життя й помирає страшною смер-
тю із щирою молитвою на вустах. То був час, коли храми ламалися, а віра
“переходила у підпілля”. Тому можна говорити про те, що ідея “Храму”,
яку уособлює однойменний топос, у романі, коли йдеться насамперед
про християнський храм у Тернівці як обитель духовності, певним чи-
ном зневажена, бо отець Дмитро Діяковський хотів би бачити рідну
землю іншою, вільною, тому обирає шлях боротьби за таку Україну (що-
правда, ще не розуміючи сутності цієї боротьби, шляху, разом із такими
ж, як сам, вдається до розбою), а його донька Варка віддає перевагу ко-
ханню, а не монастирю, звідки тікає й “вінчається” із Гордієм Лундиком,
як згадувалося, зовсім не по-християнському, дещо дивним способом,
який у тих обставинах їм доступний та видається легітимним.

Досить цікавим, бінарним та полісемантичним простором буття
людини, що знаходить своє відображення в романі Тодося Осьмачки,
виступає топос “Поле”. Він уособлює не тільки “землю-годувальницю”,
ґрунт чи будь-який інший простір, який забезпечує людині насампе-
ред фізичне буття. С. Кримський пише:

образ Поля – це не обов'язково степ (він може покривати уявлення й про ліс, і про гори), але це, як правило, життєвий топос, поле життя, джерело багатства й ноосферної мрії українця. Образ поля пов'язаний з архетипом землі. А українська земля – не тільки ґрунт, а й рідний край, батьківський соціальний ареал (Кримський, 2006, с. 295).

Таке розуміння Поля як обмеженого і все ще власного простору є для українця дуже близьким. “Поле” тут, вступаючи в логічну взаємодію із топосом “Дім”, бачиться ніби його близькою й неодмінною периферією. Такою смисловою “ниткою” пов'язані у “Старшому бояринові” буденні згадки про те, що Гордій, ледве повернувшись із навчання, відразу пішов на город сапати картоплю, оскільки це було ніби саме собою зрозуміле заняття вдома, на обійсті тітки, де він виріс, хоч і готувався стати вчителем. А ще не можна оминати увагою ті численні добірні описи природи, ті мальовничі пейзажі рідного простору, левад, степу, що органічно вписуються і в розуміння Дому як рідного природного простору, і Поля життя. Часто цей простір був наповнений не тільки описом пейзажу, але й звуками, що його оживлювали:

У неділю ранок високий і пишний розпливався над всією зеленню, якою овіяне було село, присипане великими росами. Луна від людських розмов і крику пастушків, від мекання овець та іржання коней, реву волів та корів йшла в поле зо всіх царин села мальовничим звучанням, як і село, пройняте туманом, було кольористе на ранкові фарби (Осьмачка, 1998, с. 15).

Різноголосе звучання літнього ранку ніби наскрізь пронизує, поєднує простір дому, села і поля. Н. Зборовська з цього приводу зазначила, що

Осьмаччина Україна – симфонічна. Вона змальована у могутніх звукових панорамах, у ранковому гомоні, живих мелодіях сонячного світла, у лунах церковних дзвонів. Мелодії церковних дзвонів контрастують з неясним, моторошним звучанням пійми, з його страхом і тривогою (Зборовська, 1996, с. 32–33).

Буквально “малюючи” рідні пейзажі, письменник поєдує топоси “Дім”, “Поле” й “Храм” у гармонію природи (наповнену звуками, рослинністю, птахами, тваринами) і простору буття людини:

Стежка була попід самим ровом, зарослим травною, будяками, полином, нехворощем, козельцями; [...] геть-геть аж під ліс, видно було, як красувалися жита і стояли густі зелені пшениці, над якими звисали кібці й звеніли жайворінки. А їм знизу здавленою луною відповідали перепелиці хававканням. Дикі качки та лиски з польових озер криком. І лисиці, скликаючи лиснят гавкітливим ляцанням. А бджоли, оси і джмелі тягли через поля свою окрему, гостру і тужливу прекрасну мелодію, і теплішу, і яснішу навіть за сонячне гаряче проміння. І здавалося, що то над українськими полями гудуть луни від тих дзвонів, що в давніх-давніх прогомніли з усіх земних церков на радість людям у великі свята і тепер чекають до своєї невимовно чарівної, надстепової, гомінливої спілки і найостаннішого звуку ще й тернівської дзвіниці (Осьмачка, 1998, с. 17–18).

Таких описів “просторової лірики” у романі настільки багато, що дивуєшся, наскільки вкорінено все це проростало пам’яттю у письменниковій душі й оживало у слові, коли він творив свою вербальну картину рідного йому простору.

Існує й інше розуміння топосу “Поле”, що бачиться як антипод гармонії та впорядкованості. Це світ інший, чужий. Він може бути представлений топосом “Степ”, який перетворювався на “Дике поле” – це для України простір, де точилася віковична боротьба за волю. Але це може бути й чужий духовно простір для людини, яким для Гордія Лундика у творі стало місто, де він навчався, або ліс, в який він потрапив до повстанців, проте виявився не готовим до боротьби, за винятком того, що помстився своєму кривднику Проню за Варку та за сподіяне з тіткою Горпиною.

Коли юнак повернувся з навчання, то відчув себе сповна вдома, у рідній стихії: “В Гордієвій душі промайнуло все семінарське життя без пригод і без радощів, за якими його молода душа тужила не вгаваючи і під час студій, і під час самотніх блукань по черкаських празникових вулицях” (Осьмачка, 1998, с. 11). І це також у романі автобіографічно. Любов до українського села пронизує всю творчість Тодося Осьмачки, як прозову, так і поетичну. Для нього село – це і є Україна.

У автора, як вважає М. Слабошпицький, “живе тверда переконаність: упаде село – впаде Україна, бо село – це колыска народу” (Слабошпицький, 2003, с. 21). Натомість на переконання Н. Зборовської зображений у творі простір

представляє космічну панораму (панорамування і надалі один з важливих прийомів Т. Осьмачки) безмежних просторів, на яких догорає національна та людська доля в переддень своєї апокаліптичної доби. Однак через похмуро величну картину таємної символіки тут прозирає біблійна, глибинна сутність України, на поруйнованій горизонталі змагається, протидіє їй духовна вертикаль (Зборовська, 1996, с. 36).

Думки письменника про Україну високі. Так само високо й патріотично звучить пісня про Гонтю й козацьку звитьягу в устах Гордія Лундика у лісовій землянці серед повстанців, заповнюючи собою не тільки її простір, але й душі присутніх:

І його високий тенор став битися тугою об стіни і об стелю землянки, аби полинути за ті обрії, що пісня накреслювала, і зустрітися з Богдановою чайкою, і прилучити і свій голос до її крику, і вже разом літати над Україною, голосячи про боротьбу з ворогами та про волю стражденної батьківщини (Осьмачка, 1998, с. 72).

Україна постає у свідомості героя як національно-духовний простір, від якого його відлучували в проросійській семінарії, й ці думки тут зриваються із його вуст, будучи давно захованими в серці:

– І це ж і я вчився у своїй семінарії, аби учити українських дітей московської мови. І навчати в школі зневажати свою. Зневажати ту пісню, що сама по собі є вже свято, коли ми її слухаємо. А коли співаємо, то, чим би ми не були, ми стаємо щасливими (Осьмачка, 1998, с. 77).

До Гордія приходить розуміння того, чому простір міста й семінарії був йому чужим. Тому що навчав чужому й спонукав інших цьому навчати. Він чітко увідомлює й озвучує, як підступно проникає у свідомість людей оте чуже й вороже “Дике Поле” “московщизни”:

– Вони хочуть, щоб ми не мали Вербних неділь, Великоднів, веснянок, Купальських свят, Маковія, балабушок і Різдва з колядками і ковбасами та з дівчатами, сніжними від морозу і запахущими своєю дівочою теплою принадою під холодними свитками. Вони хочуть, аби ми були старцями і одержували тільки за те, що нам дадуть за нашу працю, і те, що українським дітям у школі спаде з носа якоїсь віскривої учительки, що робить як поденщик для розвитку російської грамоти на нашій землі (Осьмачка, 1998, с. 77).

Як не парадоксально, але ці слова дуже актуальні й сьогодні, коли в Україні йде війна за свою територію, незалежність, мову й культуру. І ворог у неї той самий.

І все-таки головний герой твору Гордій Лундик та його обраниця Варка надають перевагу топосу “Дім”, родині, кохання, прагнучи побудувати його в іншому місці, проте в Україні, бо, одружившись, хоч і незвично, “сміючися, пішли швиденько межею, залишаючи за собою місця, які були колискою і найбільшого горя, і, може, найбільшої повноти сердечного втихомирення” (Осьмачка, 1998, с. 99).

Висновки

Отже, як можемо помітити із аналізу, простір у романі “Старший боярин” Тодося Осьмачки відіграє дуже важливу “активну” роль, виступаючи не лише обрамленням твору чи подій. При читанні складається враження, що події сюжетної канви твору вписуються у простір, а не описи простору обрамлюють їх. М. Жулинський щодо цього влучно зазначив, що “повість «Старший боярин» напоєна казковістю і ліричністю розкутого поетичного самовираження” (Жулинський, 1991, с. 17).

Змальований письменником простір України – це справжній український космос, і його герої мають силу, що “здатна подолати самоту й загубленість свою в космосі. Ця сила – почуття любови, що з’єднує душі і тіла” (Шерех, 1998, с. 243). Так написав про роман Ю. Шерех. Саме ця наскрізна всепроникна любов до природи, до жінки, до чоловіка, до дійсності й робить твір “світлим”.

Загалом можемо висновувати: просторові виміри твору повністю відповідають згаданому в статті універсальному архетипно-буттєвому концепту “Дім – Поле – Храм”, що є цілком природно, оскільки літера-

тура і є художнім відображенням людського буття, яке, власне, й здійснюється в межах зазначених топосів. Як і в дійсності, згідно сюжету ці топоси не є чимось сталим або закріпленим, вони взаємопов'язані та щоразу окремими змістовими формами проникають одне в одне, переплітаючись та створюючи щоразу індивідуально-неповторну картину буття.

Топос «Дім» представлено в «Старшому боярині» в основному простором села Тернівка та рідної для Гордія Лундика хати тітки Горпини Корецької. Цей простір має й духовне наповнення у вигляді сакральних і традиційних речей, що прикрашають оселю й мають для кожного українця не лише утилітарне, а й символічне значення в будні та у свято. Топос «Поле» – це все, що поза Домом, все, що є для головного героя чужим, зокрема й місто із проросійською семінарією. У межах топосу «Храм» за сюжетом твору відбувається переплетення духовного та душевного, фізичного, тілесного й містичного, космічного. Поєднання Храму земного, небесного і Храму душі спонукає героя до роздумів про сутність людського буття.

Просторові описи “Старшого боярина” можна також умовно поділити на змалювання автором “відкритого” і “закритого” простору. “Відкритим” вважаємо природний, що апелює до пейзажно-ліричних описів місцевості, де проживають герої. У зазначеному концепті він часто поєднує його топосні складові, оскільки природний простір – це і яри, левади, вулиці, загалом місцевість, де розміщене село разом із оселями й храмом-церквою. Водночас це і життєдайне поле – земля, яка для селянина завжди була основою діяльності. У лоні цих топосів відбувалося не тільки фізичне життя поселенців Тернівки як місця подій, зображених у романі Тодося Осьмачки, але й здійснювалося їх духовне буття: формування й збереження світогляду предків, обряди, звичаї, релігійні культи, які мали місце також у просторі “Дому”, “Храму” та “Поля”. Ці топоси близькі й рідні героям твору. Саме тому вихід Гордія Лундика із цієї “зони комфорту” (до міста чи лісу) сприймається як перехід у світ чужий, який він сприймав тільки як тимчасове, неприродне середовище свого перебування.

Водночас національний простір – це вся Україна – гармонійний ареал проживання етносу, що акумулює в собі всі вищезазначені топоси, що можна ідентифікувати як духовний “україноцентризм”. Тому, щоразу змальовуючи простір як арену подій твору, як місце прожи-

вання його героїв, Тодось Осьмачка описує Україну: чи то тітчина хата й подвір'я з воротами, обрамленими тополями, чи священнича садиба, церква як духовне осердя й опора сільчан, вулиці Тернівки, які так живо відтворюють його рідну Куцівку, околичні яри та левади, а далі поле, степ... Це до останнього слова простір його рідної землі, світ цілісний, у якому особистісне життя кожної людини вписується в фізичне й духовне загальнонаціональне буття.

ЛІТЕРАТУРА

- Barchan, V. (2008). *Tvorchist' Teodosiya Os'machki v konteksti stil'ovikh ta filosofsk'ikh vimiriv KhKh stolittya*. Uzhgorod. [Барчан, В. (2008). *Творчість Теодосія Осьмачки в контексті стилевих та філософських вимірів ХХ століття*. Ужгород].
- Kirilyuk, O. (2000). Universal'no-kul'turni strukturi mifologichnikh pidvalin masovoї politichnoї svidomosti. In *Universal'ni vimiri kul'turi* (pp. 27–38). Odesa. [Кирилюк, О. (2000). Універсально-культурні структури міфологічних підвалів масової політичної свідомості. In *Універсальні виміри культури* (pp. 27–38). Одеса].
- Kolesnichenko-Bratun', N. (1995). “Starshiy boyarin” T. Os'machki i traditsii evropeys'koї prozi. *Dzvin*, 4, 59–63. [Колесниченко-Братунь, Н. (1995). “Старший боярин” Т. Осьмачки і традиції європейської прози. *Дзвін*, 4, 59–63].
- Kopistyans'ka, N. (2012). *Chas i prostir u mistetstvi slova: monografiya*. L'viv. [Копистянська, Н. (2012). *Час і простір у мистецтві слова: монографія*. Львів].
- Krims'kiy, S. (2006). *Arkhetipi ukrains'koї mental'nosti. Problemi teorii mental'nosti*. Kyiv. [Кримський, С. (2006). Архетипи української ментальності. *Проблеми теорії ментальності*. Київ].
- Lychkovakh, V. (2010). *Filosofiya etnokul'turi yak novitniy napryamok narodoznavstva*. *Visnik Chernigivs'kogo derzhavnogo pedagogichnogo universitetu. Seriya “Filosofs'ki nauki”*, 75, 3–9. [Личковах, В. (2010). Філософія етнокультури як новітній напрямок народознавства. *Вісник Чернігівського державного педагогічного університету. Серія “Філософські науки”*, 75, 3–9].
- Lystnko-Koval'ova, N. (2008). Syntez symbolizmu, romantyzmu i ekzysenzializmu v povisti Todos'a Os'machky “Starshiy boyarin”. *Volyn' filologichna: tekst i kontekst*, 6(2), 209–218. [Лисенко-Ковальова, Н. (2008). Синтез символізму, романтизму й екзистенціалізму в повісті Тодоса Осьмачки “Старший боярин”. *Волинська філологічна: текст і контекст*, 6(2), 209–218].
- Os'machka, T. (1991). *Poezii*. Kyiv. [Осьмачка, Т. (1991). *Поезії*. Київ].
- Os'machka, T. (1998). *Starshiy boyarin*. In T. Os'machka. *Starshiy boyarin. Plan do dvoru* (pp. 9–100). Kyiv. [Осьмачка, Т. (1998). *Старший боярин*. План до двору (pp. 9–100). Київ].
- Pinchuk, S. (1998). Svidok i oboronets' “zirvanoї z korenya” Ukraini. In T. Os'machka. *Starshiy boyarin. Plan do dvoru* (pp. 3–8). Kyiv. [Пінчук, С. (1998). Свідок і оборонець “зірваної з кореня” України. In Т. Осьмачка. *Старший боярин*. План до двору (pp. 3–8). Київ].

- Shalata-Barna, I. (2011). Khristiyans'kiy mistitsizm u povisti Todosya Os'machki «Starshiy boyarin». *Paradigma*, 6, 80–91. http://nbuv.gov.ua/UJRN/paradig_2011_6_9 (31.01.2024). [Шалата-Барна, І. (2011). Християнський містицизм у повісті Тодося Осьмачки «Старший боярин». *Парадигма*, 6, 80–91. http://nbuv.gov.ua/UJRN/paradig_2011_6_9].
- Sherekh, Yu. (1998). *Nad Ukrajinoyu dzvoni gudit'. Porogi i zaporizhzhya. Literatura Mistetstvo. Ideologiya: u 3-kh tomakh*. Vol. 1. Kharkiv. [Шерех, Ю. (1998). *Над Україною дзвони гудуть. Пороги і запоріжжя. Література Мистецтво. Ідеологія: у 3-х томах*. Vol. 1].
- Skoryna, L. (2005). Todos' Os'machka, *Literatura ta literaturoznavstvo ukrajins'koji diaspori*. Cherkasy. [Скорина, Л. (2005). Тодось Осьмачка, *Література та літературознавство української діаспори*. Черкаси].
- Slaboshpits'kiy, M. (2003). Poet iz pekla (Todos' Os'machka). Kyiv. [Слабошпицький, М. (2003). *Поет із пекла (Тодось Осьмачка)*. Київ].
- Tokman', G. (2020). *Ukrajins'ka versiya khudozhn'ogo ekzistentsializmu: B. - I. Antonych, V. Svidzins'kiy, T. Os'machka v yevropeys'komu konteksti*. Kyiv. [Токмань, Г. (2020). *Українська версія художнього екзистенціалізму: Б.-І. Антонич, В. Свідзінський, Т. Осьмачка в європейському контексті*. Київ].
- Tsyganok, O. (2012). Traditsiyna ukrajins'ka khata – vazhliivy vikhovniy prostir. *Visnyk Chernigivs'kogo derzhavnogo universitetu*, 77, 43–48. [Циганок, О. (2012). Традиційна українська хата – важливий виховний простір. *Вісник Чернігівського державного університету*, 77, 43–48].
- Yankovs'ka, Zh. (2016). Fol'klorizm ukrajins'koyi romantychnoyi prozy. L'viv. [Янковська, Ж. (2016). *Фольклоризм української романтичної прози*. Львів].
- Zborovs'ka, N. (1996). “Tantsuyucha zirka” Todosya Os'machki. Kyiv. [Зборовська, Н. (1996). *“Танцююча зірка” Тодося Осьмачки*. Київ].
- Zhulins'kiy, M. (1991). Prirecheniy na samotnist' i vignannya. T. Os'machka. *Poeziyi* (pp. 5–18). Kyiv. [Жулинський, М. (1991). Приречений на самотність і вигнання. Т. Осьмачка. *Поезії* (pp. 5–18). Київ].

Olena Bondareva

Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, Ukraine
Department of Ukrainian Literature, Comparativistics and Grinchenko Studies
o.bondareva@kubg.edu.ua

Oleksandra Shtepenko

Educational and Research Institute of International Relations
and Social Sciences Interregional Academy of Personnel Management, Kyiv, Ukraine
Department of Journalism
alexshtep69@gmail.com

Writing on the Edge: A Strategic Map of Contemporary Ukrainian Dramaturgy

Abstract. This article presents a large array of fictional texts about the war created by Ukrainian playwrights in 2022 and 2023. The study pays due attention to the strategies of playwriting catalyzed by a full-scale war: the formation of combatant drama, the creation of the unifying map of Ukraine through cataloging its topoi, the designation of new places of power, the movement of the previously peripheral discourses of the dramatic world picture towards the center. Ultimately, the study looks at interesting unifying initiatives and a collective dramatic text about the war differently interpreted in the published drama anthologies: *The Unnamed War*, *Anthology 24*, *Drama Panorama 2023*, and *This Day Lasts an Eternity*.

Keywords: Ukrainian drama about war; playwriting strategies; combatant drama; territory of common memory; collective text.

1. Introduction

Ukrainian dramatic writing has changed considerably since February 24, 2022. Paradoxically, Russia's aggression in the territory of Ukraine started in February 2014, when Crimea was annexed and a part of Ukrainian territory in Donetsk and Luhansk regions was occupied. However, in 2014–2021, the majority of Ukrainian playwrights wanted to avoid depicting the war as much as possible, and Ukrainian theatres tried not to include contemporary Ukrainian texts about the Maidan and the war in their repertoire.

Ukrainian drama did not pay due attention to the annexation of Crimea; there are few texts about it, for instance, *Krym* [Crimea] by Serhii Vasyliiev – a drama with pronounced satirical subtext. At the same time, Ukrainian playwrights belonging to different drama centers portrayed the war events in Donbas from different perspectives.

For instance, in her play *Kytska na spohad pro temin* [The Kitty in Memory of Darkness], Neda Nezhdana shows a pro-Ukrainian woman who refuses to collaborate with the occupiers and their local henchmen, thereby refuting the myths of Russian propaganda that all Donbas residents were pro-Russian and wanted to return to the empire. Oleh Mykolaichuk, creating the text of the play *Kashtan i Konvaliia* [The Chestnut and the Lily of the Valley] depicts characters on both sides of the armed conflict in Donbas, clearly labelling them as those who defend their country from the aggression, and those who betray it groveling before the enemy.

The Nataliia Vorozhbyt's drama *Pohani Dorohy* [Bad Roads] equates the wrongness and sacrifice of Ukrainian defenders and pro-Russian separatists during the war trying to create a “non-ideological” play about Donbas, actually broadcasting Russian narratives about “civil war” in this Ukrainian territory, with no word written about the presence of Russia and its weapons. Yana and Den Humenni, the authors of the play *Dontsi Mashi kupyv velosyped* [I Bought a Bike for My Daughter Masha], deliberately written in Russian, seek to understand and justify a Donetsk separatist, who commits war crimes in Donbas on the Russians' side to give financial support to his family, and then leaves for the capital of Ukraine and applies for a refugee status. The plays by the Humennis and Vorozhbyt blur the boundary between good and evil, portraying the executioner as a victim of circumstances and seemingly rising above the ideology of the essence of the armed conflict in Donbas, affirming the ideologically marked, anti-Ukrainian narrative of “understanding and forgiveness”, according to which it is Ukraine

and Ukrainians who must “hear” and accept anti-Ukrainian viewpoints of pro-Russian people, even if they have committed serious crimes and forgive them for those crimes, and in addition sympathize with the criminals since it was due to the war. The “non-ideological” turned into its opposite in this context, making the drama voices mouthpieces of the destruction of Ukrainian identity.

In his play *Khlibne peremyria* [The Bread Truce], Serhii Zhadan explores the life of civil Ukrainians in Donbas, in the village near the frontline. His characters seem to be stuck between countries and epochs, have fallen out of time, lost their identity and have not acquired a new one, and “the war between the TV and the refrigerator” (the metaphor used in the post-Soviet territories to denote loyalty to the imperial propaganda outside the former empire’s center existing as long as people have moderate means of subsistence) is won by neither of these appliances-concepts, since both of them are deprived of their functions due to a lack of electricity in houses. The author himself, sympathizing with the characters who temporarily lost their identity and “belonging”, leaves them in a fiery trap in the end of the play, giving each of them a tiny chance to “purify themselves” through fire.

In his text *Spetsoperatsiia* [Special Operation], Piotr Armyanovsky uses stories of former prisoners of the Russian concentration camp “Isolation”, where Russians have been torturing pro-Ukrainian people with particular cruelty since 2014, and asks the question: “Could I survive such cruel tortures?” (Armyanovsky, 2021, p. 232)¹.

Kateryna Penkova superimposes two matrices of Donbas colonization writing in her play *Hotel “Velykobrytaniia”* [The Great Britain Hotel] about the activity of the Welsh entrepreneur-innovator John Hughes, who bought land near Donetsk and started a business inviting Europeans to work, and about the military occupation of this territory by Russian soldiers and separatists armed by them. The author ethically equates both forms of colonization, thereby mitigating an acute reaction to Russian aggression; and the situation of comprehension is blurred in the play by the fact that its events happen during the COVID-19 pandemic, which prevents leaving the outlined occupied territory.

Furthermore, at the initial stage of the Russian aggression against Ukraine, there was an urgent need to create a new pantheon of Ukrainian he-

¹ «Чи витримає би я такі жорстокі тортури?»

roles. However, given little general attention of playwrights to the war on the whole, we can speak about single isolated examples rather than about a trend or discourse. Neda Nezhdana's play *OTVETKA@UA* [OTVETKA@UA] is such an example of glorification of heroic figures. It is dedicated to the outstanding Ukrainian Vasyl Slipak – a soloist of Paris National Opera who returned to Ukraine after the beginning of Russian aggression to defend the country on the front and perished in summer 2016 near Bakhmut. The text of Dario Ferialio and Olena Ponomareva, *Liudy i kiborhy* [People and Cyborgs], dedicated to the defenders of Donetsk Airport, can be taken into consideration as an example of dramaturgical comprehension of collective heroism.

Since February 22, 2024, new strategies for writing about war have been rapidly developed in Ukrainian drama because the war is no longer localized and is becoming total. Instead, accordingly, the general perception of it is changing, the system of values is transforming, new criteria for realizing one's own belonging/non-belonging are emerging, and the attempts to reduce the scales of aggression or manifest loyalty to the enemies and/or their supporters are being abandoned. As a matter of fact, we are going to pay attention to some of these new strategies used for dramatic writing about war.

2. Writing as a way to overcome trauma: promptness, fixing, and documentation

The reaction of Ukrainian Drama to the outbreak of Russian full-scale aggression was instant and massive.

At the end of March 2022, the Theater of Dramaturgs announced its own project "About the War: Ukrainian Dramaturgs Talk about Life during Russia's full-scale Invasion", launched in March 2022 in cooperation with Literarisches Colloquium Berlin and Birkbeck, University of London. Playwrights such as Oksana Savchenko, Andrii Bondarenko, Olha Matsiupa, Liena Liahushonkova, Natalka Blok, Liudmyla Tymoshenko, Natalka Vorozhbyt, Yuliia Honchar, Oleksii Dorychevskyi, Oles Barlih, and Anastasiia Kosodii prepared texts for reading at theatres of Germany and Great Britain (the texts were translated into German by Lidiia Nahel and Yuliia Honchar, into English – by Helena Kern, Molly Flynn and Jack Clover), theatrical readings were also announced in London on April 1 (Royal Court Theatre), in Berlin – on April 7 (Gorki Theater), in Munich – on April 9 and 29 (Münchner Kammerspiele, Werkraum stage).

In April 2022, the virtual project *Na chasi* [On Time] started being filled with plays on the website of the National Centre of Theatre Arts named after Les Kurbas. It was somewhat spontaneous at the beginning, and then, it was organized in the full-fledged virtual anthology *Nenazvana viina* [The Unnamed War], consisting of plays by professional playwrights Andy Iva, Olha Annenko, Anna Bahriana, Ihor Bilyts, Aleks Borovenskyi, Oleksandr Viter, Inna Honcharova, Oleh Drach, Nina Zakhoshenko, Artem lebediev, Oleh Mykolaichuk, Oleh Mykhailov, Neda Nezhdana, Volodymyr Serdiuk, Maryna Smilianets, Svitlana Spasyba, and Dmytro Ternovy.

In April 2022, the thematic collection *Viina. 24 liutoho 2022* [The War. February 24, 2022] was created on the electronic resource *UKRDRAMA-CHUB*. It included 62 texts by 38 authors, did not have a compiler, and was formed spontaneously; therefore, it comprises texts of absolutely different quality – from short notes and reflections to full-fledged dramatic works.

Moreover, in April 2022, the launch of a contest-anthology was announced by the artistic cross-sectoral project Parade-fest, relocated from Kharkiv to Lviv. By the end of April, over 100 texts had been submitted to the contest, and 24 texts-winners selected by readers formed the virtual corpus *Antolohiia 24* [Anthology 24].

Writer Volodymyr Serdiuk opened a virtual territory *Viina. WAR* [WAR] on his own resource “Dramaturg”, positioning it as a collection of texts about a new stage of the Russian-Ukrainian war (the texts dedicated to the beginning of the war in 2014 were not included, but remained on the authors’ pages). The website contained Ukrainian and English versions of the plays, since Serdiuk himself is a professional translator.

In order to promptly translate contemporary dramatic texts about the war into different European languages, the Ukrainian Institute, with the support of the Worldwide Readings Project and Birkbeck Center for Contemporary Theatre, quickly created the virtual territory *Ukrainian Drama Translations*. This digital library of translations of Ukrainian drama allowed for fast translation of the works of contemporary Ukrainian playwrights dedicated to the interpretation of the war into different languages and dissemination of them in the format of stage readings and performances on different continents to involve people and governments in supporting Ukraine.

Many dramatic texts, which instantly appear in the public domain, immediately find their way to theatre stages in Ukraine. In the middle of the summer 2022, there was a so-called “military-field opening” of the Theatre

of Dramaturgs, where new dramatic texts of its authors and fans were read. At the end of 2022, this institution organized stage readings and presented the virtual anthology *Bez nykh* [Without Them], in which playwrights who had supported Russia or had shown excessive loyalty to its culture and political narratives before February 24, 2022 (Andrii Bondarenko, Iryna Harets, Olena Hapeieva, Yuliia Honchar, Oksana Hrytsenko, Tetiana Kyt-senko, Olha Matsiupa, Kateryna Penkova, Oksana Savchenko and Liudmyla Tymoshenko) said a demonstrative farewell to the “Russian world”. The texts of the collection *Antolohiia 24* [Anthology 24] were presented in the format of stage readings on different theatre stages of Ukraine in the second half of 2022 and at the beginning of 2023. The virtual anthology *Nenazvana viina* [The Unnamed War] was staged as part of the art-week “FIERCE FEBRUARY 2014–2023”. The texts about the war were also staged within the framework of the project “DramPost” in Ukraine (the National Center of Theatre Arts named after Les Kurbas), “Art Staff” (Ivan Mykolaichuk Center), “Readings of Ukrainian Drama about the War” (ProEnglish Theatre), and in the world – at numerous events founded by John Friedman “The World Readings of Contemporary Ukrainian Drama”.

In general, promptly created dramatic texts about the war contained many personal reflections of playwrights, eyewitness accounts, retold stories, and “voices”; hence, many of the artists deliberately minimized fictionality of their works, preferring to fix and capture a moment, retaining its anthropological nuances and details.

3. Combatant drama

To the credit of Ukrainian playwrights, there are those who stood up for Ukraine at the stage ATO/OUF and at the beginning of the full-scale invasion. They include Andrii Ivaniuk (Andy Iva), Dmytro Korchynskyi, Valerii Puzik, Volodymyr Surai, Halyna Liutikova, Oleksii Dorychevskyi, Yevhen Stepanenko, and Dmytro Mamchur.

Thus, we have contemporary combatant drama (*Boiatysia nemaie sensu* [There is No Point in Being Afraid] by Andrii Ivaniuk, *Posttravmatychna rapsodiia* [Post-Traumatic Rhapsody] and *Vzvodny oporny punkt* [Platoon Stronghold] by Dmytro Korchynskyi, *Zoshyt viiny* [War Notebook] and *Pryvydy u hilkakh* [Ghosts in the Branches] by Valerii Puzik, *Ya, dim ta inshi rechi* [Me, Home and Other Things] by Volodymyr Surai, *Try spro-*

by *pokrashchyty pobut* [Three Attempts to Improve Daily Life] by Maksym Kurochkin).

Andrii Ivaniuk creates a kind of motivational text showing his own path of a volunteer from the decision to stand up for his country to extreme combat situations immediately on the frontline. He questions masculinity and male dignity of those who avoid fulfilling their civic duty and perceives participation of a mobilized artist in defending others not only as a tribute to their country, but also as an additional bonus of mastering materials for future artistic reflections. On the one hand, we can see the total unpreparedness of some Ukrainians to defend their country (at the theatre, adult men try to negotiate with the director to confirm a reservation for somebody; in the military commissariat in the center of Kyiv, many well-built young people learn how to simulate illness or disability in the corridor to be considered unsuitable for the army at a medical examination); on the other hand, we can see those who realize that Ukraine will not survive if everyone “escapes”². The narrator of the drama avoids pathos and high patheticness. He recollects many funny adventures, is perfect at youth’s slang, but, at the same time, aptly inserts reflections about the Ukrainian government’s mistakes in his narration, presents his own experience of equipping a combat position in Rubizhne. Moreover, he casually and optimistically tells the story about the combat “zero” – “when you can see them and they can see you” (Iva, 2023, p. 46)³, and also shares witty combat life hacks and acts out true army micro-stories, demonstrating strength, courage, humor, and disposition of his comrades who simply become heroes at the crucial moment.

Some characters of Dmytro Korchynskyi, who are similar to Andrii Ivaniuk’s protagonist, believe that “the truth is broadcast not on television, but through a thermal imager” (Korchynskyi, 2019, p. 69)⁴ and voluntarily join the ranks of their country defenders at the turning points of liberation history, despising those who hide from the war and ignore its challenges.

On the contrary, Maksym Kurochkin shows how difficult it is to adapt to war for an artist who has never intended to participate in hostilities, however, voluntarily stands up for the country at a critical moment. Such an author should always seek internal resources to accept the new reality, and he finds a temporary consolation in imagining himself as a character from the paint-

² «Відкосять».

³ «це коли ти бачиш їх, а вони тебе»

⁴ «істина не транслюється через телевізор, тільки через тепловізор»

ing of his favorite artists, for instance, Andrew Wyeth, but at the same time, he dreams of being ready to shoot first in case of danger.

Valerii Puzik creates a drama in the form of a “notebook” in which he registers his reflections, letters to his son, poems dedicated to his wife and children of war, his own memories, records certain days of the war with the strongest impressions, and comprehends his falling out of time:

I don't know what day it is today. The war has reset all calendars. Everything has changed over these days. At night the city turns into a wasteland, the city waits. In the darkness, patrols are formed, briefings are given, passwords are said, people with weapons and without them go out. [...]

We walk. In almost empty city, our city.

The phrases are short. Capacious. Details are not necessary. Everything is clear.

There are long pauses. And they, these pauses, say more than hundreds of words. (Puzik, 2022, pp. 393–394)⁵.

Given that Valerii Puzik has also written several other works in the genre of battle prose and poetry, his playwriting should be taken into consideration in the analysis of his literary works.

The works mentioned in this article are definitely worth a separate literature research – it is not only a new page of Ukrainian drama but also the minimum we can do to honor our playwrights defending the country.

4. Cataloguing toposes as creation of the area of common uniting memory

The array of plays created in 2022 has demonstrated an interesting trend of an absolutely new perception of Ukraine's map by playwrights: there are many texts in which narrators or characters strive to mentally cover the entire map of Ukraine with their sight or mind mentioning various cities of the country in this or that stage situation and in different sequences, and some-

⁵ «Я не знаю, який сьогодні день. Війна обнулила всі календарі і за ці тижні усе змінилося. Вночі місто застигає ніби пустка, місто чекає. У темряві формуються патрулі, йдуть інструктажі, називаються паролі, люди зі зброєю і без виходять на вулицю. [...] Ми ходимо в майже порожньому місті, нашому місті. Фрази короткі. Ємки. Деталі не потрібні. Все зрозуміло. Западають довгі паузи. І вони, ці паузи, говорять більше, ніж сотні слів».

times even presenting it as a single body, each part of which can unbearably ache – we can see it in the play of Aleks Vud *Chastyny nashoho tila* [The Parts of Our Body].

The most distinguishing feature of playwrights is their desire to emotionally “color” Ukraine’s map, in the way cities and regions are marked on it with different colors when air raid alerts are announced. In his play *Syndrom vtsililoho* [The Survivor’s Syndrome], Andrii Bondarenko catalogues cities in which many Ukrainians perished or lost their homes at the beginning of the war, and states that this is what his geography looks like now. In her play *Khroniky evakuiovanoho tila i zahublenoi dushi* [Chronicles of the Evacuated Body and the Lost Soul], Anna Halas complicates principles of cataloguing Ukrainian cities, imitating a change in the colors on the online map of air raid alerts, collecting plots about massive atrocities of the Russians committed in the occupied territories or about missile attacks or air strikes targeted at large groups of civil Ukrainians. Cities are marked as places of successive missile attacks in the play of Iryna Harets, *Ne pro Yenota* [Not about the Raccoon], and in her work, *100 dniv* [100 days], Eleonora Tymoshenko seemingly organizes “competitions” between Ukrainian regions by the criterion of duration of air raid alerts in them, and Luhansk region “wins” this competition because the air raid alert has not been cancelled since February 24, 2022.

The plays of 2022 testify to the formation of a common trauma of Ukrainians which consolidates the nation and clearly outlines not only the internal solidarity and belonging/involvement of Ukrainians but also draws clear contours of the image of the existential enemy who wages a genocidal war to destroy Ukraine and kill Ukrainians. It is considered very important since Ukrainians from different regions have not had such a common trauma and common historical memory so far. Moreover, a constant metaphoric threat from the sky not only makes people go to the underground space of shelters and hiding places which seem relatively safe: many playwrights resort to the transgenerational memory of their own families, and, as it turns out, there are existential confrontations with the Russians and family conflicts with them in many families’ histories. An updated map of general historical memory is created in this way, and playwrights give their characters a chance to eventually speak about the long-standing family traumas which have not been discussed neither in families nor in society. Many authors believe that the war became a catalyst for changes in the social consolidation

of Ukrainians as a community and actualized the idea of national cohesion of the nation:

Now we are experiencing a great horrible war and at the same time we are in the epicenter of dynamic changes which are uniting the Ukrainian society. These changes are based on the values of civil society which we fight for and defend (Kebuladze, 2024)⁶.

Playwrights' interpretation of the entire map of Ukraine as an indivisible territory of common grief, pain, and at the same time resistance and support where the categories of the center and the periphery cease to exist, where there is no division into regions, into the east and the west, the north and the south, where it hurts a small town as much as the capital or a frontline city, on the one hand, demonstrates strength and resilience of Ukrainians as a civil nation, and, on the other hand, completely cancels propagandistic Russian narratives about separability of the Ukrainian mental-geographical space and radically differs from how a considerable portion of the Ukrainian society perceived the war stage localized in Donbas.

5. Sites of resistances as new places of strength and resilience

Thus, the places where civil people resist aggressors are also scattered across the Ukrainian map according to the war events. Playwrights focus their attention on the seized Kyiv (*Duby, shcho trymaiut nebo* [Oaks Holding the Sky] by Liudmyla Tymoshenko, *Chy ya zastaryi dlia viiny* [Am I Too Old for War] and *Hamardzhoba* [Hamardzhoba] by Volodymyr Serdiuk, *Yak ne staty katsapom* [How not to Become a Katsap] by Oksana Hrytsenko, *Robinson* [Robinson] by Vitalii Chenskyi), different parts of Kyiv region (*Zakryte nebo* [The Closed Sky] by Neda Nezhdana, *Moia Tara* [My Tara], *Moia mama chainyk* [My Mum is a Kettle] by Liudmyla Tymoshenko, *Khrest* [The Cross], *Baba Toma* [Granny Toma] by Tetiana Kytsenko, *Borshch. Retsept vyzyhvannia moiei prababtsi* [Borshch. My Great-Grandma's Recipe of Sur-

⁶ «Зараз ми проживаємо досвід великої, страшної війни і водночас перебуваємо в епіцентрі динамічних змін, що зумовлюють єднання українського суспільства. Ці зміни засновані на цінностях громадянського суспільства, які ми виборюємо й захищаємо».

vival] by Maryna Smilianets, *Liuby-mene-ne-pokyn* [Love-Me-Not-Leave-Me] by Olha Annenko, *Ya norm* [I'm OK] by Nina Zakhozhenko, *Try sproby pokrashchyty pobut* [Three Attempts to Improve Daily Life] by Maksym Kurochkin, *Chuzhesranka* [The Alien] by Iryna Feofanova, *Yak ne staty katsapom* [How not to Become a Katsap] by Oksana Hrytsenko, *Mobilni chvyli buttia* [Mobile Waves of Existence] by Volodymyr Rafeienko, *Poker z doleiu* [Poker with Fate] by Kateryna Kholod, the frontline Kharkiv (*Naperedodni* [On the Eve] by Dmytro Ternovyi, *Ya, viina i plastykova hranata* [Me, War and a Plastic Grenade] by Nina Zakhozhenko, *Choho boitsia Ruddi* [What is Ruddy Afraid of] by Kira Sytnikova, *Dva sketchi pro viinu* [Two Sketches about War] by Yulita Ran, *Kosmonavty* [Spacemen] by Iryna Bezchetnova, *Zhyraf Mons. Kharkivska istoriia voiennoi vesny* [Giraffe Mons. Kharkiv Story of the Spring War] by Oleh Mykhailov), the encircled Chernihiv (*Turi-Ruri* [Turi-Ruri] by Yuliia Nechai), the frontline Zaporizhzhia (*Vino* [Wine] by Nataliia Ihnatieva), the occupied Kherson and Kherson region (*Platany Khersona* [Plane Trees of Kherson], *To sny pid chas viiny* [Dreams during wartime], *Zhyttia ne zupynyty* [Life cannot be Stopped], *Nashi dity* [Our Children] by Natalka Blok, *Slovnyk emotsii voiennoho chasu* [The Vocabulary of Wartime Emotions], *Shchodennyk okupatsii* [The Diary of Occupation] by Olena Astasieva, *Dekolonizui sebe* [Decolonize Yourself], *Memel-Dnipro* [The Memel-Dnipro] by Artur Sumarokov, *Kherson* [Kherson] by Vitalii Havura, *Stikery* [Stickers] by Ihor Nosovskyi, *Molochainyk* [Spurges] by Oksana Hrytsenko), the frontline Mykolaiv (*Pereviznyk* [The Carrier] by Nina Zakhozhenko, *V zemli* [In the Ground] by Olena Hapeieva), the entirely encircled Mariupol which the Russians try to raze to the ground (*Mariupolska drama* [Mariupol Drama] by Oleksandr Havrosh, *Trubach* [The Trumpeter] by Inna Honcharova, *Desiat kilometriv* [Ten Kilometers] by Iryna Feofanova, *Misto Marii: Shchodennyky oblohy* [The City of Mariia: Diaries of the Siege] by Andrii Bondarenko, *Oblychchia koloru viina* [The Face in the Color of War] by Oleksii Hnatiuk, *Vse lyshylos v Mariupoli* [Everything has been Left in Mariupol] by Tetiana Kytsenko, *Marafon "rosiiska ruletk"* [The Marathon "Russian Roulette"] by Kateryna Penkova, *Prosto neba* [Under an Open Sky] by Anastasiia Prykhodkina, *Pryhadaty maibutnie* [To remember the Future] by Oleksandr Viter, *More zalyshytsia* [The Sea will Remain] by Oleh Mykhailov).

Places of power are marked with tragedies and personal losses, the people's resistance is largely spontaneous, but it becomes inevitable and demonstrates that unique civil self-organization, which distinguishes the Ukrai-

nian society in the times of conflicts and great challenges, reveals a stable system of its collective values. Resistance is incentivized by the fact that people stay in their cities, towns, and villages for different reasons or accidentally find themselves in the places where they feel the need to act, take responsibility, help others, risk their lives, but not to grovel before the enemy in any way. The characters of the above mentioned plays are people of different age, from teenagers to the elderly, with different life experiences, they do not consider themselves heroes and do not regard their actions as heroism. However, even the number of plays recording this everyday “non-heroic heroism” of many people testifies the large scale of the resistance of civil Ukrainians to Russian aggressors, and this resistance becomes one of the key factors of the full-scale war which allows Ukraine to hold on in spite of everything.

6. (Non)peripheral discourses: movement towards the center

Significantly, Ukrainian drama of 2022–2023 against the backdrop of the war pays special attention to the discourses which were peripheral for it before.

In particular, feminine discourse of the war is considerably expanding, and women are no longer regarded only as keepers of the home who wait for their husbands or as victims of attackers, though this tendency can be observed in playwriting at the level of sexual violence against women (*Zakryte nebo* [The Closed Sky] by Neda Nezhdana, *Borshch. Retsept vyzyhivannia moiei prapabtsi* [Borshch. My Great-Grandma's Recipe of Survival] by Maryna Smilianets, *Memel-Dnipro* [The Memel-Dnipro] by Artur Sumarokov, *Molochainyk* [Spurges] by Oksana Hrytsenko, *Turi-Ruri* [Turi-Ruri] by Yulia Nechai).

In these plays, women lose their families, homes, and country. However, in the contemporary war drama, women are often assigned roles which were traditionally assigned to men in military literature. They put on military uniforms and go to the front (*Vona + Viina* [She + War] by Svitlana Spasyba and Kateryna Chepura, *Prynts i Zhinka* [The Prince and the Woman] by Anna Bahriana, *Pozyvni z toho zhyttia* [Call Signs from That Life] by Oleh Mykolaichuk, *Vzvodnyi oporny punkt* [Platoon Stronghold] by Dmytro Korchynskyi), demine territories (*Oberezhno, mina* [Beware of Mines] by Yulia Hudozhnyk), volunteer (*Liuby-mene-ne-kyn* [Love-Me-Not-Leave-Me] by Olha Annenko), know how to handle weapons (*Zakryte nebo* [The Closed

Sky] by Neda Nezhdana), collect intelligence about the occupiers' dislocation (*Molochainyk* [Spurges] by Oksana Hrytsenko, *Baba Toma* [Grandma Toma] by Tetiana Kytsenko), take care of the wounded (*Marafon "rosiiska ruletka"* [The Marathon "Russian Roulette"] by Kateryna Penkova, *Trubach* [The Trumpeter] by Inna Honcharova, *Posttravmatychna rapsodiia* [Post-Traumatic Rhapsody] by Dmytro Korchynskyi), head the local self-defense, stopping the column of Russian tanks moving towards Kyiv (*Chuzhesranka* [The Alien] by Iryna Feofanova), accompany foreign journalists to the liberated Bucha (*Yak ne staty katsapom* [How not to Become a Katsap] by Oksana Hrytsenko), and cautiously add poison to food and alcohol for the occupiers (*Pereviznyk* [The Carrier] by Nina Zakhozhenko); in other words, they are maximally involved in defending their country and fighting for its victory in the war.

Contemporary playwrights also interpret the war through the lens of children (*10 kilometriv* [10 Kilometers], *Marharyta ta vedmedyky* [Margarita and Small Bears] by Iryna Feofanova, *Neperemozhniasha* [The Unwinnable] by Iryna Harets, *Marichka ta huseniatko* [Marichka and the Gosling] by Liena Liahushonkova and Kateryna Penkova, *Odnoho razu, v Ukraini* [Once upon a time, in Ukraine] by Andrii Vodov, *Koly chervoniie kalyna* [When the Viburnum Gets Red] by Serhii Oliinyk), animals (*Smak sontsia* [The Taste of the Sun] by Oleksandr Viter, *Koty-bizhentsi* [Cats-Refugees] by Maryna Smilianets and Liudmyla Tymoshenko, *Nas (ne) kynuly* [We were (not) Abandoned] by Kristina Bahaieva, *Zhyraf Mons: kharkivska istoriia voiennoi vesny* [Giraffe Mons: Kharkiv Story of the War Spring], *Dyvna vesna* [Strange Spring] by Oleh Mykhailov), queer-communities (*Khronolohiia* [Chronology] by Liutsiia Lisova, *Ya, viina i plastykova hranata* [Me, War and a Plastic Grenade] by Nina Zakhozhenko, *Velychne stolittia. Vesele* [The Grand Century. Merry] by Serhii Kulybyshev), from anti-ageist points of view (*Chy ya zastaryi dlia viiny* [Am I Too Old for War], *Riven tysku, chastota pulsu* [Blood Pressure Level, Heart Rate] by Volodymyr Serdiuk, *Molochainyk* [Spurges] by Oksana Hrytsenko, *Baba Toma* [Grandma Toma] by Tetiana Kytsenko), and also pay due attention to people with special needs and diseases, who become absolutely helpless in war situations and need care of others (*Vertep* [Vertep] by Artem Lebediev, *Stikery* [Stickers] by Ihor Nosovsky).

Animals' perception of the war in drama is similar to the perception and behavior of civil people. Animals suffer, leave dangerous places, confess to each other and dare to do touching or desperate things to help their friends or people they live near. Eco-critical contexts of the war are tightly installed

in the mental matrices of the Ukrainian civic identity, the plots of such plays become a new way of emotionally living/experiencing the war and metonymically transfer thoughts, feelings, emotions, and traumas of people into the stories and reflections of animals. In this way, animals are actively engaged in the Ukrainian resistance to the Russian aggression and become full-fledged “co-authors” of the future victory, and playwriting itself starts demonstrating characteristics of a relational eco-critical system. We can see how this system is confidently drifting towards convergence with linguistic cognitive science, cultural anthropology, memory studies, theory of identity/identities, and studies of the Other.

The contexts of “Non-Alien Other” also includes stories showing that the Ukrainian victory is being won by everybody including people with non-traditional self-identification, children who grow up quickly and take responsibility, elderly people who try to be useful for their community and the country in the way they can do it. In other words, drama demonstrates shifts in the world picture caused by the war and shows how peripheral discourses are rapidly moving towards its center losing their peripheral status.

We can see how contemporary Ukrainian drama expands its semantic field in interpreting the war and embeds zones which are relatively new for military literature, though previously explored, mainly in prose.

7. Collective text about War

The essential transformational feature of the Ukrainian drama of 2022–2023 is its presentation outside as a global collective text in which individual writers’ voices matter as a unit of a whole. We have already seen it at the beginning of our discussion on the example of the rapid formation of collective virtual playwriting resources, but we also have interesting book versions of new drama anthologies about the war compiled by different principles. This trend fits in the general innovation of presenting Ukrainian literature about the full-scale war through anthologies in other literature genres – poetry, short prose, and essays, and many such anthologies were published in 2022–2023, thereby creating a stereoscopic artistic palette of the war.

Comparing the dramaturgical anthologies 2022–2023 with the previous ones published in 2015–2019, one may notice that in the anthology *Maidan. Do i pislia* [The Maidan. Before and After], the war is represented only in two dramatic texts out of nine works, whereas the anthology *Labirynt iz kry-*

hy ta vohniu [The Labyrinth of Ice and Fire] comprises five texts dedicated to the war out of nine works; in other words, the war does not become an all-consuming discourse, it is interpreted against the background of the Maidan events of 2013–2014 and in the contexts of renewed discussions about the Ukrainian civic identity.

The anthologies of 2022–2023 are formed as corpora of texts only about the war – without any other additional modus. The principles of compiling them and, accordingly, texts included in them differ significantly.

The paper *Antolohiia 24* [Anthology 24] of the project Parade-fest completely duplicates the electronic corpus of texts of the same name compiled by a creative team of the hastily organized competition in 2022. The leading criteria for entering the final contest were promptness and captured emotion, since even the starting requirements of the competition itself implied not plays or dramas, but texts for the theatre or “statements”, mainly suitable for rapid stage readings, because such texts were in demand abroad in the first months of 2022. The competition itself was announced as a project of rapid reaction (in fact, it concerns the events of the first two months of the full-scale war since one of the requirements was to interpret the events after February 24, 2022, and the texts for the competition had to be submitted before the end of April 2022) and transformation of the pain of war into emotion and the power of words. Thus, most texts of this anthology are not plays; we can find modified dramatic genres, diaries, chronicles from social networks, verlibre, monologues, dialogues of split protagonists with themselves, quests, and other prompt formats of texts or statements about the war. Contemplating the war, all the authors of the anthology (Yuliia Honchar, Nina Zakhozhenko, Den Humennyi, Yulia Nechai, Kira Sytnikova, Anna Halas, Yulia Hudozhnyk, Andrii Bondarenko, Liena Liahushonkova, Serhii Shynkarchuk, Renat Siettarov, Iryna Feofanova, Liutsiia Lisova, Khanna Nevidoma, Kateryna Hodik, Yaroslava Muravetska, Natalka Blok, Yulita Ran, Oleksii Minko, Liudmyla Tymoshenko, Viktor Solodchuk, Valerii Puzik, and Iryna Harets) direct their conversation towards the realm of values. In other words, it is a rather provocative art project, finalized in the format of rapid project reaction to the urgent social demand.

The book version of the anthology *Nenazvana viina* [The Unnamed War] from the National Center of Theatre Arts named after Les Kurbas only partially duplicates the virtual anthology of the same name, since the corpus of texts has undergone significant transformations in its paper version: it is decorated with prefaces and the afterword, the war photos given by the Center’s

staff, and the structure of this corpus of texts implies its internal dramaturgy – from releasing fears to surviving the war, looking into the otherworld, working with memory – to believing in the future victory. The anthology is regarded as a kind of dramatic metatext about the war – with the Prologue and Epilogue, with its own logics: from the beginning of the events which were wrongly considered a local conflict, to the great war unfolding in the center of Europe, which can be seen both through one's own eyes and through the "Other's eyes". This metatext comprises the works only of professional Ukrainian playwrights (Andrii Ivaniuk, Oleh Mykolaichuk, Maryna Smilianets, Dmytro Ternovyi, Ihor Bilyts, Nina Zakhozhenko, Artem Lebediev, Svitlana Spasyba, Kateryna Chepura, Anna Bahriana, Olha Annenko, Neda Nezhdana, Oleksandr Viter, Volodymyr Serdiuk, Oleh Drach, Inna Honcharova, and Oleh Mykhailov) who present not only commonplace masculine voices of war, but also feminine voices. The characters of these plays watch the ruins of the previously peaceful life not only through their own eyes, but also through the eyes of animals, destroyed architectural structures and peculiar characters, look beyond the horizon of their own world to get answers to numerous painful questions and become stronger. In this corpus of texts written by professional theatre playwrights, there is also Theatre as an invisible hero, because this collective conversation about the war involves different theatre characters (Playwright, Actor, Singer, Musician, and Trumpeter) and an extended theatre intertext which creates a necessary semantic distance for unbiased interpretation of the war events, the codes of humanity, philosophicity, poetry, gender equality, inclusion, faith, and many other things which can transform our life into an interesting theatre.

The anthology *Drama Panorama 2023* [Drama Panorama 2023] was compiled as the first attempt "to establish the right mechanisms of promoting the contemporary drama, absolutely transparent, understandable, and workable for everyone" (Haishynets, 2023)⁷; thus, it presents 10 dramatic texts which won different playwriting competitions in 2023 ("Drama.UA", "Actual Plays Week", "July Honey", "Aurora" (Poland), and "Reboot Festival" (Great Britain)), thereby starting the formation of the annual drama anthology of new Ukrainian plays as the TOP 10 of the year when texts are randomly included in a common corpus being selected by different teams of readers of prestigious playwriting competitions. There are no amateurs among the

⁷ «закласти правильні механізми просування сучасної драматургії, абсолютно прозорі, зрозумілі й робочі для всіх»

authors of the anthology, all the ten playwrights (Kateryna Penkova, Liena Kudaieva, Oksana Savchenko, Oksana Hrytsenko, Andrii Bondarenko, Ihor Nosovskyi, Artur Sumarokov, Nina Zakhozhenko, Anna Halas, and Liena Liahushonkova) have experience of cooperation with playwriting contests, theatre festivals, and theatres. It is worth noting that there was a tendency for plays about the war to win in different playwriting contests in 2023, both in Ukraine and abroad. Thus, the war is an idea unifying dramatic texts of different genres and stylistics and binding them in a single corpus of texts which significantly complements the range of already published book anthologies and virtual anthologies of this problematic and thematic register.

We also have a new unique example of a collective text about the war which includes drama as a self-contained genre segment – the anthology “*Vichnist tryva tsei den...*” *Khudozni khroniky viiny* [“This day lasts an eternity...” Artistic Chronicles of the War] of different genres which presents texts created after February 24, 2022 (poetry, short prose, and interview), compiled by the professionals of the Taras Shevchenko Literature Institute. It is noteworthy that the dramatic voices of Iryna Harets, Olena Hapeieva, Iryna Bezchetnova, and Nina Zakhozhenko in this corpus of texts testify that Ukrainian Drama has not avoided creating a general artistic canvas of the war.

As we can see, against the backdrop of the full-scale Russian aggression, in the Ukrainian playwriting and theatre environments, there are different unifying initiatives and projects representing new drama anthologies as a collective text about the war in which each voice is important not only individually, but rather as a necessary instrument of the metaphorical harmonious symphony orchestra.

8. Conclusion

Since February 24, 2022, Ukrainian drama has demonstrated general involvement of the vast majority of authors in recording, comprehending and interpreting the war which has outlined the leading issues of the drama discourse. This situation is very different in comparison with Ukrainian playwrights’ interpretation of the previous stage of the war focusing on its certain aspects. In spite of the diversity of the authors’ voices and individual writing manners, we can speak about new strategies of Ukrainian playwriting about the war developed in 2022–2023. First of all, it is worth studying the combatant drama created by Ukrainian playwrights directly involved in

the armed defense of Ukraine, and it was mostly a voluntary decision of each of them. At the beginning of 2022, the playwrights strived not only to create full-fledged fictional texts, but also capture moments, record their emotional states, reveal the witnesses' voices, and keep anthropological nuances and details. Later, full-fledged dramatic works appeared, presenting the resistance of civil Ukrainians to the Russian aggression as unique self-organization and sacrifice of Ukrainians who are always ready for it in emergency situations. In drama, the places of resistance are positioned as locations of heroism and strength, and a unique interpretation of Ukraine's map as new territory of common memory is created. Dramaturgy starts moving those discourses which have been peripheral for it before – women's, children's, animalistic, queer, problems of people with special needs – to the center of its world picture. The published drama anthologies of 2022–2023 dedicated to the war present a new dramatic field as a global collective text about the war.

We have not paid due attention to the mystical codification of the war, its memorization, the potential of drama and theatre as collective psychotherapy, comprehension of the new Ukrainian emigration caused by the war, the opening of portals and transition zones between the worlds, and other potential strategies of contemporary drama about the war. The research and conceptualization of these issues are considered to be our tasks for the future.

REFERENCES

- Andy, I. (2023). *Boiatysia nemaie sensu*. In O. Mykolaichuk, & N. Mirosnynchenko (Eds.). *Nenazvana viina. Antolohiia aktualnoi ukrainskoï dramy* (pp. 31–58). Kyiv. [Анді, І. (2023). *Боятися немає сенсу*. In О. Миколайчук, & Н. Мірошніченко (Eds.) *Не названа війна. Антологія актуальної української драми* (pp. 31–58). Київ].
- Antolohiia 24. (2022). <https://paradefest.com.ua/anthology24/#intro>. [Антологія 24. (2022). <https://paradefest.com.ua/anthology24/#intro>]. Antolohiia 24. (2022). Lviv. [Антологія 24. (2022). Львів].
- Armianovski, P. (2021). *Spetsoperatsiia*. In 8: *Ukrainska nova drama* (pp. 232–248). Kherson. [Армянівські, П. (2021). Спецоперація. In 8: *Українська нова драма* (pp. 232–248). Херсон].
- Bez nykh. (2022). <https://ukrdramahub.org.ua/collection/bez-nykh>. [Без них. (2022) <https://ukrdramahub.org.ua/collection/bez-nykh>].
- Drama Panorama. (2023). *Antolohiia pies-peremozhnyts dramaturhichnykh konkursiv*. Kharkiv. [Драма Панорама. (2023). *Антологія п'єс-переможниць драматургічних конкурсів*. Харків].
- Haishynets, A. (2023). *Dramaturh Dmytro Ternovyi: «Tema viiny nas shche dovho ne vidpuskatyme, ale za rik-dva vzhe ziavytsia tematychnе rozmaittia»*. <https://lb.ua/>

- culture/2024/01/07/592382_dramaturg_dmitro_ternoviy_tema.html?fbclid=IwAR3USn9z_d7jraWkXUwhgVbVks1JNeY_wjc1PsJWN71sdxn9fE2vQVMfG04. [Гайшенець, А. (2023). *Драматург Дмитро Терновий: «Тема війни нас ще довго не відпускати, але за рік-два вже з'явиться тематичне розмаїття»* https://lb.ua/culture/2024/01/07/592382_dramaturg_dmitro_ternoviy_tema.html?fbclid=IwAR3USn9z_d7jraWkXUwhgVbVks1JNeY_wjc1PsJWN71sdxn9fE2vQVMfG04].
- Kebuladze, V. (2024). *Hromadianska identychnist ukrainskoho suspilstva. Evoliutsiia ta osoblyvosti*. <https://www.identity.org.ua/vakhtang-kebuladze-hromadianska-identychnist-ukrainskoho-suspilstva-evoliutsiia-ta-osoblyvosti/>. [Кебуладзе, В. (2024). *Громадська ідентичність українського суспільства. Еволюція та особистості*. <https://www.identity.org.ua/vakhtang-kebuladze-hromadianska-identychnist-ukrainskoho-suspilstva-evoliutsiia-ta-osoblyvosti/>].
- Korchynskiy, D. (2019). *Try piesy*. Kyiv. [Корчинський, Д. (2019). *Три п'єси*. Київ: Залізний тато].
- Nenazvana viina. (2022). *Antolohiia aktualnykh ukrainskykh pies*. <https://www.kurbas.org.ua/news/nenazvana-viuna/nenazvana-viuna.html>. [Неназвана війна. (2022). *Антологія актуальних українських п'єс*. Київ. <https://www.kurbas.org.ua/news/nenazvana-viuna/nenazvana-viuna.html>].
- Nenazvana viina. (2023). *Antolohiia aktualnoi ukrainskoï dramy*. Kyiv. [Неназвана війна. (2023). *Антологія актуальної української драми*. Київ].
- Puzik, V. (2022). *Zoshyt viiny*. In *Antolohiia 24* (pp. 384–436). Lviv. [Пузік, В. (2022). *Зошит війни*. In *Антологія 24* (pp. 384–436). Львів].
- Ukraine n Drama Translations*. (2024). <https://ukrdrama.ui.org.ua/en>.
- Zhulynski, M., & Torkut, N. (Eds.) (2023). "Vichnist tryva tsei den..." *Khudozhni khroniky viiny*. Ternopil. [Жулинські, М. & Торкут, Н. (Eds.). (2023). «Вічність трива цей день...» *Художні хроніки війни*. Тернопіль].
- Viina. 24 liutoho 2022. (2022). <https://ukrdramahub.blogspot.com/p/24-2020.html>. [Війна, 24 лютого 2022. (2022). <https://ukrdramahub.blogspot.com/p/24-2020.html>].
- Viina. WAR. (2022). <https://dramaturg.org.ua/category/%d0%b2%d1%96%d0%b9%d0%bd%d0%b0/>. [Війна. WAR (2022). <https://dramaturg.org.ua/category/%d0%b2%d1%96%d0%b9%d0%bd%d0%b0/>].

THUS WORKING

PAPERS

Michał Głuszkowski

Nicolaus Copernicus University in Toruń

micglu@umk.pl

<https://orcid.org/0000-0003-3353-2671>

Maria Winćławska

Nicolaus Copernicus University in Toruń

mariawin@umk.pl

<https://orcid.org/0000-0002-3222-0572>

THUS Working Papers – Introduction

Nicolaus Copernicus University is among 10 leading Polish research universities and has been granted the right to implement an innovative program developing various areas and research groups. The “Excellence Initiative – Research University” project IDUB NCU is a part of the nationwide IDUB (Inicjatywa Doskonałości Uczelnia Badawcza) program, which was implemented under the Law on Higher Education and Science of 2018. The Toruń Students Summer Program (TSSP) is part of this project. It is aimed at the youngest part of the academic community, i.e., students who collaborate with the researchers from NCU as part of the research they conduct.

Due to the disciplinary diversity of individual faculties, the TSSP proposals have been divided into 5 field programs: TSSP ExSci – Toruń Students Summer Program in Exact Sciences; TABMED – Toruń and Bydgoszcz Medical Summer Program; TSSP NatSci – Toruń Students Summer Program in Natural Sciences; TELSP – Toruń Economic and Legal Summer Program; THUS – Toruń Humanities and Social Sciences Summer Program. Individual activities are carried out during the summer period, free from academic classes, from July to September. Each summer school lasts

4 weeks and is divided into three parts: scientific – participation in mini-research projects under the supervision of NCU-based researchers; didactic – lectures addressed to school participants, predominantly of interdisciplinary nature; and integration – sightseeing and social events organized by the program coordinators. The cooperation offer is addressed primarily to foreign students, but also to those already studying in Toruń.

The first edition was planned for the summer of 2020, but due to the COVID-19 pandemic and subsequent lockdowns in Poland and the countries of students' origin, it had to be postponed until the following year. Therefore, 4 series of programs have been implemented so far – in the years 2021–2024. In these years, 59 students from 17 countries participated in 35 programs offered by the NCU researchers from the Humanities and Social Science Departments. We had the pleasure of hosting and working with students from neighboring countries, such as Ukraine, Czechia, and Lithuania, from other European states, such as Italy, Hungary, Romania, Albania, France, Switzerland, the Netherlands, Greece, Turkey, Denmark, Norway, as well as the students from other continents, like Tunisia, Bangladesh, and the USA. The offered programs were from various fields: philosophy, linguistics, history, archaeology, anthropology, sociology, political science, and international relations.

The first coordinators of the Toruń Humanities and Social Sciences Summer Program (THUS) were Piotr Pranke (main coordinator) and Maria Winclawska (deputy coordinator). Since 2024, the function of the main coordinator has been held by Maria Winclawska, and her deputy is Michał Głuszkowski. Each year, students chose, depending on the number of proposals submitted and qualified by the committee, from 9 to 15 projects. In the summer, these who qualified in the recruitment process implement projects individually or in small groups of 2–3 students. The teams are supplemented by students from Toruń interested in a given study.

Despite the short period of research activities, thanks to their anchoring in long-term projects conducted by NCU researchers and the involvement of students, it has been possible to achieve measurable effects in the form of presentations finalizing the stage implemented during THUS, conference presentations, and articles. This thematic block is intended to present the latter, which were created as part of the summer school projects or were discussed and improved during it. These are both works by students themselves and in co-authorship with NCU scholars.

This year, the “THUS working papers block” appears for the first time in *Theoria et Historia Scientiarum*. It contains three texts from different areas of the humanities and social sciences. The article by Grzegorz Koneczniak, Damla Yağızıılmaz, and Mahmoud Abu Hanieh, which opens the section, is located between cultural and literary studies and addresses the issue of paratextuality in various contexts. Based on Gérard Genette’s concept, the authors analyzed their domestic cultural environments: the Arab region, Poland, and Turkey, using WebQuest research. This article was written as the result of the project lead by Grzegorz Koneczniak “Editing Contemporary Literary Discourses across Cultures (Selected Approaches)”.

The research conducted by Afrina Tasnim, under the supervision of Paweł Hanczewski, “The Scottish National Party’s (SNP) vision of an independent Scotland”, in the field of political science, resulted in the article aimed at thoroughly assessing the Scottish National Party’s (SNP) defence strategy. The author analyzed key aspects of Scotland’s security, including maritime security, taking into account internal and external obstacles, e.g., resource constraints, as well as the broader implications for its international standing. The text by Yuliia Pysklynets and Mariana Dolynska concerned memory studies, and aimed to analyze the perception of cultural and social stratification in Lviv in the second half of the 20th century in the memories of the inhabitants of the city and its surroundings. The main sources of material for analyses were field materials in the form of biographical interviews. Their article is an example of developing cooperation that also includes researchers from the units from which the participants of our projects come. Yuliia Pysklynets took part in the project “The 2nd Half of the 20th Century in Social Memory” offered by Michał Głuszkowski, and together with her domestic supervisor M. Dolynska refined the text for this thematic block.

Contacts initiated during THUS are often continued and expanded to new people. These are both other undergraduate and graduate students of a given university, as well as PhD students and faculty members. The publication of the results of projects implemented in new editions of the summer school is planned for the next issues of *Theoria et Historia Scientiarum*.

Grzegorz Konecniak

Nicolaus Copernicus University in Toruń

gregorex@umk.pl

<https://orcid.org/0000-0003-2198-0450>

Damla Yağızılmaz

Tekirdağ Namık Kemal University

damlaygzylmz@gmail.com

Mahmoud Abu Hanieh

Nicolaus Copernicus University in Toruń

mahmoud.ehsan2000@gmail.com

The Importance of Paratext Across Cultures in the Light of Gérard Genette's Theory: Selected Theoretical Considerations and Case Studies in Arabic, Turkish and Polish

Abstract. The aim of this article is to examine selected studies into paratextuality found across three different cultural and linguistic contexts. Three scholars have been asked to investigate the notion of Genette's paratext in their domestic environments via WebQuest research: the Arab region, Poland and Turkey, as well as finding noteworthy case studies in the Arabic, Polish and Turkish languages. The findings have then been analysed, compared and assessed to report on the condition of paratextual research in the Arab region, Poland and Turkey.

Keywords: paratext; Gérard Genette; cultural adaptation; Arab region; Poland; Turkey.

Introduction and context

This article presents preliminary research findings of one of the research projects, “Editing Literatures across Cultures”, organised at Nicolaus Copernicus University in Toruń within the Toruń Humanities and Social Sciences Summer Programme (July 2024). The study was coordinated by Grzegorz Koneczniak (Poland), and the team members were Damla Yağızyılmaz (Turkey) and Mahmoud Abu Hanieh (Jordan). The objectives set at the project meetings were to analyse various dimensions of paratextuality and its uses on the basis of Arabic, Polish and Turkish texts. Thus, it can serve as a development and completion of the survey section already contributed by Iwona Loewe, who gave examples of Genette’s followers, mainly the scholars who, as students, participated in his courses, as well as Polish academics (see Loewe 2007, pp. 16–19). The methodology employed has been that of classroom assisted WebQuest in order to find the most relevant texts dealing with contextualised uses of paratext. The scope of the results returned was narrowed down to the case studies showcasing various applications of paratext as regards the genre, form and purpose of works analysed paratextually, the kind of cultural activity (media, translation), discussed with the help of paratextual framework.

Any discussion on paratext will inevitably lead to the definitions and typologies proposed by Gérard Genette in his famous study *Seuils*, published in French in 1987 and translated into English in 1997 as *Paratexts: Thresholds of Interpretation* (translated by Jane E. Lewin). This was the case of the pilot meeting within the project meetings, for which the introductory part of Genette’s work, in its English translation, had been selected for our analysis. Not going into details developed in further parts, the section provided us with the definition of paratext, its main division and functions, the latter particularly subject to our discussion. Genette’s theory hinges upon significant distinctions: the major external opposition between text and paratext, understood as the subsidiary textual, graphic and other content surrounding the text and affecting its meaning, and the internal distinction between peritext, found inside the same book (or volume), and epitext, the content related to the text yet found elsewhere, in separate publications. Genette assumes the importance of both in the process of reading, understanding and interpreting a literary text and shows his point on the basis of specific functions that paratexts are supposed to fulfil: “spatial, temporal, substantial, pragmatic, and functional characteristics” (Genette, 1997, p. 4; see also Konecz-

niak, 2016, pp. 96–99; cf. Lis-Wielgosz, 2017, p. 41). These aspects were in detail discussed with reference to examples drawn from the cultures of the project team members (cf. Lis-Wielgosz, 2017, p. 41).

As regards the first two functions, Genette addresses the proximity of the text and its paratexts and the localities and times defined by means of paratext, which are the various places of publication of a given work and years of original and subsequent editions. Such functions are particularly important in marking the differences between the location of the author during the writing process and the place in which a given work is set (see Genette, 1997, p. 4; cf. Lis-Wielgosz, 2017, p. 41). Similarly, the year of publication and the times in which the work is set are also important in researching the distance between the authorial attitude towards the time and place depicted, impacted by his or her view of them (Genette, 1997, pp. 4–7; cf. Lis-Wielgosz, 2017, p. 41). We gave examples of editions and reeditions of literary works and hypothesised on changes in patterns of reading those depending on a given impression.

The substantial function seems the broadest one, as it refers to the essential form of existence characterising a given paratext and falls under the categories of textual and non-textual manifestation (Genette, 1997, p. 7; cf. Lis-Wielgosz, 2017, p. 41). The former, notwithstanding whether we are dealing with peritext and epitext, comprises the content of preliminary pages (half-title, full title or preface) and verbal statements directly referring to the given work and constituted in the written form (Genette, 1997, p. 7; cf. Lis-Wielgosz, 2017, p. 41). Both make paratexts predominantly various forms of text. Yet, Genette is also aware of other types: “these may be iconic (illustrations), material (for example, everything that originates in the sometimes very significant typographical choices that go into the making of a book), or purely factual” (1997, p. 7; cf. Lis-Wielgosz, 2017, p. 41). The typographical aspect is equally important in shaping the reader’s understanding of a work, through use of traditional or modern typefaces, font colours, leading (line-spacing), to list just a few paratextual elements of a text (see Genette, 1997, p. 7; cf. Lis-Wielgosz, 2017, p. 41). In terms of factual paratexts, Genette refers here to the objective knowledge of an author’s age, or the number of works published, which again shapes the reader’s approach to the work they are about to read (1997, p. 7; cf. Lis-Wielgosz, 2017, p. 41).

The pragmatic features of a paratext draw from findings within linguistics and relate to the communicative situation – these are based on the common idea of a communication situation, borrowed from Roman Jakobson’s

language functions, and focusing on the features and spheres of influence displayed by the agents situated in a specific context and conveying a textual message in a particular manner the (Genette, 1997, p. 8; cf. Lis-Wielgosz, 2017, p. 41). Genette warns against common generalisations regarding the pragmatic functions and ontologies, and points out a network of communicative entanglements, bearing in mind the complexity of creative, editing, publishing and reception contexts of mediations between the “sender” and the “addressee”. He is also aware of the ephemerality and lack of ontological stability and fixity of the two figures (and more) figures involved in the textual interaction (cf. Koneczniak, 2016, p. 98; cf. Lis-Wielgosz, 2017, p. 41).

The aim of the remaining meetings, the outcome of which is presented in this article, was to examine paratextual research and its contexts across three different cultural backgrounds, Turkey, the Arab region and Poland, on the basis of selected theoretical and analytical case studies drawn from Turkey, Jordan and Poland, and related to the French original. We did not seek to show the reception of Genette’s thought (for such an approach, predominantly with reference to Francophone and Polish continuators, see Loewe, 2007, pp. 16–19); instead, first of all, we were interested whether paratextuality might have independent origins in different cultures and literatures and, second of all, if not, whether Genette’s theory is universal enough to cover literary and cultural analyses in those environments, not mentioned by Loewe. We proposed the following research questions prior to the WebQuest conducted: 1. How has the theory of paratext been used and expressed in Turkish, Arabic and Polish languages? 2. Are these uses and developments of Genette’s approaches, or do they have independent etymologies and ontologies? 3. Does the analysis of paratextual studies in Arabic and Turkish reaffirm the usability and applicability of Genette’s theory, noticed, for example, in the Polish texts discussed in this article? 4. What do the three different contexts have in common in terms of the treatment of paratext?

As regards the first two questions, in the Polish context, as found by Patrycja Przybyśławska, the significance of paratextual elements had already been noticed prior to the formulation of Genette’s theory and thus with no use of the concept “paratext” (<https://poetyka.wordpress.com/paratekst/>). However, this essay will reaffirm that it was Genette’s framework that overrode such early attempts in Polish studies following the formulation of his ideas. Having conducted the WebQuest, we discussed selected texts in detail.

Paratext in the context of the Arabic language

In the case of Arabic, discussions of editorial and paratextual dimensions of a text are rooted in Genette's thought. Genette's concept of the paratext has been translated and adapted multiple times into Arabic; however, each translation varies in the naming convention of the term paratext, for example, "النص الموازي"، "عتبات الملحقات النصية، المناص"، "والمحيط الخارجي" (thresholds, parallel text, the unavoidable, textual accessories, the external perimeter). They all uphold the core idea of the paratext. What can be noticed in the different translations is that they do not stray too far away from Genette's intentions, as they all orbit his definition of the paratext, and they all focus on the details that Genette sets. Each translation of the term serves a different function for researchers and academics, depending on their intended message, and for an audience who might better understand the subject through the use of a specific term. According to حافظ المغربي (Hafez Al Megherbi), as read in his article entitled "عتبات النص و المسكوت عنه قراءة في نص شعري" ("Paratext and the unspoken aspect in reading poetry"), the importance of paratext cannot be questioned:

Paratext has remained one of the many treasures of literary criticism in the Arabic language from many angles: reception, discourse analysis and textual transcendence, and they will always remain active semiotic functions in the texts they contain. If the text/work is a focus of interpretation and analytical reading – [paratext is] an integrated structure built from certain structures that can be dismantled for reconstruction. According to all this, thresholds are no longer marginalised things as before, not paid attention to. Therefore, "deconstruction came to restore consideration to the margin, which had remained unthought of or unvoiced, to show that the importance of the margin is no less than the importance of the centre, and that the margin sometimes plays a decisive role in bringing about dramatic changes in the structures and institutions of the centre" (Amal Dunqul, 1987). In fact, it may in many cases become the one that reveals what is left unspoken in the structure of the text (Hafez Al Megherbi, 2011 p. 5; trans. Mahmoud Abu Hanieh).

Yet عبد المالك أشهبون (Abed Al Malik Ashhabon), as found in his book entitled "عتبات الكتابة في الرواية العربية" ("Paratextuality in the Arabic Novel"), pro-

vides a contradictory interpretation to the two other voices represented in this section about the use of paratext in Arabic literature, as he states:

It cannot be said that the new critical practice [the use of paratext] in our Arab world succeeded in providing cohesive and comprehensive answers to the questions of the literary text, including its surrounding texts, in the stage that followed traditional criticism, as many questions are still pending until further notice, due to a lack of representation of advanced critical experiences, or as a result of an unjustified closure around oneself at times, as some Arab critical practices continued to complain of a noticeable lack of thought in keeping pace with changes in the critical process at the high level (Ashhabon, 2009, pp. 23–24; trans. Mahmoud Abu Hanieh).

Similar to the already developing domestic referential network of paratextual research, the Arabic direction shows a similar tendency, with Ashhabon's book being referred to in the third and final example of paratextual interpretation in this section – an article entitled *عتبات النص ودلالاتها في الرواية العربية المعاصرة تحت سماء كوبنهاغن* "أبوالمعاطي خيرى الرمادي by (Abu Al Muate Khere Al Ramade), translated as "Text thresholds in the modern Arabic novel *Under Kubinhagins Heavens*". Here, the main substitute for the term paratext in Arabic is the term *عتبات النص* (threshold of the text), which is justified with three reasons outlined by the author. First, it is the most famous and common term among literary critics; second, it covers the totality of Genette's concept, as it achieves communicating the ideas of intersection, separation and connections; it is likened by the author to the threshold of a house, as it connects the outside to the inside and one has to go through it when entering or exiting; and finally, it is equivalence, as it does not hold any contradictory meaning to the meaning of Genette's paratext. The author describes the significance of paratext in a literary work as a way to help the receiver (the audience) to correctly enter the world of the literary text and direct their reading perspective. The article mostly follows Genette's interpretations of the elements of the paratext, as it first analyses the cover. The article argues that the cover is the first step between the receiver and the text, and from their interaction with the cover their relationship with the text begins to form. That relationship is determined by factors such as their mental state, their cultural level, the type and level of their education, and their environment.

The back cover is seen in the article as a natural extension of the front cover that holds an equal level of value to the receiver, as the back cover serves three different functions according to the article: it confirms the implied meaning of the front cover, it adds to the input or interaction of the receiver with the cover, or creates a different implication than what was established in the front cover. According to the author, the back cover of the novel intentionally negates the assumptions created by the front cover, which in itself creates a degree of confusion and disturbance within the receiver that echoes the confusion and disturbance of the girl on the cover:

It [the publisher's note in the back cover] is a vision that leans the novel towards romantic novels, and it may have been necessary for the appropriate title for the novel to be *Love Under Copenhagen's Sky*, but the components of the front cover unit – the position of the girl's image, the group of colours that make up the image, refuses to agree with this vision that shocks the recipient due to the interpretation it carries that is contrary to the set of data hidden in the front cover of the text, the data that determined for them the path of their entry into the work. It is a word whose contradiction with the front of the text I see as an intentional contradiction to create a state of interpretive imbalance in the recipient, consistent with the state of disorder apparent in reading the front cover, on the one hand, and on the other hand, consistent with the state of imbalance controlling the girl in the picture (Ramade, 2014, p. 289–293; trans. Mahmoud Abu Hanieh).

Then we have the section on the illustration, in which the article argues that it is needed by the receiver as much as the publisher and the writer need it, as thinking about the contents, and attempting to interpret it, places the reader in a participatory role in the creation of the text. The article analyses the illustration of *Under Copenhagen's sky* which depicts a girl floating through the air, as she seems to be screaming in pain. The author of the article states that it is the image that forces the receiver to enter the world of the novel through the aspect of disturbance which is, as the author continues, an aspect that requires the receiver to be armed with an understanding of romance novels, or it can be entered through the aspect of cultural conflict, which requires the receiver to be armed with an understanding of critical reading methods: "It is an addition that places a brick in the edifice of the potential narrative on which the thresholds are built. The position of the girl's picture on the cover, and the set of colours that define her features, pro-

duce an image of a monster confused between perfection and imperfection, disturbed, unable to stand firm on the ground and failing to fully soar toward the sky. It is an image that forces the recipient to enter the world of the novel through the gate of disturbance” (Ramade, 2014, pp. 293–295; trans. Mahmoud Abu Hanieh).

Al Ramade then examines the title, which is described in the article as one of the major keys to unlocking the text and, without it, there is no truth to the text. The author goes in-depth in regard to the title, in particular, focusing on the typeface of the title, as he concludes that the typeface intentionally breaks the rules of Arabic typography to reflect the state of disturbance that the book is trying to communicate. Meanwhile, the author’s name is written perfectly according to the rules of Arabic typography, which pushes the receiver to consider the contrast between the title and the name of the author. Thus,

The difference between the two typefaces prompts a reading that examines the relationship between two representations. It is a reading that starts from the relationship between the turbulent, winding line and the state of disturbance that dominates the image of the cover girl, especially since the title is written in purple, suggesting instability of emotions, as if we were linking the state of instability with the place, Copenhagen. It is a connection that achieves two goals: the first is the connection of thresholds [paratext], and the second confirms the building block of alienation in the potential text, which limits the theme of the text to the tragedies of alienation and issues of identity (Ramade, 2014, pp. 295–296; trans. Mahmoud Abu Hanieh).

The article defines dedication as an acknowledgment by the author towards people they credit with their success or towards people they have a hateful relationship with, which acts as a form of self-affirmation. And sometimes the dedication is for the reader, as they are the true receiver of the work. In the novel, the author dedicates her work to her parents in a way that, according to the article, forces the reader to stop to understand the implication and decide on the method to approach the text: “The dedication to this reading favoured alienation and estrangement, and the anxiety of identity and the conflict between the self and the other associated with them, as an initial introduction to the world of the text (Ramade, 2014, pp. 297–298; trans. Mahmoud Abu Hanieh).

The epigraph, as it is understood in the article, is a way to direct the reception strategies of the receiver or a way to interpret the title of the work. Al Ramade states that the novel implies the question for the receiver about the connection between the epigraph and the title. The article asserts the connection between the two as the idea of alienation – the alienation of the girl on the cover in what is presumed to be Copenhagen and the alienation implied by the lines of poetry in the epigraph: “The value of the poetic epigraph does not lie only in the fact that it is an inevitable threshold, nor because it is a sign that determines the way to access the text, but also because its author is the great Arab poet Abu Tayeb al-Mutanabbi, the most controversial poet in regards the ideas of the self and the other, and the most settled, wandering and suffering from alienation and estrangement. These are the same meanings that the study shows in the cover and introduction” (Ramade, 2014, pp. 298–300; trans. Mahmoud Abu Hanieh).

And, finally, the surrounding interviews are addressed, too. These are seen in the article as a form of advertisement that benefits the understanding of both the text and the creator of the text, although the article intentionally excludes analysing the publisher's seal, as the article explains that its view on it is that it serves a legal role more than an artistic role, “disregarding the icon of the publishing house and the way it is presented, out of the conviction that its role is more legal than artistic” (Ramade, 2014, pp. 292–293; trans. Mahmoud Abu Hanieh).

The discussion shows that Genette's idea transcends linguistic and cultural boundaries. Originally, created in the context of Western, not only Francophone, literary context, it can be, and it has been, adopted so as to interpret texts from the Arabic literary context, in the case of which the significance of the cover, the content on the preliminary pages, the layout typeset and even the kind of typography convey messages to the reader, as crucial as the main text itself. What is worth noting is that the kind of typography, used against the rules and conventions of Arabic, can be a challenging and even oppositional technique. Similar to the evolution of the theory of paratext in the Western context, wherein Genette undeniably serves as the foundational figure, in Arabic, discussions concerning the application of paratext begin with Genette's framework and typology.

Paratext in Turkish case studies

Although “paratext”, the concept introduced by Gérard Genette, is a very comprehensive subject that needs to be researched, there is hardly any theoretical study in Turkish reaching beyond the original insights into what paratexts are, what they cover, how many types they are divided into and what their subdivisions are. The only academic articles and research papers addressing studies on this subject in Turkey are mostly related to the examination of paratexts in certain works written by Turkish authors and in the Turkish language.

To give a clear example, Esengül Sağlam Can (2023) has analysed the preface of the novel titled *Kokotlar Mektebi* by Hüseyin Rahmi Gürpınar in terms of Genette’s theory of paratext, in her article “Paratext ve Roman: Hüseyin Rahmi Gürpınar’ın *Kokotlar Mektebi* Ön Sözü Üzerine Bir İnceleme”, published in the journal *Turkbilig*. The first aspect that stands out in the preface is the propensity to draw attention to the work’s fictionality. As Can argues, Hüseyin Rahmi’s warning concerning the fictionality of the novel and directed to the reader should be analysed under the “how?” category that Genette developed while analysing the functions of prefaces. Due to this warning, the readers will not have to search for the answers as to the people or situations that are described in the novel. On the other hand, according to Genette, as quoted by Can, these warnings presented to the reader in the prefaces have a paradoxical structure. Denying any similarities protects the author, but it also makes the reader want to search for such connections (Genette, as quoted in Can, 2003, p. 176).

According to Genette, the cover of a book provides helpful insights about the literary work, and this significance of a cover has also been commented upon in the context of the Turkish literary context. For example, the cover of the novel *Masumiyet Müzesi* (“The Museum of Innocence”) by Orhan Pamuk, the recipient of the 2006 Nobel Prize in Literature, is directly connected to the content of the work. As the author himself has stated in an interview, the front cover of the book is a collage made from the photograph collection that he created while writing the novel. On the back cover of the book, there is a photograph of Orhan Pamuk taken in Gustave Moreau’s Museum by his daughter Rüya, to whom he dedicated the book (Pamuk, in an interview, Güven, 2008). With the little details they have, the cover designed by Orhan Pamuk himself influences the reader’s first impression of the work.

However, Munise Aksöz (2018) has written an article titled “Yanmetin (Paratexte) Nedir? Metin Çevresindeki Yazılı Öğeler (Peritexte) Nelerdir?” (“What is ‘Yanmetin’ (paratexte)? What are the written elements around the text (peritexte)?” (translation of the title by Damla Yağızyılmaz) that helps us better understand Genette’s concept of paratext in all aspects, and not only being related to a specific literary work. The word “paratext” was translated into Turkish as “yanmetin”. This word consists of the combination of two separate roots: “yan” and “metin”. The word “yan” means “next to something, addition”, and the word “metin” means “written text” in Turkish (Aksöz, 2018). We can better comprehend that paratexts are neither the original text itself nor an entirely new text when we analyse the meaning of these two words (Aksöz, 2018). Rather, they are small pieces that are closely connected to the main text (Moenninghoff, 2003, p. 22, as quoted in Aksöz, 2018, p. 32).

Aksöz confirms Genette’s point that getting a reader to read, buy and pay attention to a book is indubitably one of the most important functions of paratexts. The choices made about the paratext’s components, such as the book’s title, the font, colours and cover, also influence the success that the book achieves (Aksöz, 2018). For instance, the wrong selection of paratextual elements may prevent a novel from reaching the intended demand, even if it is really outstanding on its own merits (Aksöz, 2018, p. 33). According to Genette, paratexts are used to surround the main text, give it integrity and provide guidance to the reader on how to use it. They guide the reader’s expectations of the book in addition to allowing them to interact with the text (Genette, as quoted in Aksöz, 2018, p. 33).

Paratexts are divided into two categories by Genette: peritext, each element of the book such as the font, foreword, title and table of contents; and epitext, elements that exist outside the book such as interviews, book reviews, author letters and critical literary analysis (as quoted in Aksöz, 2018, p. 33). The term “peritext” is translated into Turkish as “metin çevresindeki yazılı öğeler” (“written elements around the text”), while the term “epitext” is translated into Turkish as “kitap çevresindeki öğeler” (“elements around the book”) (Aksöz, 2018, p. 34), which allows us to confirm that Turkish uses the domestic expressions based on the definitions of the terms while adapting them from other languages.

Although Genette is not referred to, a noteworthy example of paratextual elements as found in the discussion of Turkish literature can be inferred from selected analyses of the famous Turkish novel *Kürk Mantolu Madonna*.

na (1943), translated as “Madonna in a Fur Coat”, written by Sabahattin Ali. Thus, this section will stand as different since it will not focus on strict uses of paratext, as finding a direct application of Genette’s theory in the Turkish context might be challenging, Sevgül Sönmez (2013), analysing the popularity of the novel, points its crucial paratextual aspects. The first and most important element is the book’s publishing process. The contribution of the publishing house is very important in the recognition and success of a book. Written in a tent by Sabahattin Ali, during the military service, the story was published for the first time in 48 chapters under the title “Büyük Hikaye” in the *Hakikat Newspaper* between 1940 and 1941 (Sönmez, 2013).

Unfortunately, Sabahattin Ali and the newspaper owner disagreed about the story due to its dislikes, and as a result, Ali could not obtain the book’s copyright (Sönmez, 2013). Later on, the novel was first published as a book by Remzi Kitabevi in 1943 (Sönmez, 2013). However, as Sönmez writes, the book continued to be disliked and not to be read by the literary circles, and it was nearly forgotten after Sabahattin Ali died, in 1948. The work, which did not receive the attention it deserved for years, started to be published by Yapı Kredi Publications, one of the most prestigious publishing houses in Turkey, in 1998, and the interest in the book increased over the years, along with the publishing house’s high advertising power. The fact that the book remains on best-seller/reader lists for more than 50 years after its publication demonstrates the crucial role of publishing in a book’s popularity and success (Sönmez, 2013).

According to Genette, an important paratextual element of a book is the title of the work. Cevdet Kudret Solok, who was a member of the literary group called the “Seven Torchbearers”, mentions that Sabahattin Ali considered naming the novel “Lüzumsuz Adam” (“Unimportant Man”), at first. However, he ultimately dismissed this title due to his aversion to the dissonance created by the “z” and “s” sounds that it contained (Sönmez, 2013). Later, the novel came to be titled after the significant painting within it, a self-portrait painted by Maria Puder, the lover of the protagonist Raif Efendi (Sönmez, 2013). As found on the “Vakıf K12” project website, Raif, who was impressed by Maria Puder’s *Portrait of a Woman in a Fur Coat* at a modern art exhibition in Berlin, came across an article about the painting in a newspaper. In this article, a comparison is made between Maria Puder’s self-portrait painting and Andreas del Sarto’s *Madonna delle Arpie*. Maria Puder, who was compared to the Virgin Mary in the painting *Madonna delle Arpie*,

was given the nickname “Madonna in a Fur Coat” in the newspaper because she was wearing a fur coat. In Christian visual art, the term “Madonna” is used to refer to works depicting Mary, the mother of Jesus, and the name “Maria” is the equivalent of Mary in Western languages. It can be interpreted that, by giving the name “Maria”, which is the name of Jesus’ mother, to Raif Bey’s lover, Sabahattin Ali wanted to emphasise the value and importance he attributed to the character of Maria Puder in his work, even though the Raif Efendi was the protagonist of the novel (<https://edebiyat.k12.org.tr/book/103>).

Epitextual elements, such as reviews, author interviews and marginal notes, are developed outside the text itself. Genette underscores the significance of interviews as an important epitextual element, shaping how a work is interpreted and apprehended. Conversing with authors offers valuable insights into their inspirations, themes and creative methods. This added layer of information can provide clarity that may not be readily apparent from the text alone, thereby influencing readers’ perception and comprehension of the work. In this case, it is impossible to find an author interview, since Sabahattin Ali was a target of government censorship because of his political editorials, and was killed on the Bulgarian border, allegedly by the Turkish secret services, in 1948 (Çalışkan, 2019).

Although finding an interview with the long late author would be a challenge, in 2016, a BBC reporter Emma Jane Kirby conducted an interview with Sabahattin Ali’s daughter, Filiz Ali, which helped us gain a better understanding of the book. The question of whether Maria Puder is a real or fictional character has been a subject of debate among readers and within the literary community for many years. Filiz Ali stated in the interview with the *BBC* that they had discovered some time ago that Maria, the Madonna, was a real woman, from the letter Sabahattin Ali wrote to a friend, about the tale of his passionate feelings for a German lady, when he was in prison, and that Sabahattin Ali met her in Berlin, where he lived for a year as a young bachelor in the 1920s (in Kirby, 2016). As a result of this interview, the emotions portrayed in the narrative attain greater authenticity, consequently facilitating a deeper connection between the reader and the book.

Expanding the reach of a literary work through translation enables readers from diverse backgrounds to engage with the literary works of various cultures, fostering greater cross-cultural understanding and appreciation. *Madonna in a Fur Coat* was translated into English by Maureen Freely and

Alexander Dawe and published by the British publishing house Penguin in 2016, seven decades after its original publication. It has also been translated into 21 languages such as German, French, Russian, Chinese and Arabic (Yapı Kredi Yayınları, 2017). According to Maureen Freely, the translator, the reason why the new generation of readers has connected with the book is the fact that the main characters defy gender stereotypes. This, she believes, is one of the main reasons why the book has become popular 70 years after it was first published, as she stated in her interview with William Armstrong for *Hürriyet Daily News*. She mentioned that the translation process was challenging because of certain terms that were specific to that time. However, she also expressed her enjoyment of the beautiful narrator's voice and the process of capturing its flow and authenticity (Freely, in Armstrong, 2016).

Book reviews and critiques can be considered paratextual elements since they play an important role in shaping the success, interpretation and positioning of a book within the literary and cultural landscape. They have the power to mould readers' perceptions, influence critical discourse and impact the book's resonance in various societal and cultural frameworks. As read in *Koltukname*, after *Madonna in a Fur Coat* was published in 1943, the first criticism came from Nazım Hikmet, a Turkish poet and novelist (2013; Sönmez, 2013). In a letter he sent to Sabahattin Ali from Bursa Prison in May 1943, Nazım Hikmet wrote that, "while the first part of the book, the analysis of the inner workings of a petty bourgeois family, tended to expand with magnificence, in the second part this opportunity was wasted"; thus, he both liked and disliked the book. He then suggested that Sabahattin Ali should consider changing the beginning of the book and writing a second volume as a separate novel (Hikmet in *Kultukname*; Sönmez, 2013). This type of criticism provides the reader with the opportunity to engage with the novel from an alternative perspective, fostering a deeper understanding of its content and themes.

In conclusion, Gérard Genette's concept of paratext would offer a comprehensive framework for comprehending the various elements that influence a reader's interaction with a text. An analysis of Turkish literary works, such as Hüseyin Rahmi Gürpınar's *Kokotlar Mektebi* and Sabahattin Ali's *Kürk Mantolu Madonna*, underscores the significance of both peritextual and epitextual components in shaping the reception and interpretation of a book – and examining these within Genette's framework would enable systematisation of contextual knowledge on such processes as creation,

publication, reception and translation of Ali's masterpiece. These paratextual elements, which encompass prefaces, book covers, interviews and reviews, not only serve to guide reader expectations but also contribute to enhancing the impact and visibility of the narrative. The intricate interplay between these elements illuminates how external factors can significantly shape a text's success and its position within cultural and literary contexts. As Turkish scholarship starts to explore and expand upon Genette's theories, it is expected to yield deeper insights into the mechanisms through which literature is presented and perceived, thereby enriching our understanding of both local and global literary landscapes.

Paratext in selected case studies from Poland

The first and second decades of the twenty-first century witnessed blossoming research into Genette's idea of paratext and its application not only in literature but also across various media, which might serve as the answer to the research question concerning the relevance of his thought in the development of paratextual research in Poland which up to now has extended its original scope of literary research.

The most comprehensive study of paratext in the media studies is Iwona Loewe's monograph *Gatunki paratekstowe w komunikacji medialnej*, with its title translated by the author as "Paratextual genres in the mass media communication" and published in 2007. It is a significant example showcasing the versatility of Genette's theoretical framework of paratext. Loewe reaches beyond the literary dimensions of the use of paratext and, instead, deals with artifacts of popular culture – the scope of the research is enormous, drawing examples from the book and press industries, television, radio and the internet, and analysing paratextual form whose semantic significance has often been neglected; for example, trailers, leaders, blurbs, etc. (see Loewe, 2007). Loewe begins her discussion with reference to Genette's concept of paratext and reports upon the most significant typologies proposed by him, as also listed at the beginning of this article. She also mentions the borrowing of Genette's word, existing in Polish as "paratekst" for lack of a more appropriate domesticated version in the target language. She deals with the development or reception of Genette's thought, particularly in the French and Polish contexts, and addresses further contributions towards it, neglecting somehow

similar developments expressed in Arabic and Turkish, which makes this present article a valid complementation of Genette's impacts upon scholars in other language and culture environments.

Loewe also makes a disclaimer regarding her partial adaptation of Genette's framework and opts for endeavouring to put it in the linguistic (communicative) context, most useful for the analysis of paratextual manifestations in the media. For Loewe, Genette's theory is a starting point, and she moves her discussion towards other divergent uses of paratext not only in literary but also in linguistic, textual and editorial environments, enriching this discussion with considerations about genre, category, form and metatext along with their importance in (mass) culture and communication (Loewe, 2007). In its cross-sectional analysis and diversity of case-studied examples, this text manifests itself as a crucial adaptation of Genette's approach for the forms of cultural and mass-cultural expression (cf. Koneczniak, 2016, pp. 105–107).

Loewe's book has been suggested to open this section for yet another reason: it confirms a developed research networking on a national level, with *Gatunki paratekstowe w komunikacji medialnej* acting as a common reference point. Marzanna Uździcka, who mentions the monograph by Loewe (see 2020, for example, p. 155), argues for the importance of paratext in the fantasy genre, and, in "Paratekst w literaturze fantasy (na podstawie glosariusza)" (2020), she examines the unique paratextual element, the glossary often added at the end of a fantasy novel, as the one reaching beyond common functions of such glossaries in other types of literature (2020, p. 155). In contrast to Loewe's study, Uździcka's research is situated within the specifically literary context, somehow reflecting the original circumstances in which the paratext emerged. Using Genette's idea as an underpinning, stressing its symbolic qualities of being "a threshold", "border", "accompaniment" and "periphery" in relation to the main text (Uździcka, 2020, pp. 154–155), and showing an awareness of how paratext has developed and it still can, she treats the fantasy glossary within the paratextual framework. The author gives various examples of fantasy literature and comments on the functions, significance and composition of glossaries there. She pays attention to the informative, prescriptive and descriptive roles of glossaries as well as considering them within the entanglements that the readers of fantasy works are faced with (Uździcka, 2020, pp. 159–165). Predominantly, she regards paratextual glossaries within the mediation between the author, the world depicted and

the reader, and suggests the conclusion, to be developed in her consecutive studies, that the paratextual understanding of glossaries in fantasy literature might add one more factor to differentiate this genre from others (Uździcka, 2020, p. 165). Notwithstanding the pronounced differences between Loewe's and Uździcka's studies, both have been successful in identifying significant niches to be explored by means of Genette's original framework.

Along with media and fantasy texts, in the context of the adaptation of the theory of paratext in Poland, the field of translation has also benefited in this respect. Izabela Lis-Wielgosz has contributed an article "Przekład omówiony, czyli o statusie i funkcji paratekstu (na przykładzie serii *Biblioteka Duchowości Europejskiej*)", translated as "Discussed translation: on the status and function of paratext in the series *Library of European Spirituality*" (2017) – this specific use of paratext should not come as a surprise, as the author herself argues that paratext, already widely used in literary studies (see Lis-Wielgosz, 2017, p. 40), has often and widely been regarded within the context of translation, giving translators the required possibilities of presenting their work, both the outcome and the process, to their readers (Lis-Wielgosz, 2017, p. 40). The author, similar to Loewe and Uździcka, utilises the flexibility of Genette's framework and the new possibilities that it opens for translation practice, analysis and interpretation – she is aware of the fact that this potential has already been noticed and addressed. What is significant in Lis-Wielgosz's text is that, in her exploration of the directions in which the concept of paratext has developed, the author singles out Polish contributions, and she specifically mentions Loewe's text discussed at the beginning of this section – to point the sometimes-blurred difference between paratext and meta-text, particularly as regards the status of footnotes (see Lis-Wielgosz, 2017, p. 41, 50), and one of Loewe's former essays – written in the context of Polish literary and paratextual research (see Lis-Wielgosz, 2017, p. 40).

For Lis-Wielgosz, paratextual elements are predominantly regarded as a translator's tools to make the translated text optimally present in the target culture, which needs to be prepared for the appropriate reception of that text (Lis-Wielgosz, 2017, p. 43, 47). The realm of paratextuality enables a translator to be the added author and to depict their authorial voice, thus making this figure upgrade their status in the translation context. What is also worth noting in Lis-Wielgosz's argumentation is the inclusion of theories suggested by other scholars to adapt Genette's theory for the purposes of translation analysis – she refers to the typologies proposed by Urpo Kovala and Philippe

Lane (see Lis-Wielgosz, 2017, p. 48). Additionally, the author addresses the cases in which there is a necessity for extending the source text with the use of specialist glossaries to facilitate the reception of a given text in a target culture (Lis-Wielgosz, 2017, p. 50), which again stresses the importance of glossaries as powerful paratextual tools. In the concluding section, the author reaffirms the status of paratextual elements, both textual and iconic, as “highly functional in the process of translation” and as necessary in bridging the “source culture” of the original creation and the “target culture” in which the translation is read (Lis-Wielgosz, 2017, p. 52). In the case of literary translation, Lis-Wielgosz’s study illustrates a more developed network of interactions within the original pragmatic function of the paratext, in accordance with the categories offered in the foreword to *Paratexts: Thresholds of Interpretation*.

The three contexts of usage of Genette’s theory of paratext in Polish identified on the basis of this preliminary WebQuest have been mass-media, fantasy and translation, and definitely along with the three texts discussed there are more to confirm the applicability of paratextuality there. Still, a more detailed analysis would broaden the scope of these contexts. What is worth noting is that in the three studies in Polish, selected on an independent non-referential basis, this referentiality has already been established there via cross-mentions, which may showcase not only the popularity of paratextual considerations in various academic literary and cultural discourses in Poland but also the appreciation of validity and relevance of the methodologies and findings contributed by Polish scholars.

Conclusion

The universality and usability of Genette’s theory has already been confirmed and noticed in the texts discussed (see, for example, Lis-Wielgosz, 2017), and this can be reaffirmed after our project discussions. Notwithstanding the cultural context in which we are dealing with paratext, the theory of Genette serves as the underpinning of the conceptual framework. He is unquestionably treated as the giver of the widely accepted concept of paratext and the pioneer of research in paratextuality – this term had not existed in any of the studied contexts prior to his formulation, although, at least in the case of Poland, scholarly interest in such aspects as forwards, prefac-

es and other “external” dimensions of a text had existed (see, for example, Przybysławska; Lis-Wielgosz, 2017).

Notwithstanding the field in which paratextuality has been examined, being it media, literature or translation, the conceptual frameworks applied draw from and on the definitions and typologies proposed by Genette, later modified to serve more specific requirements of investigation. The term and Genette's framework can still serve as a basis of a discussion of a work in its contextual dimensions – the functions and typologies that he proposed are still sufficient and appropriate in this respect in distinct cultures. However, at the same time, Genette's framework is also characterised with flexibility, enabling one to move beyond the literary context, the possibility frequently noticed and followed by scholar, also those whose texts have been discussed here. As regards literary research, paratext appears in the noteworthy discussion of fantasy literature, wherein various apparently subsidiary texts are needed to help the reader understand the main text, and the worlds depicted in fantasy works.

The analysis of the selected texts has helped us formulate the following conclusion regarding the presence and use of the French term. In most of them the authors consider the way in which “paratexte” entered the linguistic realms. In Polish, the word “paratext” has retained its graphic form as a word loan – “paratekst” (Loewe, 2007), while in Arabic the term paratext roughly translates into the threshold of the text (عتبات النص), which is an approximation of the words *para* and *text*, Genette's book has multiple translations into Arabic that differ in the literal translation of the terms (Hafez Al Megherbi, 2011), and in Turkish there exists a domestic expression “yanmetin”, based on the definition of the term (Aksöz, 2018). However, Genette's book has not been translated into Turkish yet and neither has it been translated into Polish or Arabic.

In the three contexts, the adaptation of Genette's framework is characterised by a specific versatility and universality of the concept – the authors, aware of such adaptability and usefulness, have developed their considerations within divergent directions, employing a broad definition of the concept to serve as the appropriate and relevant underpinnings. The point of convergence appears to comprise such qualities as paratext being the threshold and margin, inferior to the main text yet playing a crucial role in approaching and understanding literary works and cultural artefacts. This all confirms that the theory of paratextuality can be applicable no matter

what linguistic and cultural boundaries we are dealing with. The analysis of selected Arabic case studies showcases observations in accordance with Genette's assumptions and similar to those found in other European languages. This point might be crucial in the case of international students attending a literary-editorial seminar, wherein Genette's theory can serve as the framework for discussing literary works, encased in their book formats, coming from various cultural and linguistic contexts. In this particular case, the transcultural and transnational flexibility of paratext makes it possible to account for local specificities, as confirmed in the text touching upon the importance of typeface use in Arabic.

The theory of typography follows different rules depending on the notational systems and the applicability of one typeface used, for example, for textual content in Polish due to the defined connotational and semiotic properties of that, may fall into incompatible network of uses in Arabic, or even Turkish. This stems from the fact that the history of typography has been developing along with the culture in which it has been used and which has been impacting other cultures. As a result, common typographical principles and specific typefaces developed nationally and regionally (see, for example, Wells and Preece, 2024). Nevertheless, the application of paratext for an analysis of such enables discussion of typography used in a given cultural and linguistic context, even if that requires typographical knowledge drawn from that context.

As noticed in the texts analysed (specifically in the article by Lis-Wielgosz) and confirmed during the project discussions, the context of translation is the most widely explored field of using paratext across the three cultural environments, all of them displaying the role of paratext in showing a translator's choices, problems encountered and doubts remaining in the process and outcomes. This can be also found in the Turkish context, not analysed here in this respect (see Olgun and Pınarbaşı, 2022). We have all agreed that even though a translator's necessity to expand on the source text in the target language is common knowledge, relating that to the significance of paratextual elements and their power in this respect came up as particularly worth noting, thanks to the observations made in Lis-Wielgosz's article. However, even though the issue of translation is most significant, there is no single literary work, from the global literature canon, posing specific obstacles, or generating researchers' interest across cultures, in terms of the paratext used

in the original and its translated versions that has been examined by scholars in the three cultural and linguistic contexts.

The selected examples of analyses in the Turkish context show that one can also point to paratextual dimensions, the significance of peritext and epitext, without explicitly naming so the aspects studied. In this case using appropriate nomenclature following Genette's contribution would help systematise such examinations and provide them with relevant discourse. This implicit use of paratext has also been observed in the Polish textual and literary scholarship, prior to the formulation of Genette's discourse (see Przybyławska). However, discussing secondary textual and iconic subsidiaries of the main text within the applications and explorations of Genette's concept of paratext has already gained, and still will gain, the required objective methodology and theoretical underpinning.

Finally, this sample of texts excerpted from the three contexts and analysed here point to their local status in terms of research networking. On a broader level, one cannot find any cross-references except for the fact that they draw on the major underpinning – Genette's *Seuils* not existing in its translations into the languages represented in this study. The texts discussed do not seem to cross the borders of their original contexts. However, at least in the Polish context, one can observe the already established network of research on a national level, with Loewe's book addressed in the previous section serving as the master study on paratextual research in Poland. *Gatunki paratekstowe w komunikacji medialnej* are referred to by both Uździcka and Lis-Wielgosz. This is particularly important because Loewe's monograph shows how the literary dimension of paratextuality is transformed into different realms of media, thus paving the way for other similar and different research. A similar network of domestic paratextual research is under way in the context of the Arabic language: *Paratextuality in the Arabic Novel* (2009) by Ashhabon is referred to in Al Ramade's text. And definitely, a similar cross-referential networking on a domestic level is yet to develop in Turkey.

REFERENCES

- Aksöz, M. (2018). Yanmetin (Paratexte) nedir? Metin çevresindeki yazılı öğeler (Peritexte) nelerdir? *Turkish Studies: Language and Literature*, 13(12), 27–47. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.13693>.
- Armstrong, W. (2016, July 3). Interview: Maureen Freely on Sabahattin Ali and *Madonna in a Fur Coat*. *Hürriyet Daily News*. <https://www.hurriyetailenews.com/interview-maureen-freely-on-sabahattin-ali-and-madonna-in-a-fur-coat-101149>.

- Ashhabon, A. (2009). *Paratextuality in the Arabic novel* (عتبات الكتابة في الرواية العربية). Dar Al-Hiwar Publishing.
- Çalışkan, M. (2019). Sabahattin Ali neden öldürüldü? *Habertürk*. <https://www.haberturk.com/sabahattin-ali-neden-olduruldu-sir-aydinlanamadi-magazin-haberleri-3673299-magazin>.
- Can, E. S. (2023). Paratext ve roman: Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın *Kokotlar Mektebi* ön sözü üzerine bir inceleme. *Turkbilig: Turkoloji Araştırmaları Dergisi*, 46, 171. <https://edebiyat.k12.org.tr/book/103>.
- Can, E. S., & Can, M. (2018). *Kürk Mantolu Madonna*'nın yükselişi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(84), 464–477.
- Genette, G. (1997). *Paratexts: Thresholds of Interpretation*. Cambridge University Press.
- Güven, B. (2008). Aşkından müze yaratan adamın hikayesi (Röportaj). *NTVMSNBC*. <https://web.archive.org/web/20140827155540/http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/457412.asp>.
- Hıfzı, T. (2006). *Başın öne eğilmesin: Sabahattin Ali'nin romanı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kirby, E. J. (2016, May 8). The mysterious woman who inspired a bestselling novel. *BBC News*. <https://www.bbc.com/news/magazine-36213246>.
- Koltukname. (2013, April 4). *Nazım Hikmet'in Kürk Mantolu Madonna eleştirisi*. <https://koltukname.com/2013/04/04/nazim-hikmetin-kurk-mantolu-madonna-elistirisi/>.
- Konecniak, G. (2016). *Prompting in/ex/tension of the manuscript: literary and editorial approaches to selected early play scripts of the Abbey Theatre*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Lis-Wielgosz, I. (2017). Przekład omówiony, czyli o statusie i funkcji paratektu (na przykładzie serii Biblioteka Duchowości Europejskiej). *Przekłady Literatur Słowiańskich*, 8(1), 37–56.
- Loewe, I. (2007). *Gatunki paratektowe w komunikacji medialnej*. Katowice.
- Maghribi, H. (2011). Paratext and the unspoken aspect in reading poetry (عتبات النص والمسكوت عنه قراءة في نص شعري *qira'at journal*, 3(1), 200–230. <https://www.asjp.cerist.dz/en/article/24390>. [Maghribi, H. (2011), Paratext and the unspoken aspect in reading poetry (eatabat alnasi walmaskut eanh qira'at fi nasin shieriin) *qira'at journal*, 3(1), 200–230. <https://www.asjp.cerist.dz/en/article/24390>].
- Olgun, G. M., & Pınarbaşı, D. (2022). Çeviri eşikleri: Yan metinsel unsurlarda çeviri süreçleri ve çevirmenin sesi. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (31), 1748–1779. <https://doi.org/10.29000/rumelide.1222087>.
- Przybysławska, P. Paratekst. In *Poetyka – dynamiczny podręcznik*. <https://poetyka.wordpress.com/paratekst/>.
- Ramade, A. (2014). Text thresholds in modern Arabic novel *Under kubinhagins heavens* as an example (عتبات النص ودلالاتها في الرواية العربية المعاصرة) تحت سماء كوبنهاغن « » (أنموذج). *Makalid journal*, issue 7, 289–308. <https://dspace.univ-ouargla.dz/jspui/bitstream/123456789/8394/1/M0722.pdf>. [Ramade, A. (2014). Text thresholds in modern Arabic novel *Under kubinhagins heavens* as an example (eatabat alnasi wadilalatuha fi alriwayat allearabat almueasirati) taht sama' kubinhaghin " an 'unmudhajan). *Makalid journal*, issue 7, 289–308. <https://dspace.univ-ouargla.dz/jspui/bitstream/123456789/8394/1/M0722.pdf>].
- Sönmez, S. (2013). *Kürk Mantolu'yu neden çok sevdik? İnsanokur*. <https://www.insanokur.org/kurk-mantoluyu-neden-cok-sevdik-sevengul-sonmez/>.

- Uździcka, M. (2020). Paratekst w literaturze fantasy (na podstawie glosariusza). *Acta Universitatis Wratislaviensis*, No 4046 Literatura i Kultura Popularna XXVI, Wrocław, 151–168. <https://doi.org/10.19195/0867-7441.26.12>.
- Wells, J. M. & Preece, Warren E. (2024, February 9). Typography. *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/technology/typography>.
- Yapı Kredi Yayınları. (2017). *Kürk Mantolu Madonna İngilizcede*. <https://kitap.ykykultur.com.tr/basin-odasi/haberler-duyurular/2017/kurk-mantolu-madonna-ingilizcede>.

Afrina Tasnim

Department of Public Administration, University of Dhaka

Dhaka, Bangladesh

afrinatasnim227@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0002-4954-700X>

Evaluating the SNP's Defence Policy Vision for an Independent Scotland: Suitability for Foreign Policy and International Dynamics

Abstract. This paper offers a thorough assessment of the Scottish National Party's (SNP) defence strategy, as expressed within the framework of its vision for a self-governing Scotland. The analysis rigorously evaluates the degree to which the SNP's planned defence strategy is in line with and reinforces its broader foreign policy goals within the context of international relations. The SNP's defence policy revolves around three key commitments: the creation of a conventional defence force, a significant focus on maritime security, and the complete elimination of nuclear weapons from Scottish land. However, this vision is not without its challenges. The article examines the significant internal and external obstacles, such as resource constraints, the requirement for political agreement, and the possibility of relying on the remaining military forces of the United Kingdom. These challenges highlight the potential difficulties in implementing the SNP's defence policy. Furthermore, the paper explores the complexities associated with Scotland's prospective membership in NATO and the European Union, as well as the broader implications for its international standing. The findings indicate that although the SNP's defence policy is ambitious and ideologically consistent, substantial strategic modifications are needed to make it feasible and efficient.

Keywords: Scottish National Party (SNP); defence policy; Scottish independence; foreign policy; nuclear disarmament; NATO; international relations; military capabilities; strategic defence.

1. Introduction

The defence policy of the Scottish National Party (SNP) plays a pivotal role in its broader vision for an independent Scotland, seeking to establish a distinctly Scottish security framework that reflects the nation's global aspirations. At the core of this policy is a clear and resolute rejection of nuclear deterrence. The SNP wants a traditional defence force that is tailored to Scotland's unique security needs. This way of doing things makes it clear that Scotland wants to be a peaceful, non-nuclear state that works to keep the peace around the world and make sure things stay stable in Northern Europe.

As part of its defence policy, the SNP wants to create a small but effective Scottish Defence Force (SDF). The main goals would be to protect maritime areas, keep territorial borders safe, and take an active role in international peacekeeping missions. Although the SNP says it will stay neutral on nuclear issues, it does plan to apply to join NATO. This view has caused a lot of debate in Scotland and around the world.

This paper seeks to critically assess the suitability of the SNP's defence policy in advancing Scotland's foreign policy objectives within the complex dynamics of international relations. This analysis will evaluate key policy components, including the proposed strategic defence review, the economic consequences of transitioning Scotland's defence industry, and the geopolitical challenges presented by the UK's remaining influence. The objective is to offer a detailed comprehension of how Scotland's defence policy would operate in reality and to what degree it aligns with the overarching aim of establishing a sovereign and globally esteemed Scotland.

2. Key Aspects of the SNP's Defence Policy

The SNP's defence strategy is not just about security but also about aligning with its broader political goals. This approach is distinct and tailored to Scotland's specific needs, with a strong emphasis on maritime security, international peacekeeping, and responsible defence funding. The SNP's defence policy reflects its broader political goals, particularly its advocacy for Scottish independence. Here are the critical aspects of this unique defence policy:

► **Focus on a Conventional Defence Force:**

The SNP wants Scotland to have a regular defence force if it becomes independent. Instead of being part of the UK's overall defence system, this force would be set up based on Scotland's specific needs and security worries.

The proposed Scottish Defence Force (SDF) would be moderate in size and specifically designed to meet Scotland's geographical and strategic requirements. Its primary focus would be safeguarding territorial boundaries, ensuring maritime security, and actively participating in international peacekeeping endeavours.

► **Nuclear Disarmament and Opposition to Trident:**

A cornerstone of the SNP's defence policy is its strong opposition to nuclear weapons. The party is committed to the removal of the Trident nuclear missile system¹ from Scottish territory, viewing atomic disarmament as a moral and strategic imperative (Grant, 2013).

The Scottish National Party's (SNP) anti-nuclear stance has its origins in the pacifist movement and the Scottish people's rejection of the United Kingdom's nuclear facilities in Holy Loch and Faslane, which date back to the 1960s. As nuclear weapons were considered an infringement by the British government, this attitude was morally justified and connected to Scottish sovereignty. While Gordon Wilson attempted to sway the SNP towards NATO in the 1980s, disarmament remained central to Scottish identity, and the party's anti-nuclear position conflicted with NATO's nuclear deterrent policy. Many people in the party, including John Finnie, quit in protest at this policy change, which was made for political reasons before the 2014 independence vote. The SNP's stance against nukes and NATO's reliance on deterrence are at odds with each other because many Scots support NATO but are against nukes (Wilson, 2024).

Since the SNP has changed its mind a lot, it has gained credibility in the defence sector but also caused a lot of heated debate, especially about Scotland's long-term role in the UK's Trident nuclear program and how that might affect the possibility of Scotland becoming independent.

¹ Trident is an operational system of four Vanguard-class submarines armed with Trident II D-5 ballistic missiles designed to deliver thermonuclear warheads. See Grant (2013), especially chapter IV, 68, for more information regarding the removal of the Trident nuclear deterrent.

There is also political unease about what might happen to the rest of the UK (rUK), which depends on the Faslane base as a nuclear safeguard. Some SNP members, like Alex Salmond, have said that getting rid of Scotland's nuclear weapons could start a larger process of disarmament in the UK and maybe even France. Nevertheless, people who are against it, like former politicians Liam Fox and Malcolm Rifkind, have said that it could be seen as hypocritical for Scotland to want to stay under NATO's nuclear cover while giving up its own nuclear weapons (Grant, 2013).

► **NATO Membership:**

While opposing nuclear weapons, the SNP supports Scotland's membership in NATO², recognising the benefits of collective security. Nevertheless, this position has sparked controversy inside the party and among the Scottish people, primarily since NATO is an alliance equipped with nuclear weapons.

The SNP's policy proposes that if Scotland becomes independent, it will pursue NATO membership on the condition that it does not allow nuclear weapons on its territory, similar to the position of other NATO members who do not possess nuclear weapons, such as Norway or Denmark.

► **Strategic Defence Review:**

The SNP wants a full Strategic Defence Review (SDR) for a Scotland that is independent. The goal of this review is to find out what Scotland's security needs are and what the best size, organisation, and roles should be for the Scottish Defence Force (SDF).

The SDR would investigate the possibility of defence collaboration with neighbouring nations and international entities, highlighting Scotland's contribution to regional security.

► **Emphasis on Maritime Security:**

Given Scotland's extensive coastline and maritime interests, the SNP significantly emphasises maritime security. The proposed SDF would likely have a strong naval component to protect Scotland's maritime borders, fisheries, and energy infrastructure. The policy also suggests the potential for

² North Atlantic Treaty Organization – a collective defence military alliance formed in 1949.

cooperation with other North Atlantic nations³ on marine patrol⁴ and surveillance.

► **Economic Impact and Defence Industry:**

The SNP recognises the economic ramifications of defence policy, specifically the possible effects on Scotland's defence sector and associated employment.

The party's agenda aims to facilitate the shift of Scotland's defence industry from its current focus on supplying the UK military to serving the SDF and maybe other global markets. This would require a change in emphasis from high-end, large-scale weaponry to defence technology that is better suited to Scotland's requirements.

► **International Peacekeeping and Humanitarian Missions:**

The SNP's defence policy highlights a commitment to contributing to international peacekeeping and humanitarian missions, reflecting Scotland's desired role as a responsible global actor. The SDF would be structured to participate in such missions in cooperation with the United Nations and other international bodies.

► **Defence Spending and Budgeting:**

The SNP advocates for a defence budget proportional to Scotland's size and economic capacity, with the goal of finding a balance between essential defence expenditures and other public priorities.

The policy suggests that an independent Scotland would aim for a defence budget similar to that of other small, non-nuclear European countries⁵.

³ As of today, there are 32 countries that are members of NATO. They are mostly from North America and Europe. See NATO. (2024, March 11), *NATO member countries*. https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_52044.htm.

⁴ The NATO maritime domain is aimed at three functions: strategic, security and war-fighting. The maritime patrol ensures this function. See NATO. (2023, August 03), *NATO's maritime activities*. https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_70759.htm for more information.

⁵ Bulgaria, Czech Republic, Poland, Romania, and Italy are the notable European nations that are pro-nuclear disarmament. See more at United Nations, *United Nations Disarmament Commission*. <https://disarmament.unoda.org/institutions/disarmament-commission/>.

► **Collaboration with Neighbouring Countries:**

In line with its emphasis on diplomacy, the SNP supports collaboration with neighbouring countries, particularly in the Nordic and Baltic regions⁶, to address shared security challenges. The party envisions close cooperation with the rest of the UK on defence matters, even in the event of independence.

Overall, the SNP's defence strategy is influenced by its vision of an autonomous Scotland dedicated to global peace, security, and prudent use of defence resources. The SNP's defence policy is characterized by three essential characteristics that embody a uniquely Scottish approach. These aspects include focusing on non-nuclear status, developing conventional forces specifically designed to meet Scotland's requirements, and a strong dedication to promoting world peace and security.

3. Internal and External Obstacles to Achieving SNP's Defence Policy Aims

As Scotland contemplates the possibility of independence, the Scottish National Party (SNP) has outlined an ambitious defence policy aimed at ensuring the security and sovereignty of the nation. However, significant internal and external challenges stand in the way of achieving these goals.

► **Internal Obstacles**

■ **Resource Limitations:**

The SNP's ambitious defence plans include significant investments in defence infrastructure, workforce, and equipment, such as frigates, submarines, and aviation capabilities.

The SNP intends to allot approximately **£2.5 billion a year** for defence, a substantially smaller amount than the UK. The initial £2.5 billion cash commitment might strain Scotland's finances, especially in light of other post-independence priority areas. Opponents claim that this budget, especially considering rising personnel costs, may not cover the planned force

⁶ See Mary Hilson (2019, 25 February), *The Nordic Region*. Nordic region is defined as consisting of five sovereign states: Denmark, Finland, Iceland, Norway, and Sweden. Estonia, Latvia, and Lithuania are labeled as Baltic states. For more information, see Romuald J. Misiunas, James H. Bater (2024, August 14), *Baltic States*.

structure and operating expenses (Dorman, 2014). It is because when compared to the present British defence budget, the pay needed to recruit personnel for the Scottish military forces is likely to be greater. It is already difficult for the present British military forces to recruit new members. Therefore, the Scottish government would need to increase wages to compete. That means less money for weapons and operations and more for personnel in the defence budget.

Furthermore, the Scottish infantry units have had trouble recruiting in the past. In the past few years, not many people have been hired from Scotland. Only 6.6% of officers and 6.5% of other ranks have been hired from Scotland, which is much less than the rest of the UK. This means that Scotland will have a hard time reaching its goal of building a permanent force of 15,000 soldiers and an extra 5,000 in reserves (Dorman, 2014).

Additionally, given that most of the UK's military training facilities are located outside of Scotland, a newly independent nation would have to make substantial investments in building its own training infrastructure or negotiate continuous access to these facilities with the UK. Personnel and operational expenses would rise even more as a result of this.

Any economic downturn or unforeseen expenses could strain resources. Strong economic policies and efficient administration are necessary to fully realise the financial benefits of leasing bases and guarantee that they sufficiently support the defence budget (Crawford & Marsh, 2012).

Moreover, a lack of a defined strategic direction results from the SNP's Growth Commission report's contradictory defence budget and force size assumptions. This discrepancy may compromise the integrity and viability of their defence strategies.

According to *Cameron*⁷, the SNP's defence budget and manpower levels are not supported by in-depth strategic analyses. He raises doubts about the viability of attaining the desired defence capabilities within the allocated budget, pointing to possible cost understatements and capability overestimations (*UK Defence Journal*, 2018).

Additionally, the average compensation of £20,000 for military personnel is substantially less than what is required, indicating a misinterpretation of defence economics. Besides, local procurement laws may restrict access to cutting-edge machinery and technologies now provided by UK partnerships

⁷ A former British Army officer and the founder of Scotland in union.

(*UK Defence Journal*, 2018). Spreading overhead costs over a smaller force would be challenging due to Scotland's lack of economies of scale compared to the UK (*Scotland analysis*, 2014).

■ **Public Opinion & Political Consensus:**

Achieving political consensus within Scotland on the SDF's size, scope, and function might be difficult. Different political factions and public opinions may have varying priorities and visions for the defence policy. Ensuring sustained political support and public backing for defence spending and policies is crucial for the SDF's long-term success.

The idea of leasing military bases to other countries, particularly the rUK⁸ or NATO, may not be universally accepted within Scotland. The SNP's own CND paper, "Guantanamo on the Clyde"⁹, opposes such arrangements, reflecting a faction within the party and public that may resist prolonged foreign military presence (Allison, 2020).

In Scotland, there is a great deal of controversy around nuclear weapons, especially the Trident submarines at HMNB Clyde¹⁰ (Allison, 2020). It may have an impact on political agreement and popular support for the SNP's defence plans. Resistance may result in political difficulties and possible postponements or limitations on executing defence plans pertaining to base usage and nuclear disarmament.

Senior military officers, legislators, and government officials diverge significantly on the objectives and parameters of the Integrated Security, Defence, and Foreign Policy Review. Essential decision-making procedures have already been delayed due to this internal strife (*UK Defence and Security Review*, 2020).

⁸ rUK- The rest of the UK (discounting Scotland)

⁹ SNPCND (Scottish National Party Campaign for Nuclear Disarmament) is a group for SNP members who are also members of Scottish CND, working to achieve a nuclear weapon-free, independent Scotland. "Nuclear Guantanamo on the Clyde: The plans to keep Trident on the Clyde in an independent Scotland" is one of their papers published in July 2020. [nuclear-guantanamo-on-the-clyde-v9.pdf \(snpcnd.scot\)](#)

¹⁰ His Majesty's Naval Base, Clyde, is one of three operating bases in the UK for the Royal Navy.

■ ***Dependence on rUK Military Capabilities:***

Following independence, it is unclear what will happen to Scotland's defence industry. The industry depends heavily on contracts from the UK Ministry of Defence, and the loss of these contracts might have a substantial negative impact on the economy and job market. The SNP's interest in cooperative procurement with other nations is thought to be a sensible strategy, but it needs to be well-planned to prevent delays and cost overruns.

A well-funded, unified system supports the UK's fleet of modern fighter jets (like Eurofighter Typhoons), naval ships, and nuclear deterrents (Trident submarines). On the other hand, the proposed forces in the defence policy consist of a small air force (six Hercules C-130J transport planes and twelve Eurofighter Typhoons), a limited navy (two Type 23 frigates, four mine countermeasures vessels, and four to six patrol boats), and an initial army brigade (Dorman, 2014). There are concerns over these troops' capacity to carry out all required defence duties, such as conducting operations abroad and promptly responding to crises.

A significant component of the SNP's security strategy is its reliance on standard military bases and capabilities with the rest of the United Kingdom. If Scotland and the rUK have different foreign policy goals, this might give one side a veto over the other's defence initiatives (Grant, 2013).

Moreover, since it would no longer be qualified for UK defence contracts or gain from the UK's worldwide defence engagement and reputation, the survival of the defence sector in an independent Scottish state may be a worry.

► **External Obstacles**

■ ***International Perceptions and Relationships:***

Scotland's ties with its neighbours, especially the UK as a whole, would be crucial. After independence, negotiating defence and security cooperation agreements may present difficult diplomatic situations.

The UK's status as a significant global player enhances its capacity to influence international affairs. An independent Scotland, as a smaller state, would inherently have less leverage and fewer opportunities to shape international policy and decisions, impacting its ability to protect and promote its national interests on the global stage. It would lose the influence derived from the UK's established status within the international system. Scotland

would need to start from scratch in forming alliances, building relationships, and forging its international reputation.

Furthermore, reaching agreements with the UK on leasing arrangements, especially regarding sensitive sites like HMNB Clyde, will require delicate diplomacy and may face resistance from UK policymakers (Crawford & Marsh, 2012).

Following independence, Scotland would have to bargain with the UK over shared defence facilities like HMNB Clyde and RAF Lossiemouth¹¹ and more extensive defence cooperation inside NATO (Allison, 2020).

If there are conflicts regarding the existence of nuclear submarines, defence commitments, or asset sharing, negotiating these issues may prove difficult. This may have an impact on Scotland's defence strategy and capacity to function within larger defence frameworks.

■ *NATO & European Union (EU) Consideration:*

The SNP assumes that an independent Scotland would inherit membership in both NATO and the EU, but this is contested by the UK government and various international bodies. Although Scotland's automatic admittance to these organisations is dubious, membership in them is essential for maintaining international cooperation and collective security.

However, the stance on nuclear weapons and leasing bases will impact Scotland's relationship with NATO. There is a contentious issue regarding the hosting of nuclear submarines at Faslane. This stance might not be okay with NATO because taking away the UK's nuclear deterrent from Scotland could make the UK rethink its own nuclear strategy. The UK may not be able to build similar facilities to those at Faslane quickly. This could have strategic effects on NATO's nuclear weapons as a whole. Members of NATO, especially the US, might be hesitant to accept a new member that is against nuclear power but hosts important NATO assets like Faslane.

¹¹ Royal Air Force Lossiemouth in Moray, north-east Scotland, is one of the two RAW Quick Reaction Alert stations which protect UK Airspace. See more information at: <https://www.raf.mod.uk/our-organisation/stations/raf-lossiemouth/>.

While McDonald¹² prefers a nuclear-free Scotland, McEleny¹³ proposes a phased withdrawal of nuclear assets based on agreements and timetables – defence. Nevertheless, an independent Scotland must navigate the complex process of gaining NATO membership while possibly opposing nuclear deterrence (Allison, 2020).

Cameron doubts NATO would readily accept an independent Scotland due to its potentially weakened defence posture and reduced budget compared to the 2% GDP expectation for NATO members. He also notes the ambiguity regarding Scotland's EU membership and potential conflicts with EU requirements (*UK Defence Journal*, 2018).

Legal and political facts also call into question the idea that Scotland could immediately become a member of NATO. Scotland would have to ask to join NATO and get approval from all current members. Some members, like Spain, might not let Scotland join because they do not want to support separatist movements in their own countries, like Catalonia.

Moreover, Brexit¹⁴ has complicated Scotland's potential path to EU membership, and integrating into EU defence structures may require adherence to EU defence policies that could conflict with SNP's national defence priorities. If Scotland wanted to join the EU, it would have to match its defence policies with those of the EU. This could cause problems with the SNP's plans for national defence. For instance, the EU's Common Security and Defence Policy (CSDP) calls for defence cooperation and joint military operations. This could mean that Scotland needs to give more resources than its small defence budget allows.

■ *Geopolitical Uncertainty:*

Global and regional security dynamics could impact Scotland's defence policy. Unpredictable geopolitical events or shifts in international alliances could necessitate rapid defence strategy and expenditure adjustments.

¹² SNP Defence Spokesman and member of the Foreign Affairs Committee Stewart McDonald MP.

¹³ Cllr Chris McEleny, a former defence worker and a member of the Scottish Shipbuilding and Aerospace Committee for a number of years.

¹⁴ Britain's Exit or Brexit was the withdrawal of the United Kingdom from the European Union which officially took place on 31 January, 2020. The UK has been the only sovereign nation to have withdrawn from EU.

Dependence on global supply chains for military equipment and technology could expose Scotland to vulnerabilities in times of international trade tensions or conflicts (Crawford & Marsh, 2012).

The geopolitical landscape could expose Scotland to new strategic vulnerabilities. As already mentioned, Scotland's desire to have nuclear weapons removed from its territory could cause the possible postponement of its entrance to NATO. If the talks drag on, Scotland will no longer have the full protection provided by NATO, which might undermine its security position. When countries like Montenegro joined NATO, the process involved several years of negotiations and reforms to meet NATO's defence standards. A similar situation would likely arise for Scotland.

Besides, without a full range of military power, Scotland will have to rely on allies to protect its national security, especially in areas like air defence and maritime security. This dependence could leave Scotland open to threats from other countries, especially if political ties break down or if there are wars in the North Atlantic.

During the transition time, Scotland's economy could be put under a lot of stress, leaving it open to economic pressure from bigger countries or instability caused by changes to the defence budget. Furthermore, internally, there could be significant political and public opposition to the continued presence of UK or NATO military assets, especially nuclear weapons. This could lead to domestic instability and protests. The Scottish government would face pressure from factions advocating for complete demilitarization or non-alignment, potentially weakening its position in negotiations with the UK or NATO.

Ensuring robust defence capabilities in such a scenario requires sustained investment and international cooperation. Emerging global threats, such as cyber-attacks or terrorism, necessitate advanced and adaptive defence mechanisms, which might strain an independent Scotland's proposed budget and resources.

4. Suitability for Foreign Policy and International Relations

The SNP encounters significant challenges in aligning its defence policy with the broader foreign policy objectives essential for an autonomous Scotland. The SNP's goal for Scotland to have a regional role in Northern Europe is not supported by a comprehensive defence policy that includes necessary

tactics and risk assessments to guarantee national security and effective international participation. In addition, it lacks concrete strategies for achieving its diplomatic objectives or engaging in humanitarian endeavors. This section analyzes the key concerns in the SNP's defence strategy pertaining to its appropriateness for foreign policy and international relations.

► **Establishing New Alliances and Partnerships**

As discussed earlier, an independent Scotland must establish new international alliances and partnerships to ensure its security and influence. The existing UK alliances, such as NATO and strategic partnerships with global powers, provide substantial benefits that Scotland would no longer automatically enjoy. Establishing equivalent relationships would be challenging and time-consuming.

■ ***Impact on Foreign Policy***

While ensuring parliamentary oversight, the “triple lock” mechanism¹⁵ may reduce Scotland's armed forces' adaptability and rapid responsiveness in critical situations, affecting international joint operations and crisis management (Dorman, 2014). Before sending Scottish troops abroad, the system that the Scottish government wants to use for authorizing military activities would need to be approved by parliament, agreed upon by the government, and in line with the UN Charter. This gives much oversight undoubtedly, but it might make Scotland's military less flexible and quick to act in foreign crises that happen quickly. As an example, if Scotland wanted to help with operations led by NATO or the EU, the triple lock might take longer to make decisions and make it harder for Scotland to participate in joint military actions successfully. This might make Scotland less appealing as a reliable partner in foreign groups.

Moreover, the delay in forming new alliances could leave Scotland vulnerable in the initial years of independence, reducing its ability to engage in international diplomacy and protect its national interests effectively.

¹⁵ The triple lock states that the use of Scotland's armed forces must be: 1) in accord with the UN Charter; 2) properly agreed by the Scottish government; 3) approved by the Scottish parliament.

► **Reduced Global Influence**

The UK's status as a significant global player enhances its capacity to influence international affairs. An independent Scotland, with a smaller economy and military, would inherently have less leverage on the global stage.

■ *Impact on Foreign Policy*

Scotland's reduced influence could limit its ability to contribute to and shape international policies and agreements. Moreover, without clear and immediate membership in NATO and the EU, Scotland's ability to exert influence in international forums would be limited. Scotland might struggle to secure a seat at the table in key international defence and security discussions, which could affect its ability to protect its national interests, particularly in the early years of independence. This diminished role could impact its foreign policy objectives, particularly in areas requiring strong international collaboration.

► **Dependence on External Allies**

Smaller states often rely heavily on the goodwill and support of more prominent allies for their security. This dependence could constrain Scotland's foreign policy flexibility, making it more susceptible to external pressures and less able to pursue an independent course.

■ *Impact on Foreign Policy*

Scotland might have to align its foreign policy with the interests of more powerful states, reducing its ability to pursue a truly independent course. This could constrain Scotland's diplomatic flexibility, especially when larger allies' interests diverge from Scotland's own. Scotland's reliance on more significant allies could lead to compromises in its foreign policy, as it may need to align more closely with the interests of these allies. This dependency could limit Scotland's ability to assert its own priorities in international affairs. For instance, Norway, despite being a NATO member, often has to balance its own foreign policy with that of its more powerful NATO allies, particularly the US and the UK. As Norway is an important part of the security of the area and its economy depends on exports, especially oil and gas, it needs to keep good relationships with these bigger countries. This dependence makes it harder for Norway to make decisions that might go against the strategic

goals of the US or UK, especially when it comes to military action or planning for regional defence (Almliid, 2024).

► **Competitive International Defence Market**

The Scottish defence industry would need to compete in a global market dominated by major economic powers. This increased competition could hinder Scotland's ability to secure lucrative defence contracts, impacting its financial stability and defence capabilities.

■ ***Impact on Foreign Policy***

Economic challenges in the defence sector could weaken Scotland's overall defence posture, reducing its ability to contribute to international security initiatives. This limitation could affect its standing and influence in global organisations and alliances.

► **Economic Scale and Defence Capabilities**

The economies of scale¹⁶ provided by the UK's integrated defence system offer substantial benefits, including cost efficiencies and comprehensive capabilities. An independent Scotland must replicate these capabilities on a smaller budget, potentially compromising its defence effectiveness.

■ ***Impact on Foreign Policy***

Budgetary constraints could limit Scotland's ability to maintain a robust and versatile defence force, impacting its participation in international military operations and peacekeeping missions. This reduced capability could diminish Scotland's influence and credibility in international forums.

5. Conclusion

The defence policy of the Scottish National Party for an independent Scotland is ambitious, as it aims to establish a unique and non-nuclear character for the nation in the global arena. Nevertheless, the implementation of

¹⁶ For more information, see HM Government. (2023, March). *Integrated Review Refresh 2023*.

this policy encounters substantial obstacles that have the potential to compromise its efficacy. Internally, the suggested allocation of funds for defence and the size of the Scottish Defence Force (SDF) could not be enough to fulfil the strategic requirements of a sovereign nation, especially considering economic limitations and the requirement for political agreement. From an external perspective, the intricate geopolitical challenges of forming new partnerships, especially with NATO and the European Union, while also considering the potential reliance on the military infrastructure of the rest of the United Kingdom, pose significant obstacles.

The SNP's goal is philosophically consistent and in line with Scotland's desire for peaceful and responsible participation in global affairs. However, it lacks the essential strategic clarity and practicality to achieve maximum effectiveness. Addressing internal and external problems is essential to ensure that Scotland's defence strategy not only corresponds with but also improves upon its foreign policy objectives. Substantial modifications in resource distribution, strategic planning, and diplomatic involvement are required to translate this vision into a feasible and enduring reality for an independent Scotland.

REFERENCES

- Allison, G. (2020, September 4). *Defence and security in an independent Scotland*. UK Defence Journal. <https://ukdefencejournal.org.uk/defence-and-security-in-an-independent-scotland/>.
- Almlid, G. (2024). Norway's Foreign-Policy Circles of Interest. *Springer EBooks*, 173–192. https://doi.org/10.1007/978-3-031-46285-6_8.
- APS Group Scotland. (2017). *Scotland's international framework*. The Scottish Government.
- Arnott, M., & Ozga, J. (2010). Nationalism, governance and policymaking in scotland: The scottish national party (Snp) in power. *Public Money & Management*, 30(2), 91–96. <https://doi.org/10.1080/09540961003665503>.
- Cairney, P., & McGarvey, N. (2013). *Scottish politics* (2nd Ed.). Palgrave Macmillan.
- Crawford, S., & Marsh, R. (2012, October 25). *A' the Blue Bonnets: Defending an Independent Scotland*. Rusi.org. <https://rusi.org/explore-our-research/publications/whitehall-reports/blue-bonnets-defending-independent-scotland>.
- Dardanelli, P., & Mitchell, J. (2014). An independent Scotland? The Scottish national party's bid for independence and its prospects. *The International Spectator*, 49(3), 88–105. <https://doi.org/10.1080/03932729.2014.935996>.
- Dorman, A. M. (2014). More than a storm in a teacup: The defence and security implications of Scottish independence. *International Affairs*, 90(3), 679–696. <https://doi.org/10.1111/1468-2346.12133>.
- Grant, G., & Henry Jackson Society. (2013). *In Scotland's defence?: An assessment of SNP defence strategy*. The Henry Jackson Society.

- HM Government. (2013). *Scotland analysis: Defence*. The Stationery Office. <https://www.gov.uk/government/publications/scotland-analysis-defence>.
- McEwen, N., & Moreno, L. (Eds.). (2005). *The territorial politics of welfare*. Routledge.
- Mooney, G., & Scott, G. (2016). Welfare, equality and social justice: Scottish independence and the dominant imaginings of the “New” Scotland. *Ethics and Social Welfare*, 10(3), 239–251. <https://oro.open.ac.uk/46655/>.
- Scotland analysis*. (2014, June 19). GOV.UK. <https://www.gov.uk/government/collections/scotland-analysis>.
- Scottish Government. (n.d.). *Post-Brexit routes to membership of the EU*. Scottish Government.
- Scottish independence and defence – A look at the numbers*. UK Defence Journal. (2018). <https://ukdefencejournal.org.uk/scottish-independence-and-defence-a-look-at-the-numbers/>.
- Simpkins, F. (2019). Twenty years of devolution in scotland: The end of a British party system? *Revue Française de Civilisation Britannique*, 24(4). <https://doi.org/10.4000/rfcb.4938>.
- UK defence and security review | Integrated Security, Defence and Foreign Policy Review | The UK-US future relationship*. (2020). IISS. <https://www.iiss.org/online-analysis/military-balance/2020/01/uk-defence-review>.
- Wilson, E. (2024, March 8). *Scotland in NATO: the SNP glosses over reality*. Substack.com; The Ideas Lab. <https://theideaslab.substack.com/p/scotland-in-nato-the-snp-glosses>.

Yuliia Pysklynets

Ukrainian Catholic University

Lviv, Ukraine

pysklynets.hn@ucu.edu.ua

<https://orcid.org/0009-0006-4386-8653>

Mariana Dolynska

Ukrainian Catholic University

Lviv, Ukraine

mardol@ucu.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0002-0604-4691>

Сприйняття сучасниками культурно-соціальної стратифікації населення Львова у другій половині ХХ століття

Анотація. Внаслідок деструктивних процесів, здійснюваних новою владою під час радянської окупації Львова, етнічний і соціальний склад населення міста зазнав глибоких змін. Інтерв'ювання львів'ян старшого і середнього покоління дозволяє охопити індивідуальні і типові риси в сприйнятті окремою особою «своїх» і «чужих» у просторі міста. У статті використано вісім інтерв'ю львів'ян 1945–1975 років народження, яких за віковою ознакою можна поділити на дві підгрупи: ті, чиє дитинство і початок юності припало на хрущовську відлигу та люди, які зростали під час брежнєвського застою. Представники першої групи – україномовні, друга група – мішана (2 україномовні і 2 російськомовні). З 8 опитаних – 7 жінок і 1 чоловік. Незважаючи на те, що в другій підгрупі 2 особи в дитинстві були російськомовними, в дорослому віці всі зробили вибір на користь української мови, як приватному, так і в громадському просторах. Для аналізу використано метод глибинних інтерв'ю із застосуванням описового методу, оскільки методологія усної історії дозволяє суттєво доповнювати історію повсякдення.

Ключові слова: радянський період Львова; повсякденна історія; глибинні інтерв'ю із застосуванням описового методу; демографія; стратифікація.

Perception of Cultural and Social Stratification by Contemporaries of the Population of Lviv in the 2nd Half of the 20th Century

Abstract. As a result of the destructive processes carried out by the new government during the Soviet occupation of Lviv, the ethnic and social composition of the city's population underwent profound changes. Interviews with Lviv residents of the older and middle generations allow us to cover individual and typical features in the perception of "friends" and "foes" in the city space. The article uses eight interviews with Lviv residents born in 1945–1975, who can be divided into two subgroups based on age: those whose childhood and early adolescence were during the Khrushchev thaw and those who grew up during the Brezhnev stagnation. Representatives of the first group are Ukrainian-speaking, while the second group is mixed (2 Ukrainian-speaking and 2 Russian-speaking). Of the 8 respondents, 7 are women and 1 is a man. Despite the fact that 2 people in the second subgroup were Russian-speakers in childhood, all of them chose to speak Ukrainian as adults, both in private and in public spaces. For the analysis, the method of in-depth interviews was used with a descriptive method, as the methodology of oral history allows for a significant addition to the history of everyday life.

Keywords: Soviet period of Lviv; everyday history; in-depth interviews using the descriptive method; demography; stratification.

Для висвітлення картини культурно-соціальної стратифікації необхідно ознайомитися з соціально-політичною ситуацією Львова у другій половині XX століття на фоні загальних історичних подій, а також із демографічними характеристиками міста у повоєнний період.

Об'єктом дослідження є спогади (інтерв'ю) львів'янок, переважно українок, щодо різних обставин їхнього життя: дитинства та молодості. Хронологічні межі охоплюють другу половину XX століття, а географічні межі співпадають з адміністративною територією міста Львів того часу.

В цілому література щодо різних аспектів історії Львова радянського періоду є немалою, в контексті даного дослідження варто згадати певні розділи з книги Романа Лозинського (2005), статтю Галини Боднар (2013) щодо історичної пам'яті львів'ян про повсякденне життя, при-

ватні спогади, що дедалі частіше появляються друком. А також інші праці на цю тему.

Від часу свого виникнення в половині XIII ст. і до відновлення незалежності України Львів належав до немалої кількості державно-політичних утворень, його населення неодноразово змінювалося в етнічному та соціальному вимірах. Якщо в княжий період населення переважно було давньоукраїнським (русинським), в пізньому середньовіччі домінували прибульці з німецьких земель, в ранньомодерний період найбільшою громадою були католики, що майже повністю співпадало з поляками, котрі однозначно складали переважну більшість і в австрійський період, і в часи Другої Речі Посполитої (Капраль, 2003).

Чи не найдраматичніші зміни в житті львів'ян відбулися після Другої світової війни, починаючи від масових арештів і фізичного знищення, вивезень та переселень і закінчуючи функціональним переорієнтуванням міста на промисловість, що зумовило демографічний злам. Крім того, русифікація, антирелігійна боротьба, зміна культурних орієнтирів кардинально вплинули на спосіб життя в його повсякденному вимірі (Патер, 1996).

В працях присвячених демографії та національному складу населення Львова часу радянської окупації прийнятною і загальновживаною стала теза, що львів'ян, зокрема, «новоприбулих» можна поділити на три категорії: а). ті, що прибули з теренів Західної України, б). такі, що приїхали з-за Збруча – давнішої підрадянської УРСР, в). ті, хто переселився з території усього СРСР (Матюхіна, 2004). При чому в журналістській практиці і приватному спілкуванні мешканців Галичини чомусь почали ототожнювати з виключно з колишніми селянами, нездатними збагнути «мистецтво міського життя» і обов'язково підкреслювати, що вони були українцями. Згадуючи, т. зв. корінних львів'ян часто ігнорували українців і вірмен, підкреслюючи тільки вимордованих і переселених поляків радянською владою і знищених фашистами євреїв. Вважається, що від кінця 70-х років поділ вже не відчувався (Матюхіна, 2004). Так схема спотворювала набагато складнішу картину, що існувала в дійсності.

Як не парадоксально серед студій історії повсякденності Львова в часи радянської окупації найменше досліджень присвячено українській складовій його населення, що однозначно було найчисленнішим в тому періоді. Тому в цій публікації залучаються безпосередні свідчення мешканців міста,

що проживали тут у повоєнний період, які дозволять відслідкувати сприйняття львів'янами свого оточення і власного місця в тогочасному соціумі. В статті використано елементи соціологічного дослідження – глибинне інтерв'ювання із застосуванням описового методу, для чого був складений питальник та опитано 8 осіб 1940-х – 1970-х років народження, семи жінок і одного чоловіка. Особи подані не за прізвищами, а за ініціалами.

Щоб повністю зануритись в атмосферу повоєнного Львова можна переглянути фільми, серіали чи прочитати книги, де детально зображено образ міста і його культуру. Якщо хочеться поглинути з наукової точки зору, то у вільному доступі завжди є і будуть статті істориків, журналістів та діячів різних сфер. Джерел, де описується Львів, в тому числі і у повоєнний період, є достатньо для тих, кого цікавлять зміни, які відбувалися у місті Лева протягом його існування. Звісно, не всі праці, які ми можемо знайти на просторах інтернету чи у бібліотеках, повністю відповідають дійсності. До них потрібно ставитись критично. Щось могло просто не зберегтись, або ж дійти до нас не в тому вигляді, якому воно було в оригіналі. Така проблема є часто поширеною не тільки у нашій країні. Звідки ж тоді брати інформацію про минуле? Напевно цим питанням задавався кожен, хто намагався дослідити історію якогось певного періоду. В такі моменти на думку спадає те, без чого не було б ні книжки, ні фільму, ні серіалу, ні статті. Найкраще джерело для глибокого аналізу – це спогади. Що це таке? Як вони впливають на інтерпретацію історії?

Спогади. Те, що є у кожного із нас. Вони формують нашу пам'ять, займають велику її частину та виконують сполучну функцію між минулим та сьогоденням. Спогади – це, в першу чергу, про емоції, адже саме вони визначають чи збережеться той чи інший період життя у пам'яті. У нашій голові відкладаються найяскравіші моменти, які ми пережили, однак не всі вони є позитивними. Багато спогадів є важкими і навіть травматичними. Якщо детальніше акцентувати увагу на цьому, то слід згадати про колективну пам'ять. Таким терміном окреслюються спільні спогади, якоїсь певної групи людей. На мою думку, найяскравішим прикладом може слугувати колишні народи Радянського Союзу. До цієї ж категорії ми можемо віднести і себе – українців. У людей, які жили у період диктатури багато років, виробився власний погляд на світ та зміни у ньому. Саме про це, колективну пам'ять та

спільний травматичний досвід ми можемо дізнатися від спогадів людей, які пережили це у своєму житті.

Друга половина XX століття у Радянському Союзі – це період трансформації та змін. Після Другої світової війни свідомість людей та їхні погляди на життя змінюються. Інакшою стає і сама держава. Переслідування, репресії, депортації, ліквідація церкви, вивезення поляків, масовий голод на західних територіях, амністія, приєднання Криму, дисиденти, шістдесятники, розвиток культури, перший політ українця у космос, чорнобильська катастрофа, суверенітет та нарешті омріяна незалежність. Найбільш активно Україна проявила себе у період «гербачовської перебудови». Останні роки існування Радянського Союзу точно відклалися у пам'яті багатьох. 1991 – став роком зламу системи та водночас початком чогось нового. Для того, щоб дізнатися, як переживали цей період львів'яни, я провела інтерв'ю із людьми, які безпосередньо на собі відчули всі проблеми та піднесення цього довгого періоду.

Перше інтерв'ю проведено з особою під криптонімом М.Д. Вона народилася в 1952 році у львівській інтелігентній сім'ї і як стверджує сама жінка, була пізньою дитиною. М.Д. є корінною львів'янкою. Її батьки, знайомі і друзі також є українцями. Проте, в її родині був випадок, коли стрийко¹, якого в неповнолітньому віці вивезли на Сибір, одружився із «ніби росіянкою». Ця жінка походила із родини кубанських козаків, які тікали від голоду. Батьків М.Д. також вивезли на Сибір у 1940 році, ще під час першої окупації західноукраїнських областей, коли ті намагалися перейти кордон. Після заслання батька забрали до Червоної армії, а мама поневірялася по різноманітних поселеннях. Коли сім'я повернулася назад до Львова, чоловік почав працювати. Саме на цьому моменті М.Д. підкреслює таку досить дивну систему, яка існувала у СРСР. На прикладі її тата бачимо, що з одного боку радянська влада вивозить, репресує та переслідує людей, а з іншого надає можливість розвиватися. Також під час розмови М.Д. акцентує увагу на житлі. Відомо, що до Львова вони повернулися у нову квартиру. Але не все було так просто, як здавалося. Так як тепер батько працював у Академії наук, йому запропонувати три адреси для проживання. Основним критерієм вибору квартири для сімей того часу була підлаштованість під тодішню систему. Люди не хотіли обирати

¹ Стрийко – брат батька.

хороше помешкання, адже це свідчило про їхній матеріальний стан. За таке радянська влада могла забрати домівку та депортувати цілу сім'ю. Така ж ситуація сталася у родині М.Д., які обрали квартиру із гіршими умовами щоб їх не спіткала схожа доля вдруге. Сама М.Д. розповідає, що не любила цієї оселі. На той період помешкання, у якому живеш, могло багато розповісти про тебе. Воно було однією із ознак стратифікації, адже між людьми був поділ. У хороших квартирах і будинках переважно жила родини партійних і виробничих. Відповідно оселі з гіршими умовами населяли звичайні люди. М.Д. стверджує, що в той час люди поділялися на советів і своїх. Під «своїми» вона має на увазі родичів, знайомих, друзів і тих українців, які також були вивезені. Їхнім центом був музей етнографії. Розповідаючи про свої шкільні роки, М.Д. згадує ще один тип людей, який також був поширений у Львові – ті, хто приїхали із східних українських територій і не хотіли розмовляти рідною мовою. Їх М.Д. також відносить до «чужих». Однак найголовнішою ознакою стратифікації для жінки були свята. Існувала досить вагома різниця між тим, що відзначали «свої», а що «чужі». На прикладі конкретної сім'ї бачимо, що українці, незважаючи на ліквідацію УГКЦ, залишалися релігійними і святкували Різдво, Великдень та інші свята. Вони підмовляли ходити до РПЦ, тому переважно все відбувалось вдома. Новий рік та день народження не вважалися інтелігентними святами як каже сама М.Д., проте іменини були тим торжеством, якому приділяли велику увагу. Бачимо, що родинна історія М.Д. цікава, проте не проста. Її сім'я пережила багато випробувань, які підготувала для них радянська влада. На прикладі цих людей, можна простежити долю інтелігентних українців, яких так боялася тоталітарна держава.

Другою героїнею моїх інтерв'ю стала М.М. Вона народилася у 1945 році і походить із села Зелений Гай, що на Тернопільщині. Все своє життя вона переїжджала і не мала постійного місця проживання. Таке явище можна пояснити тим, що батько М.М. був священним. Для людей такої професії це було звично у ті часи. Спочатку сім'я жила у Коломиї, де дівчинка пішла до школи. Потім переїхали ближче у село біля Рогатина, де М.М. також вчилася, а ще пізніше у Снятин. До Львова дівчину привела любов до музики. Ще живучи у Коломиї, М.М. відвідувала спеціальну музичну школу, пізніше у Рогатині. Однак, саме у Львові батьки знайшли хорошу викладачку, яка допо-

магала їй розкрити своє захоплення. Існувала велика проблема із добиранням, адже прямого потягу до міста не було. М.М. розповідає, що спочатку вона їхала до Ходорова, а вже там пересідала і прямувала до Львова. Такі візити були ранніми із суботи на неділю. Можна зрозуміти як сильно М.М. горіла цією справою. Навіть після першої у житті невдачі, коли її не прийняли до музичної десятирічки, дівчинка не опустила руки, а продовжувала розвиватися у цій сфері. М.М. зазначає, що вона завжди добре вчилася і саме це допомогло їй у майбутньому самостійно вступити до консерваторії. Неважко зрозуміти, що вся справа була у грошах. Проте, незважаючи на труднощі, вона вступила до львівської школи та поселилась у сім'ї знайомих, де уже було п'ятеро дітей. Пізніше вона так і потрапила до омріяної музичної школи. Також під час розмови із М.М. виникає потреба у з'ясуванні мовного питання. Жінка підкреслює, що ситуація була непростою та досить невизначеною. З власного досвіду вона говорить про те, що переважно у сільських школах навчання велося українською мовою. У Львові ж ситуація була іншою. Тут також у більшості переважала рідна мова, проте були викладачі (найчастіше ті, хто викладав російську мову), які принципово не переходили на українську та і з презирством ставились до україномовних дітей. Відразу відчувалась і до тих, хто був репресований або ж жив у такій сім'ї. М.М. добре розуміла це, адже у свій час їй занижували оцінки та забирали стипендію. Окрім освіти простежити мовну ситуацію можна і у інших сферах життя. М.М. розповіла про досить неприємні ситуації, які відбувалися у звичайному магазині, де продавчиня в першу чергу обслуговувала тих людей, які зверталися до неї російською. Таке ставлення свідчить про те, що на тебе звертали увагу тоді, коли ти заговориш нерідною мовою. М.М. працювала викладачкою і мовна ситуація у неї на роботі була іншою, адже ніхто нікого до нічого не змушував. Однак документація велася російською. Крім того М.М. порівнює Львів із Києвом, де ситуація була значно гіршою. Як стверджує сама героїня, столиця на той час була дуже русифікованою. Життєва історія М.М. дає змогу пізнати Львів з різних сторін. Жінка не була корінною мешканкою, вона як багато приїжджих того часу, покроково досліджувала його. Ця особиста історія дає змогу зрозуміти, яким було буденне життя міста та як почували себе тисячі схожих українців.

Наступна героїня є львів'янкою. І.І. народилася у 1946 році і походить з досить шанованої та відомої родини. Її батько був хорошим товаришем батька М.Д. Бачимо, що І.І. добре знайома із двома попередніми героїнями і їхні шляхи перетинаються. Дитина виховувалась у галицькій манері, тобто її сім'я була україномовна та релігійна. Як і багато хто у той час, вони не ходили до церкви, а молилися вдома. Своїх дітей сімейство добре виховувало та культурно розвивало. Мама прививала любов до музики, а батько до музею та історії. За фахом жінка є фізиком і працювала у науково-дослідницькому інституті «Термоприлад». На роботі мовна ситуація була іншою. Переважно більша кількість працівників були українцями, які розмовляли рідною мовою. Відповідно у відділі між собою вони комунікували українською. Однак, вся документація велась російською мовою аж до здобуття Україною незалежності. Також І.І. розповідає, що у її родині були люди іншої національності, а саме поляки із маминої лінії. По татовій родині в них практично всі були українцями. Її чоловік також був поляком і цікаво, що їхня двокультурна сім'я зберігала звичаї обох народів. Вони відзначали як католицькі, так і греко-католицькі свята. Також іменини та дні народження. Героїня згадувала про свято Миколая, яке для неї, М.Д. і М.М. таємно проводили їхні батьки. Бачимо, що дівчата виховувались за схожими цінностями та традиціями. Значні зміни відбулися у родині І.І. після 1956 року, коли розвінчали культ особи Сталіна. Брату її батька, якого ув'язнили і вислали до Сибіру, дозволили повернутися без права виїзду до України. Довгий період життя після заслання чоловік перебував у Литві. Життєва історія І.І. вкотре зображує зв'язок трьох родин та висвітлює труднощі, з якими стикалися львів'яни у повоєнний період.

М.С. – інтелектуал, який працює в інституті будівництва Львівської політехніки. Чоловік народився та все життя прожив у Львові. Він є старанним працівником, який відданий своїй справі. М.С. поділився труднощами із якими від зіткнувся у повоєнний період. В першу чергу це мовне питання, яке було невизначеним після війни. У львівській школі, у себе вдома і на роботі чоловік спілкувався рідною мовою, проте в повсякденному житті, часто навіть на вулицях міста він чув багато російської. Офіційні звіти та документація, за словами М.С., велися змішано. Сам завжди перебував в україномовному оточенні і чітко розрізняв «своїх» та «чужих». Як більшість львів'ян був

віруючим та відзначав релігійні свята. Також часто мусив брати участь у парадах, які влаштовували в честь радянських пам'ятних дат (7 листопада, 1 травня тощо). Під час розмови М.С. акцентував увагу на 1950 – тих роках. Як стверджує чоловік, саме в цей період відбувається повернення репресованих громадян. Однак, не всі люди мріяли знову возз'єднатися із домом. Було багато тих, хто більше не довіряв радянській владі і не мав бажання знову жити тут. Як було підмічено швидше, М.С. розумів та відчував різницю між українцями і росіянами. За словами чоловіка, наші люди були працьовитими та багато змогли досягнути після розпаду СРСР, чого не скажеш про росіян.

Наступною героїнею моїх інтерв'ю стала Т.С. Жінка народилася в 1972 році у Львові. Її батьки були звичайними селянами, які приїхали до Львова вчитись та працювати. Тато походить з Яворівщини, а мама з Хмельниччини. Під час розмови Т.С. акцентує увагу на тому, що завжди перебувала у патріотичному середовищі. Багато років вона проживала у такому районі Львова (вул. Дністерська, Снопківський парк), де всюди панувала рідна мова. Така ситуація була й в університеті, адже жінка вступила до Львівської політехніки саме в той рік, коли все почало вестись на українській мові. Т.С. згадує той факт, що майже всі в її родині були українцями. Тільки мамин двоюрідний брат одружився із росіяною. Про цю сім'ю героїня пригадує небагато, адже стверджує, що зараз не спілкується з ними. Також Т.С. розповіла про те, що її батька заставили працювати у Казахстані. Незважаючи на таке заслання, він все одно не втратив патріотизму та любові до своєї країни. Під час розмови героїня часто згадує важкий період 90-тих. «Традиції – так, релігія –ні» – так Т.С. описує святкування релігійних свят. Жінка також ділиться досвідом своїх батьків і акцентує увагу на політичній різниці, яка існувала між ними. У 1953 році, після смерті Сталіна, мати Т.С. як і більшість плакала за «батьком народів», проте тато розумів все вже на той час. Однак так не було завжди, адже приблизно в 60-тих роках обоє з батьків стали свідомими українцями. Бачимо, що на відміно від попередніх героїв, Т.С. виросла у порівняно вільнішому українському суспільстві. Її родина не піддавалась радянській пропаганді та продовжувала плекати патріотичні цінності.

Незважаючи на масову русифікація міста, переважно більша кількість львів'ян розмовляли українською мовою. Моя наступна героїня, радше була винятком із цього правила. Т. К. народилась в 1975 році

у Львові, проте її батьки не були корінними мешканцями, адже її батько походить із Свердловська, а мама із Рівного. Т.К. розповідає про досить цікаву мовну ситуацію, яка склалась протягом її життя. Між собою вдома вони розмовляли російською, в садочку і з дітьми на вулиці – українською, школа була російська. Українську мову героїня добре вивчила після вступу у Львівську політехніку, адже її викладала Ірина Фаріон. Коли жінка працювала в університеті, документація велась також рідною мовою. Говорячи про походження та родичів іншої національності, Т.К. висловила цікаву та цінну думку. Радянський Союз замаскував як особисті так і «великі» історії, тому часто ти не міг ідентифікувати своїх родичів за національністю. З усіх рідних, Т.К. згадує тільки про бабусю, яка різнилась тим, що була єврейкою. Стосовно поділу самих львів'ян, думка жінки є неоднозначною. В юнацькому віці Т.К. не помічала суттєвої різниці між людьми, які населяли місто, проте зараз чітко може відрізнити корінного львів'янина від приїжджого. Перші цінують і бережуть спадщину міста. У них відмінний побут та оселя. Також Т.К. розповідала про те, що у її сім'ї відзначалось багато релігійних і державних свят. Друге явище зумовлене роботою батьків на державних посадах. Окрім того героїні було добре відомо свято Миколая. Неприємні ситуації траплялися під час якихось релігійних свят. Не варто було публічно обговорювати такі події. Т.К. наводить приклад із Великоднем, коли її вчителька, яка була комуністкою, карала дітей за те, що вони приносили паски до школи. Звідси вимальовується картина життя, яке проживали тисячі жителі міста у той період. Випадок Т.К. дає змогу поглянути на місто іншими очима.

На черзі інтерв'ю із І.В. Жінка народилася у Львові в 1963 році. Її батьки працювали інженерами. І.В. росла в україномовному середовищі, відповідно все життя розмовляла рідною мовою. Єдиним винятком були два роки, які жінка, будучи дитиною, жила у Казахстані. Там вона ходила у садочок, де переважна більшість дітей розмовляли російською. Аналізуючи мовне питання, І.В. окреслила досить важливу рису Львова другої половини ХХ століття. Героїня розповіла, що у ті часи російськомовні люди, які проживали у Львові, щоб влитися у потік міста, переходили на українську мову. Однак, незважаючи на це, І.В. вважає, що 80-ті роки були найбільш русифіковаторським періодом для Львова і для країни загалом. Кращою ситуація стала вже в період «перебудови». Саме на такі важливі історичні події припало

дитинство героїні. І.В. із захопленням розповідає про те, як вона, її родина та знайомі підтримували протести за незалежну Україну. Жінка щаслива, що разом із мільйонами українців пережила такий важливий та цінний крок для нашої країни. Проте, також згадує про важкі 90-ті, які принесли із собою економічну кризу та проблеми із працевлаштуванням. Не оминає теми про «своїх» та «чужих» львів'ян. До першої категорії жінка відносить всіх тих, хто жив, товаришував та працював з нею. Свої для І.В. – це представники мистецького середовища. У них були спільні цілі, інтереси на політичні погляди. Також І.В. говорила про свята Виникає досить цікава закономірність у відзначанні релігійних торжеств. Як і у багатьох галичан, Різдво та Великдень вважалися святами, які об'єднують всю родину за одним столом. Новий рік вони справляли не так яскраво і зовсім не у сімейному колі. Важливо зауважити, що у середовищі, де зростала І.В., всі були свідомими патріотами і щиро раділи краху комунізму. Однак, дідусь жінки мав трішки інші погляди на такі глобальні зміни. Так як він був ветераном війни і вступив до партії, його життєпис був біографією радянської людини, тому смерть Сталіна чи повалення Радянського Союзу – сприймалося як крах великої та стабільної епохи. На прикладі історії І.В. можна простежити як українське суспільство змінювалось і підлаштовувалось до умов, які виникали у той період.

Останньою героїнею моїх інтерв'ю стала І.К. Жінка народилась у 1959 році. Вона вважає себе корінною львів'янкою, адже із самого дитинства мешкає у місті. Батьки І.К. є росіянами та військовослужбовцями, після Другої світової війни вони переїхали до Львова. У героїні були і є родичі із Росії, з якими зараз жінка не спілкується. Цікаво, що вона наголосила на тому, що була комсомолкою (всі інші не назвали цього факту, напевно, не вважали його важливим). І.К. активно розвивалася і навіть стала секретаркою комсомольської організації у школі. Зрозуміло, що вдома сім'я розмовляла російською мовою. В садочку і школі – аналогічно. Однак, ситуація змінилася після вступу до лісотехнічного інституту, де, як зазначає сама героїня, багато викладачів були україномовними. Розбираючи мовне питання, дивує той факт, що документація у місці, де працювала І.К., а саме в Академія мистецтв, велася переважно українською. Працівники також спілкувались рідною мовою. Бачимо, що дитинство та юні роки моя героїня провела у російськомовному середовищі, проте це не заважало любити місто

у якому вона росла. Якщо батько залишився у Львові через свою роботу, то мати, як стверджує сама І.К., з великим захопленням розповідала їй про місто Лева. Незважаючи на своє походження, героїня любила і продовжує любити Україну. Вона розповіла про те, якими патріотично піднесеними були вона з чоловіком під час розпаду тоталітарного союзу. Вони активно підтримували ідею незалежної України, адже мріяли жити у вільній державі.

Підсумовуючи, може умовно поділити героїв своїх інтерв'ю дві вікові групи та окреслити спільні та відмінні риси у їхніх історіях. До першої групи відноситься М.Д., М.М., І.І. і М.С. Всі вони є представниками середини 1940 – 1950-их років народження. В історії кожного з них є багато спільних зауважень та фактів. Перше, що є найпомітнішим і, на мою думку, найважливішим, це мовне питання. Кожен та кожна із вищезгаданих героїв були україномовними. В себе вдома вони розмовляли рідною мовою та росли у відповідному середовищі. Зрозуміло, що всі стикнулися із проблемою русифікації. Незважаючи на те, що Львів завжди вважався проукраїнським та досить патріотичним містом, радянська влада та пропаганда все ж зачепила його. Говорячи про спільні риси, важливо згадати про дозвілля, а саме свята. Всі мої герої – це представники львівської інтелігенції тих часів. Хтось займався історією, мистецтвом, архітектурою, музикою та культурою, а когось цікавили точні та природничі науки. Незважаючи на нелегкі життєві обставини та репресивну радянську політику, опитані пані і пан любили місто у якому виросли та проживали і були справжніми патріотами своєї держави.

До другої групи 1960 – 1970-их років народження. Їхні життєві історії охоплюють не менш цікавий період історії України. Попереднє покоління росло під час хрущовської відлиги та брежнєвського застою. Молодість наступних героїв припала на надзвичайно важливі часи для формування українською нації. Перебудова, мітинги, революція на граніті, створення українських партій, омріяна незалежність та важкі 90-ті – все, що переживали герої разом із нашою країною. Аналізуючи історії Т.С., Т.К., І.В. та І.К., можна зрозуміти, що мовне питання залишається актуальним. На відміну від представників старшої групи, нові герої не всі виросли в україномовному середовищі. Комусь прийшлося підлаштовуватись під Львів та його традиції. Враховуючи мовне питання, цю групу людей можна поділи ще на дві підгрупи. Перші – це

ті, хто виростав в україномовному середовищі, а саме – Т.С. та І.В. Другі – їхня повна протилежність – Т.К. та І.К. Останні дві героїні з дитинства були оточені російською мовою. Незважаючи на такий важливий аспект стратифікації, всіх їх об'єднував український патріотичний дух. Вони жили в одному місті, відзначали ті самі свята, мали схожі політичні погляди та однаково раділи розпаду Радянського Союзу і створенню нової незалежної української держави. Кожен сказав досить важливі думки, які залишаються актуальними і сьогодні.

Для представників першої групи розподіл «свій» «чужий» йде по національній лінії, включаючи родинну спорідненість; для другої – за фаховою ознакою.

Батьки опитуваних належать до різних соціальних груп (інтелігенція, селяни), деякі були репресовані або мали репресованих у родині. Це не позначилося на усвідомленні себе українцями. Опитувані – росіянки зробили вибір на українськість в зрілому віці.

Всі, без винятку, герої були християнами і, незважаючи на заборону УГКЦ, не полишили віри та релігії. До церкви вони не ходили, адже не бажали відвідувати Московський патріархат, проте вдома дотримувались усіх звичаїв та традицій. Святкували Різдво, Великдень та інші релігійні торжества. Цікавим фактом є те, що в ті часи день ангела вважався важливішим святом ніж власне день народження. Це ще раз показує велику цінність релігії в українському суспільстві.

Якщо групи порівнювати між собою, то можна помітити як спільні, так і відмінні риси. Всі герої вирости в СРСР та зазнали радянської пропаганди. Хтось прожив так тривалу частину життя, не міг вільно розвиватися і будувати кар'єру. Для когось цей період припав тільки на юність. Дехто із україномовної сім'ї, а хтось вивчив мову тільки в університеті чи на роботі. Багато героїв є корінними львів'янами, але є й ті, хто приїхав до міста шукати кращої долі. Всі вони мають за собою важкі та цінні історії життя, індивідуальний досвід та особисті історії. Бачимо, що радянська система не жаліла нікого і боролася із свідомими людьми різних поколінь. Однак, є те, що об'єднує моїх героїв – всі вони були свідками повалення цього безжального тоталітарного режиму, який завдав травм всім своїм громадянам. Кожен герой моїх інтерв'ю з радістю зустрів нову незалежну Україну та разом із нею пережив важкі часи її встановлення.

Для історичної науки спогади слугують хорошим джерелом для дослідження того чи іншого періоду. Завдяки ним можна отримати не просто суху інформацію, але й детально поглинути в атмосферу тих часів. Такий вид передавання історії допоміг мені дослідити львівське суспільство у другій половині XX століття. Саме людина є передавачем інформації, адже вона сприймає, аналізує, а потім ділиться своїм досвідом з іншими. Особисті історії конкретних людей допомагають краще зрозуміти події «великої історії». Львів досліджений і про минуле цього міста можна прочитати будь-якому підручнику чи книжці з історії, проте для глибокого аналізу та порівняння і зіставлення фактів, слід розглянути свідчення очевидців.

Львів'янами себе називають люди, які безпосередньо народились у місті та проживають тут все життя. Проте, це не єдина група, яка ідентифікує себе як корінні жителі міста. Львів'янами можуть вважати себе ті, хто переїхав сюди і продовжили жити у місті. Також емігранти, які народились у Львові, але виїхали за кордон чи в інші регіони України. Міська ідентифікація як і національна, насамперед, залежить від самоусвідомлення.

Проведення інтерв'ю дозволило зробити висновки, що саме люди, їхні розповіді (тобто використання методів усної історії) є достатньо верифікованим джерелом, коли мова йде про глибоке дослідження політичних, соціальних та культурних перетворень у суспільстві.

ЛІТЕРАТУРА

- Bodnar, H. (2013). Osoblyvosti istorychnoi pamiaty meshkantsiv Lvova pro povsiakdenne zhyttia v druhii polovyni XX stolittia (na materialakh usnoi istorii). In H. Hrinchenko & T. Nahaiko (Eds.), *Komunikatsiini horyzonty usnoi istorii: Materialy Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii 17–18 travnia 2013 r.* (pp. 110–123). Pereyaslav-Khmelnytskyi. [Боднар, Г. (2013). Особливості історичної пам'яті мешканців Львова про повсякденне життя в другій половині XX століття (на матеріалах усної історії). In Г. Грінченко & Т. Нагайко (Eds.), *“Комунікаційні горизонти усної історії”: матеріали Міжнародної наукової конференції 17–18 травня 2013 р.* (pp. 110–123). Переяслав-Хмельницький].
- Kapral, M. (2003). *Natsionalni hromady Lvova XVI–XVIII st. (sotsialno-pravovi vziaetynny).* L'viv. [Капраль, М. (2003). Національні громади Львова XVI–XVIII ст. (соціально-правові взаємини). Львів].
- Lozynskyi, R. (2005). Druha polovyna XIX st.–1918 r. In M. Martyniak & S. Senyk (Eds.), *Etnichniy sklad naseleennia Lvova (u konteksti suspilnoho rozvytku Halychyny).* L'viv. [Лозинський, Р. (2005). Друга половина XIX ст.–1918 р. In М. Мартиняк & С. Сеник (Eds.). *Етнічний склад населення Львова (у контексті суспільного розвитку Галичини).* Львів].

- Matiukhina, O. (2004). Sovietskyi Lviv. In Y. Purkhlya (Ed.), *Krakiv i Lviv u yevropeiskii tsyvilizatsii* (pp. 119–139). Krakiv. [Матюхіна, О. (2004). Советський Львів. In Я. Пурхля (Ed.), *Краків і Львів у європейській цивілізації* (pp. 119–139). Краків].
- Pater, I. (1996). Povoiennyi Lviv. In I. Pater. *Lviv. Istorychni narysy*. L'viv. [Патер, І. (1996). Повоєнний Львів. In І. Патер. *Львів. Історичні нариси*. Львів].

REVIEWS

Michał Głuszkowski

Nicolaus Copernicus University in Toruń

micglu@umk.pl

<https://orcid.org/0000-0003-3353-2671>

Review on: P. Levchuk, *Wielojęzyczność migrantów wojennych z Ukrainy w Polsce*, Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk, Warszawa, 2024, p. 246

Abstract. The review attempts to place Paweł Levchuk's book in a broader context as an important voice in the discussion on refugees' language and social adaptation, but also as a study on Polish-Ukrainian cultural contact and the variability of attitudes towards languages. The author addresses the issues of language and cultural identity, as well as multilingualism and diglossia. The work is based on current field material, both qualitative and quantitative.

Keywords: multilingualism; Polish language; Ukrainian language; Russian language; refugees; Ukrainians; Poland; language and social adaptation.

Since the beginning of the 21st century, especially after joining the European Union in 2004, Poland has become an increasingly attractive migration destination for Ukrainian citizens. Visa law and the casual nature of the work undertaken by many Ukrainians have influenced the popularity of circular migration (Iglicka & Gmaj, 2010, pp. 10–15). Since 2014, due to the annexation of Crimea by Russia and the outbreak of the armed conflict in the eastern regions of Ukraine, the number of immigrants began to increase gradually. At the same time, more and more people have applied for temporary residence permits, which means a gradual change from circular migration

to longer periods of stay in Poland (UDsC, 2024, p. 4). If 2014 led to an evolutionary increase in Ukrainian immigration to Poland and the number of visas issued at around 700–900 thousand per year, the beginning of the Russian invasion led to revolutionary changes not only in numbers but also in the nature of the migration movement, which was dominated by war refugees (cf. Iglicka & Gmaj, 2010, pp. 10–16; UdsC, 2024, pp. 7–8).

Studies conducted in various periods have indicated the relative ease of adaptation of Ukrainian immigrants in Poland, resulting from cultural closeness and linguistic affinity (see, e.g., Brunarska et al., 2012, p. 30; Olak, 2021, pp. 77–80). It is also significant that the Polish language, which has been taught at various levels of education in Ukraine for about 20 years, is known to many people even before migration (Chłopek, 2009; Kowalewski, 2023). The multilingualism of Ukrainians, who, in addition to Ukrainian and Russian, also speak Polish, has been the focus of Pavel Levchuk's research since the beginning of his academic career. The subject of his doctoral dissertation, which was the basis for the published monograph (Levchuk, 2020), was the language attitudes and behaviors of Ukrainian citizens who, despite not having Polish origins, mastered Polish and used it to varying degrees, functioning both in Poland as migrants and in Ukraine. The start of the full-scale Russian invasion of Ukraine on February 24, 2022, and the influx of Ukrainian refugees to Poland have become the cause of many social, economic, and sociolinguistic phenomena. Their novelty resulted both from the scale, caused by the number of the incoming Ukrainian population, and from the specificity resulting from the different nature of immigration: unlike labor immigrants, refugees did not plan to come to Poland and were often unprepared for it in terms of professional, linguistic, and social competences, and, in addition, they were mainly children and adolescents under the care of adult women, whose opportunities for professional activity were limited by caring responsibilities (Trębski & Młyński, 2023, pp. 52–56).

In this way, P. Levchuk's research on the language situation of Ukrainian war refugees in Poland touched on a topical issue not only as a subject of study, but also as a part of socio-political and media discourse, and was also pioneering in nature, because it concerned groups and social environments that only came into being in the spring of 2022. The author used a methodological approach proven in his previous studies, combining quantitative research on a large sample and qualitative research of an in-depth nature, focused on key research issues. The research had two stages, the first of which

consisted of survey research. They were carried out practically immediately after the beginning of the war from mid-April to the end of August 2022 (Levchuk, 2024, p. 51), and as it later turned out, this was the period when the largest number of refugees stayed in Poland. In the quantitative study, when constructing the survey, the author focused on the most important sociological parameters established on the basis of previous studies of bilingualism and the linguistic situation (age, gender, place of birth and residence in Poland, citizenship, education, nationality of parents, declared identity), directing the study to explain the following issues: relative language proficiency in each of the languages, forms of functioning of both languages, order of their acquisition, use and usefulness in the communication process, emotional involvement, and the importance of both languages in the process of social advancement (cf. Levchuk, 2024, p. 16; Weinreich, 1963, p. 75; Głuszkowski, 2013, p. 27).

In the first stage of the work, P. Levchuk prepared a database of informants for the second – qualitative – part of the study, the number of which also stands out from similar studies, as it includes as many as 133 people. After developing the survey results, the author began analyzing multilingual people's case studies. The composition of the study and the way of understanding the language biography as "the totality of developmental stages significant for a specific idiolect" was adopted after similar studies conducted so far in Polish sociolinguistics (Levchuk, 2024, pp. 145–146; cf. Głuszkowski, 2011; Zielińska, 2013; Miodunka, 2016).

Both stages of the study were embedded in the broader context of Russian-Ukrainian relations, which were the main driving force behind the dynamics of language stances. They were an important aspect of the research. The outbreak of the war caused changes in the functioning of the Russian language in various countries. Even on the part of Poles, a nation not directly involved in the conflict, interest in the Russian language decreased. For instance, due to the limitation or severance of many trade and tourist contacts in connection with the sanctions imposed on Russia, the number of students of Russian studies also decreased (Głuszkowski et al., 2024, pp. 309–312; Serebriansky, 2025). The changes in the language stances and identity of Ukrainians who used both languages in their daily lives until 2022, or Russian was their first and primary communication tool, are all the more understandable (see, e.g., Yaremko & Levchuk, 2024; Levchuk & Shevchuk-Kliuzheva, 2024). The author does not leave the readers with a de-

scription of the respondents' attitudes without explanation, but places the current situation in a broad historical context. It is presented taking into account the Tsarist and then Soviet language and nationality policy, starting with the formation of the Ukrainian language against the background of East Slavs, the situation of the Ukrainian language after 1654, i.e., after the agreement in Pereyaslav that meant the incorporation of the Cossack Hetmanate (Zaporozhian Host) into the Russian Empire, and then the linguistic situation in Eastern Galicia and the fate of the Ukrainian language after 1915 (Levchuk, 2024, pp. 29–42). P. Levchuk also pays attention to the formation of Russian-Ukrainian relations in the context of language and identity in the times that followed and immediately preceded the war. He refers to the centuries-old but still vivid concept of Russia as the “Third Rome” and the special place of Ukraine in this myth (Levchuk, 2024, pp. 43–48). In this way, it does not limit itself to the analysis of the language policies of both countries and how multilingual Ukrainians organize their languages, but presents a broad and multidimensional interdisciplinary study. This is particularly important in the context of using this important and up-to-date report, in a situation where relatively few studies have been written on the linguistic situation of Ukrainian refugees, and this is currently the only study on such a large scale.

Similarly to his first large study of multilingual Ukrainians (Levchuk, 2020), this time the author also divided the research population into groups according to key sociolinguistic criteria, which this time concerned the primary language: U – Ukrainian was the first language, R – Russian, UR – with two primary languages. The possible Polish origin of the ancestors was also considered (Levchuk, 2024, pp. 57–58). On this basis, many variables were given in the quantitative part of the analysis, divided into three categories. The first of them are variables that can be described as basic from the point of view of the study, including, among others, knowledge of Polish before arrival and its learning after arrival in Poland, together with the determination of motivation, frequency of use of individual languages and emotional attitude to them, and motivations for choosing the language in a communication situation (Levchuk, 2024, pp. 58–100). The second set of variables served for a detailed analysis of diglossia, and referred to various spheres of life of the refugees, not only the most often studied, such as home, work, public, and administration (cf., e.g., Árokay et al., 2014), but also swearing, dreaming, taking notes, and doing math. The last group of variables included pref-

erences for language selection in passive situations, e.g., films, TV series, and programs, radio broadcasts, the press, the Internet, mobile phone applications, and computer systems. Such a detailed analysis led P. Levchuk to prepare a matrix of multilingualism of war immigrants from Ukraine, which was a kind of summary of the quantitative part of the monograph (Levchuk, 2024, pp. 135–144).

The discussion of language biographies constituted the last analytical part of the book. Based on interviews, the author discussed in detail individual choices and the conditions leading to them in the everyday lives of subsequent interviewees. This is an extremely valuable illustration for the quantitative part and constitutes an original documentation of the linguistic behavior of Ukrainian refugees (Levchuk, 2024, pp. 145–214). The qualitative part was also provided with a systematic summary, the core of which consisted of clear tables containing a synthetic description of the types of multilingualism already distinguished in the quantitative part, depending on the primary language.

In conclusion, P. Levchuk verified the initial hypotheses and proposed patterns in which the multilingualism of war refugees from Ukraine in Poland was shaped. Such a diverse and multidimensional study allowed for drawing many important conclusions, important not only from the point of view of the studied community but also possibly extrapolating to other groups. They referred to the conditions of acquiring subsequent languages, the meaning and importance of individual motives, and in the most current issue, that is, referring to the ongoing war, P. Levchuk noted that the current linguistic choices and behaviors of Ukrainians are the result of compensating for the effects of warfare and include the rejection and negation of Russianness, including identity changes (Levchuk, 2024, pp. 215–220).

The interdisciplinary nature of the study combined with its scientific and socio-political relevance makes P. Levchuk's work particularly noteworthy. It is an important work in two dimensions: in relation to a strictly defined research topic, i.e., the analysis of the linguistic situation of a specific group, and also as a wide-ranging and multidimensional study conducted in logistically and emotionally difficult conditions. As such, it can be a starting point for further analyses of the community of war immigrants from Ukraine, also from a political, sociological, psychological, and economic perspective.

REFERENCES

- Árokay, J., Gvozdanović, J., & Miyajima, D. (Eds.). (2014). *Divided Languages? Diglossia, Translation and the Rise of Modernity in Japan, China, and the Slavic World*. Cham.
- Brunarska, Z., Grotte, M., & Lesińska, M. (2012). *Migracje obywateli Ukrainy do Polski w kontekście rozwoju społeczno-gospodarczego: stan obecny, polityka, transfery pieniężne*. CMR Working Papers 60/118. Warszawa. https://www.migracje.uw.edu.pl/wp-content/uploads/2016/11/WP60118_2-1.pdf.
- Chłopek, A. (2009). Zarys szkolnictwa polskiego na Ukrainie. *Postscriptum Polonistyczne*, 1(3), 303–313.
- Głuszkowski, M. (2011). *Socjologiczne i psychologiczne uwarunkowania dwujęzyczności staroobrzędowców regionu suwalsko-augustowskiego*. Toruń. <https://wydawnictwo.umk.pl/upload/files/OPEN%20ACCESS/Socjologiczne%20i%20psychologiczne%20uwarunkowania%20dwuj%20C4%99zyczno%C5%9Bci.pdf>.
- Głuszkowski, M. (2013). *Socjologia w badaniach dwujęzyczności*. Toruń. <https://wydawnictwo.umk.pl/upload/files/OPEN%20ACCESS/DOI/Socjologia%20w%20badaniach%20dwuj%20C4%99zyczno%C5%9Bci%20DOI.pdf>.
- Głuszkowski, M., Koneczniak, G., & Paško-Koneczniak, D. (2024). Contemporary Challenges of Teaching Russian at Universities in Poland. *Slavistična revija*, 72(3), 307–320. <https://doi.org/10.57589/srl.v72i3>.
- Iglicka, K., & Gmaj, K. (2010). *Circular Migration Patterns: Migration between Ukraine and Poland*. METOIKOS, Background Reports. San Domenico di Fiesole. <https://hdl.handle.net/1814/19726>.
- Kowalewski, J. (2023). Język polski na Ukrainie – stan, status, edukacja. *Polonia Inter Gentes*, (3), 89–110. <https://doi.org/10.56583/pig.2088>.
- Levchuk, P. (2020). *Trójjęzyczność ukraińsko-rosyjsko-polska Ukraińców niepolskiego pochodzenia*. Kraków. <https://doi.org/10.12797/9788381382854>.
- Levchuk, P. (2024). *Wielojęzyczność migrantów wojennych z Ukrainy w Polsce*. Warszawa. <https://doi.org/10.11649/978-83-66369-74-0>.
- Levchuk, P., & Shevchuk-Kliuzheva, O. (2024). Wybór języka i zmiany w zachowaniach językowych: badanie dwujęzycznych Ukraińców w czasie wojny. *Przegląd Rusycystyczny*, 4(188), 154–178. <https://doi.org/10.31261/pr.17017>.
- Miodunka, W. T. (2016). Biografia językowa jako jedna z metod badania dwujęzyczności. In R. Dębski & W. T. Miodunka (Eds.), *Bilingwizm polsko-obcy dziś: Od teorii i metodologii badań do studiów przypadków* (pp. 49–87). Kraków.
- Olak, A. (2021). Adaptacja kulturowa – przystosowanie się emigrantów ukraińskich w społeczeństwie do polskiej rzeczywistości. Zarys problematyki. *Współczesne Problemy Zarządzania*, 9(2(19), 77–87. <https://doi.org/10.52934/wpz.152>.
- Serebriansky, Y. (2025). *Russkiy yazyk v inoetnichnoy srede. Na primere sovremennoy Pol'shi*. [Русский язык в иноэтничной среде. На примере современной Польши]. Unpublished PhD dissertation. University of Warmia and Mazury, Olsztyn.
- Trębski, K., & Młyński, J. (2023). Ukraińscy uchodźcy. Problemy, oczekiwania, bezpieczeństwo, wsparcie i nadzieje na przyszłość. In B. Ziębińska, J. Młyński, & E. Zdebska (Eds.), *Pomoc społeczna i służby ratownicze w obliczu wojny w Ukrainie* (pp. 51–72). Kraków.

- UdsC. (2024). *Raport na temat obywateli Ukrainy (wg stanu na dzień 31 lipca 2024 r.)*. Urząd do Spraw Cudzoziemców. <https://www.gov.pl/attachment/831fe2c9-ecbc-4c06-a9d5-7380e82457ea>.
- Weinreich, U. (1963 [1953]). *Languages in contact. Findings and problems*. The Hague.
- Yaremko, L., & Levchuk, P. (2024). «Я відчуваю себе повноцінною частинкою великої Нації»: українська мова та самоідентифікація студентської молоді. *Theoria et Historia Scientiarum*, 20, 155–175. <https://doi.org/10.12775/ths.2023.007>.
- Zielińska, A. (2013). *Mowa pogranicza: Studium o językach i tożsamościach w regionie lubuskim*. Warszawa. <https://hdl.handle.net/20.500.12528/37>.

